JOSIP MOSER

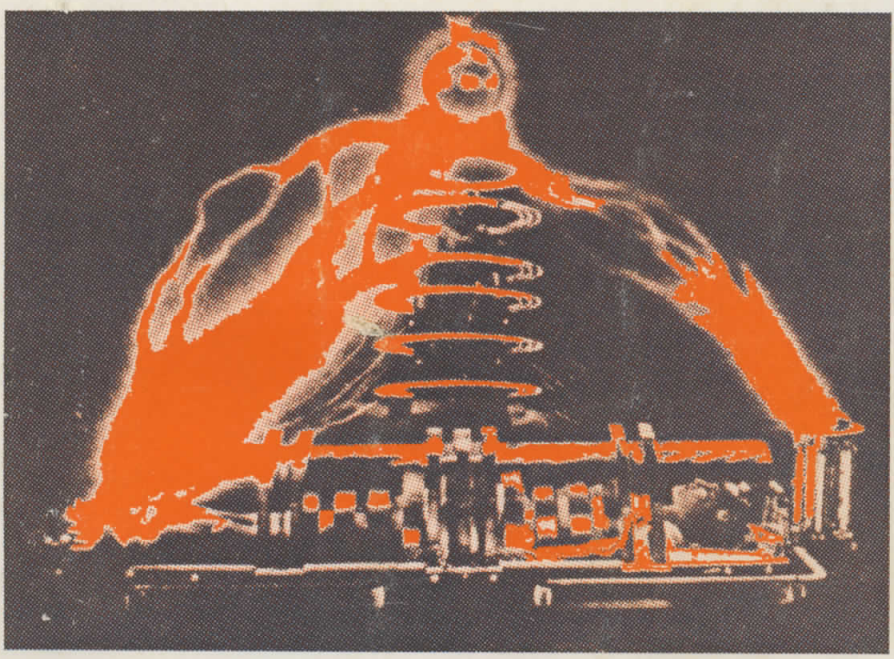

ŠIBENSKO MUNJIVO

22313

Knjižnica Lastovanja

Jela Godlar: Helka Stapp i njene sanje
Vesna Gulin: Nova biologija
Josip Laća: Nema mira među maslinama
Vinko Nikolić: Opjevani grad
Slavica Vlahov: Zrnca, kamenčići, kalež
(zajedno s MH Šibenik)
Stjepan Gulin: Riječi
Sineva Kukoč: Orfika
(zajedno s Književnim krugom Split)
Zoran Kolombo: Sve će opet biti
Arsen Dedić: Slatka smrt
Stanko Ferić: Kamen za mozaik
Mladen Petrovečki: Zloduh
Krste Juras, Marija Braut: Dalmacija u mom oku
Vesna Parun: Kukljo, Mukljo, Tanana i Glog
Olja Runjić: Ako ova usta potrošim
Grozdana Cvitan: z.p. Raj
Mladen Bjažić: Ispo leroja

Knjižnica Uštap

Gašpar Bujas: Izabrane pjesme
Dražen Panjkota: Nebo je zatvoreno
* * * Lirika grude
Joško Stošić Ćorda: Pjesmotvori i ine prljavštine

Knjižnica Bašćina

Ivan Tomko Mrnavić: Govor na pogrebu Fausta Vrančića
Faust Vrančić: Novi strojevi
(zajedno s Novim Liberom)
Jakov Armolušić: Slava ženska
Faust Vrančić: Život nikoliko izabranih divic
Ana Vidović: Anka i Stanko
Juraj Divinić: Pismo papi Aleksandru VI.
* * * Sentimentalni odgoj. Antun i Faust Vrančić
Mate Zoričić: Aritmetika
Antun Zorčić: Vila dalmatinska

JOSIP MOSER

ŠIBENSKO MUNJIVO

Knjižnica Faust
Urednik: Vilijam Lakić

JOSIP MOSER

ŠIBENSKO MUNJIVO

CRTICE O IZGRADNJI I KORIŠTENJU PRVOG CJELOVITOG ELEKTROPRIVREDNOG SUSTAVA U HRVATSKOJ

Gradska knjižnica "Juraj Šižgorić"
ŠIBENIK, 1998.

Gradu Šibeniku i njegovim ljudima

RAZSUDA - TEMELJ IZGRADNJE

Od svibnja do listopada 1891. godine u Frankfurtu na Majni održana je velika međunarodna elektrotehnička izložba, znamenita po tome što je presudno utjecala na razvoj elektrotehnike i elektroenergetike u cijelom svijetu. Najveći uspjeh na toj izložbi bio je prvi prijenos električne energije na veliku udaljenost, izmjeničnim jednofaznim sustavom: s vodopada rijeke Neckar kod Lauffena prenijeta je električna energija do izložbenog prostora u Frankfurtu, gdje je postavljena rasvjeta i ukrasni vodopad. Prijenos je postignut na udaljenost od 175 kilometara, što je za, tada vladajući, istosmjerni sustav bila nezamisliva mogućnost. Tim istosmjernim sustavom, koji je prvenstveno razvijao Edison, osvijetljeno je do tada niz gradova, među kojima i neki u Hrvatskoj (Pula, Rijeka, Zadar, Čakovec, Duga Resa itd.), ali je električne centrale, najčešće termoelektrane na ugljen, trebalo postavljati u gradska središta. Naime, najveća udaljenost do koje je tim sustavom bilo moguće prenositi električnu energiju iznosila je oko 2 200 metara.

O grandioznom uspjehu izmjeničnog sustava u Frankfurtu pisao je sav svjetski tisak, ne samo stručni. U to doba to je bio uobičajeni način prenošenja novih spoznaja. Zato ne čudi da su o tome znali i u Šibeniku. Ne znamo, niti nam je nakana istraživati, jesu li pomorski kapetan Marko Šupuk, sin gradonačelnika Ante viteza Šupuka, suvlasnik prvog našeg elektroenergetskog sustava, i graditelj sustava, gradski mjernik i inženjer Vjekoslav Meichsner, osobno posjetili izložbu u Frankfurtu. Tek, stoji činjenica da su obojica oduševljeno prihvatili ideju da se na slapovima Krke, kod Skradinskog buka, izgradi hidroelektrana i iz nje osvijetli grad Šibenik.

Vjekoslav plemeniti Meichsner (Luigi de Meichsner u svim dokumentima na talijanskom, odnosno Aloisius Meichsner von Meichsenau u njemačkim), zemljomjernik u Šibeniku, uputio je 7. listopada 1982. molbu, br. 3786, *Poštovanoj Gradskoj Upravi u Šibenik* kojom je zatražio dozvolu za izgradnju zgrade na Krki, *za gradnju u obrtne svrhe jedne nove kuće na Krci.* Posebno je naznačio da se radi o gradnji na zemljištu koje je isključivo njegovo vlasništvo i po nacrtu koji je (osobno) u dva primjerka priložio, a, izgleda, i sam napravio, tako da je općinsko upraviteljstvo, kao nadležna građevna vlast,

2. prosinca izdalo dopuštenje za tu gradnju.Dan ranije, 1. prosinca, općinskom je uredu pristupio Ante vitez Šupuk i - nakon što mu je predočena molba i nacrti, koje je *po tanko i pojmljivo izpitao,* s obzirom da zemljište i zgrada koju Miechsner kani graditi dijelom *međaši s četvrte strane sa zemljom* njegove *vlasnosti* - izjavio: "Ništa protivna nemam da gosp. Viekoslav plem. Meichsner izvede naumljenu gradnju po sada razvidjenom nacrtu, koja sa nikakvoga gledišta meni ni najmanje ne smeta."

Dakle, Šupuk je pomogao da Meichsner dobije dozvolu za izgradnju buduće elektrane. Šupukova će uloga kasnije, kod same izgradnje, biti još važnija jer je on bio glavni financijer sustava. Međutim, zanimljivo je da se u početku redovito pojavljuje samo Meichsner, koji traži dozvolu, kasnije koncesiju, za korištenje vode rijeke Krke, pa i kod narudžbe potrebnih strojeva od tvrtke Ganz iz Budimpešte. Vjerojatno je to zato što šibenski gradonačelnik, saborski zastupnik i predstavnik Dalmacije u Carevinskom vijeću u Beču, Ante vitez Šupuk, nije želio biti u prvom planu.

Prvog svibnja 1893., nakon što je dogotovio sve potrebne nacrte i projekte za izgradnju hidroelektrane na slapovima Krke, dalekovoda i gradske razdjelne mreže u Šibeniku, Meichsner je od Kotarskog poglavarstva zatražio dozvolu za korištenje vode rijeke Krke za hidroelektranu. Ta je molba pokrenula veliku administrativnu proceduru. Obavljen je komisijski očevid, 6. srpnja 1893., da bi se ustvrdilo čini li zatražena izgradnja javne ili privatne štete. U listopadu su dva vladina povjerenstva radila na samom terenu. Jedno od njih, koje je moralo ustvrditi može li se dati tražena koncesija za uporabu vode, vodio je osobno kotarski poglavar Josip pl. Seifert, a u njemu su još bili kotarski liječnik dr. Tommaseo i nadinženjer Eugenio Wallach, stručnjak za hidraulička građevinska postrojenja (mlinove, vodenice i stupe za tučenje tkanica). Ta je trojka bila zadužena da u ime Vlade izvidi je li inženjeru Meichsneru moguće odobriti korištenje vode na slapovima Krke. Oni su od 10. do 14. listopada pregledali nacrte, a potom izašli na teren. Drugo povjerenstvo, brojnije, imalo je zadatak da izvidi trasu dalekovoda od Krke do Šibenika i prouči prijedlog gradske električne mreže. Ukupno dvanaest uglednih osoba obišlo je trasu i gradske ulice po kojima je bilo predviđeno *pružanje žice - kabela - po zraku.*

Po završetku rada tih povjerenstava objavljen je poglavarstveni oglas, br. 13392, kojim su građani općina Šibenik i Skradin i svi drugi zainteresirani obaviješteni da je za 14. studenoga, *od 9 satih prije podneva unaprijed,* zakazana *povjerenstvena razprava broj 106 na vodopadu u Krci kod Skradina.* Predviđena rasprava održana je pod predsjedanjem izaslanika Kotarskog poglavarstva i uz nazočnost carskog i kraljevskog državnog tehnika. Predstavnici obiju općina, šibenske i skradinske, podržali su izgradnju elektrane, ali su vlasnici mlinova uzvodno od mjesta predviđenog za elektranu, Ivan i Erminio Šupuk, rođaci Ante Šupuka, izrazili negodovanje, jer su bili uvjereni da će uzimanjem vode za elektranu biti nanesena šteta njihovim mlinovima. I vlasnik mlinova nizvodno od predviđene lokacije centrale, Joso Dulibić, prigovorio je da će mu preinakom toka rijeke biti oduzeta određena količina vode. Državni tehničar, kao službena osoba, stručno je objasnio da oni iznad mjesta zahvata neće biti oštećeni, a gosp. Dulibić čak može biti siguran da će količina vode biti povećana jer ing. Meichsner mora sakupiti *nekoje količine vode koja bi, poradi nepravilnosti zemljišta i radi prosiećenja klisura išla izgubljena.* Nakon takvih tumačenja svi su prigovarači povukli prigovore i time je nestalo zapreka izgradnji hidrocentrale.

Konačno, 15. prosinca 1893. od strane Ministarstva trgovine u Beču sazvano je povjerenstvo, u kojemu su bili *izaslanici vlade zadarske, pomorske oblasti iz Trsta, ministarstva rata i nutarnjih posala, elektrotehnički vještaci i poduzetnici,* koji su *proučili zemljište i izpitali odnošaje na Krki.* Povjerenstvo je podržalo ideju o izgradnji elektrane, prihvativši *predložene osnove za namiještanje elektrotehničkih strojeva, tjeranih silom vodopada, koje odgovara sili od 40.000 konja.* Naravno, tako velika snaga neće biti iskorištena, jer će graditelji umjesto 29 440 kW, koliko vrijede ti silni konji, sagraditi elektranu koja je u početku imala samo 320 kW.

Na temelju svih tih očevida i predradnji na terenu, odlukom carskog i kraljevskog Kotarskog poglavarstva Meichsneru je 18. prosinca 1893. dodijeljena *Razsuda,* br. 15936, da smije osnovati traženu radnju, odnosno *dozvola za upotrebit - zbog ustanovljena jednog obrtništva za proizvadjanje i vodjenje munjive u svrhu razsvjete, prenašanja sile i ine obrtne i kućevne porabe - neke količine vode rieke Krke, uzevši ju od one koja teče uzduž katastralnih čestica 961/10, 27, 961/8 (porezne općine Lozovac) njegovog vlastništva, pak prinijeti ju sredstvom jedne već postojeće jaže (konala) takodjer njegove vlastitosti, koja polag predloženog nacrta biti će shodno razširena i uredjena u tvornicu od njega osnovanu za proizvadjanje i prenašanje munjiva, te ju povratiti istoj rieci, još prije nego ona izstupi sa granica gorinaznačenih vlastitih čestica,* a pod sljedećim uvjetima:

I). da gradjenje osnovanog poduzeća bude točno slieditи polag prikazanih nacrta, kojih jedan primjerak obskrbljen sa uredovnom potvrdom uručuje se prositelju;

II). da trošenje vode, imade se ograničiti na mjeru od 25:81 mc za hip, dotično da se ne smije proizvesti ikakva promjena na konalu slievanja.

Kao rok kroz koji osnovana gradnja ima će se dovršiti ustanovljuje

se doba od dvije godine.

Naznačen je i rok žalbe Meichsneru i Anti Šupuku, ali i Ivanu Šupuku, Erminiju Šupuku i Jozi Dulibiću: četrnaest dana, nakon čega *se ovo c.k. Kotarsko Poglavarstvo pridržava obznaniti Gosp. Vjekoslava pl. Meichsnera netom ova razsuda bude (...) - krieposnom postati.* Nakon dva tjedna odlukom Kotarskog poglavarstva br. 16956, od 10. siječnja 1894. *Razsuda* je postala pravovaljana, a odlukom br. 6522, od 22. ožujka 1894. Meichsneru je dodijeljena i *industrijalna koncesija.*

S *Razsudom*, kao temeljnim dokumentom, završena je pravno-administrativna procedura potrebna za izgradnju naše prve hidroelektrane na izmjenični sustav.

(*Razsuda* - dokument pisan krasopisom, koji je vlastoručno potpisao carski i kraljevski kotarski poglavar Josip pl. Seifert - danas je, kao dozvola za korištenje vode koja će pogoniti našu prvu hidroelektranu izmjenične struje, zanimljiva iz pravnog, trgovačkog, pa i lingvističkog kuta gledanja. Ponekad se govori da je to dokument o koncesiji za korištenje vode rijeke Krke. Teško je reći da je to krivo, ali bi točnije bilo tvrditi da je to dozvola za korištenje vode unutar granica posjeda, uz uvjet da se upotrebljena količina vrati prije negoli napusti granice posjeda, da vlasnici objekata nizvodno ne bi bili oštećeni, na što se tada jako pazilo. Naime, u ugovoru o koncesiji treba stajati i vrijeme važenja koncesije, a u ovom dokumentu toga roka nema.)

Posljednju potrebnu dozvolu, br. 1579, izdalo je šibensko općinsko upraviteljstvo 30. travnja 1894., i to *da može postaviti stupove na občinskom zemljištu za prenos električne sile i da može takodjer napraviti potrebitu mrežu preko gradskih ulica u svrhu razsvjetljavanja.* To je odlučeno nakon velike rasprave treba li u gradu biti kabelska mreža ili zračna. Dilemu je intervencijom rješio sam Šupuk, ukazavši na visoke troškove izrade i na nepouzdanost (tadašnje) kabelske mreže.

Ta je rasprava o izgradnji gradske električne rasvjetne mreže sadržavala i element zaštite ljudi i okoliša. Na Gradskom poglavarstvu vođene su žestoke rasprave oko toga treba li žice po gradskim ulicama postaviti po zraku ili ih ukopati u zemlju koristeći kabele. To je bilo 1894. u Šibeniku, gradu od kojih desetak tisuća stanovnika. Treba znati da je kabel prvi put praktično primijenjen 1888. u Londonu, dakle, samo šest godina prije toga, i to za istosmjernu struju, a kabeli za izmjeničnu struju bili su tada tek u povojima, budući da su prvi put primijenjeni 1891. Ipak, šibenski gradski oci uporno su inzistirali na kabelima, uz izgovor da će prostiranje žica po zraku narušiti lijep izgled grada, a i ulice su uske pa bi to moglo biti opasno. Međutim, Ante Šupuk, financijer pothvata i, uz Meichsnera, vlasnik elektrane i sustava, tvrdio je da

je ukopavanje u zemlju gotovo nemoguće zbog kamenitog tla, da konstrukcije kabela nisu baš pouzdane i da su, uz to, skupe. Nađeno je kompromisno rješenje: zračna mreža i transformatori postavljeni su na krovove kuća *izvan svih domašaja a osobito djece.*

Drugi element koji je presudio u izboru bio je estetski. Rasvjetne svjetiljke po ulicama, na glavnom trgu i na rivi postavljene su na kandelabre. lako su mogli biti jednostavniji i jeftiniji, nosači svjetiljki bili su izrađeni od kovanog gvožđa, s mnogo kitnjastih ukrasa, jer se smatralo da svjetiljka mora biti ukras kuće, odnosno ulice. Kad danas promatramo fotografije i crteže tih svjetiljaka, uočavamo težnju da se po izgledu mjere sa svjetiljkama u drugim gradovima, ali i da budu nešto specifično, prepoznatljivo šibensko. Tako je i transformatorska stanica na rivi, jedina koja nije bila na krovu neke kuće, sagrađena kao šesterokutni objekt, oko jednog visokog željeznog stupa, nosača vodiča. Danas nikome ne pada na pamet u mrežama graditi objekt takva oblika, ali u ono doba on se izvanredno uklapao u vizuru grada i rive.

Dalekovod koji je *munjivo* (električnu energiju) prenosio od Krke do Šibenika bio je predviđen za napon od 3 000 V, a nosili su ga drveni stupovi s dvostrukim konzolama i izolatorima, jer je bio dvostruki dvofazni vod. Nije išao ravno preko polja i parcela nego je krivudao uz cestu, po samim rubovima parcela. Zato je imao oko 360 stupova na duljini od jedanaest kilometara. To je učinjeno iz dva razloga: prvo, da se u slučaju kvara može lako pristupiti svakom stupu; drugo, da se ne oštećuje urod na poljima i ne kvare parcele plodne zemlje na prostoru između grada i Lozovca.

Prije negoli je završena administrativna procedura, odnosno, prije negoli su dobiveni svi dokumenti potrebni za izgradnju naše prve izmjenične hidroelektrane, dalekovoda i gradske niskonaponske mreže - dakle, našeg prvog cjelovitog elektroprivrednog sustava -, Meichsner je uspostavio kontakt s tvrtkom Ganz, pa je, uvjeren da će zatraženu dozvolu dobiti, već tijekom jeseni naručio izradu strojeva. Meichsner je i Zadru ponudio električnu energiju iz ove elektrane, što je poglavarstvo tog grada odbilo, jer se odlučilo za istosmjerni sustav. Istodobno je sa šibenskim gradskim poglavarstvom (sa Šupukom) ugovarao cijenu po kojoj će grad biti osvijetljen. Time je osiguran jedan važnan element sustava: potrošnja. Za rasvjetu grada električnom energijom godišnje će se plaćati paušalni iznos od 5.000 forinti, u mjesečnim obrocima.

Paralelno s postupkom dobijanja dozvole za gradnju i koncesije za uporabu vode Meichsner i Šupuk sklapaju prvo projekt ugovora a potom i ugovor o osnutku zajedničkog poduzeća - *una società di commercio in nome*

collettivo -, oblik društva s neograničenom odgovornosti. Te je dokumente, na talijanskom, izradio šibenski notar Giacondo Petris de Herrenstein. Ugovorom su poništeni su prethodni dogovori između Meichsnera i tvrtke Ganz i preuzete sve obveze u svezi plaćanja opreme naručene od te tvrtke. Dogovoreno je da novo poduzeće, sa sjedištem u Šibeniku, nosi ime Šupuk e Meichsner - Prima concessionata Centrale elettrica in Dalmazia "Krka", odnosno, hrvatski, Šupuk i Meichsner - Prva ovlaštena električna centrala u Dalmaciji "Krka".

Poduzeće je počelo s radom 1. lipnja 1895., dakle, u vrijeme kad je izgradnja bila u punom jeku, jer je čitav sustav pušten u pogon 28. kolovoza 1895., paljenjem javne rasvjete u gradu, *oko 20-te ure navečer,* kako je zapisano u zadarskim novinama La Rasegna Dalmata, u tekstu koji zorno opisuje taj događaj. Ako preskočimo euforičnu atmosferu kojom odiše tekst, razabrat ćemo da je graditelje zahvatila grozničava napetost iščekivanja. Kako je na stupovima dalekovoda, od centrale do grada, bila postavljena i telefonska linija koja je spajala jednu od prvih elektrificiranih kuća u Šibeniku, Vilu Meichsner, kuću graditelja sustava, to je zabilježen i razgovor između Meichsnera i strojara u elektrani. Nakon što su iz elektrane javili da *strojevi rade odlično* i pitali *kako je s rasvjetom u gradu*, stigao im je odgovor: *fantastično - nije zakasnila!* Tako je Vila Meichsner preuzela funkciju prvog dispečerskog centra, odakle su jedanaest kilometara udaljeni strojari obavještavani kako funkcionira njihov proizvod. Autor novinskog izvješća zaključuje da *Šibenik svijetli kao Betlehem!*

Iz napisa u ondašnjim šibenskim i zadarskim novinama saznajemo i o posrednom utjecaju hidroelektrane Krka na okoliš. Naime, na rijeci Krki, kod Skradinskog buka, bilo je tada oko stotinjak mlinica, a sam Ante Šupuk bio je vlasnik nekoliko njih, čak je dio terena nazvan "Šupukova luka". Kroničari iz tog vremena pišu da je ponekad znalo biti i po više stotina kola i brodica u redu za *mlivo*. Možemo zamisliti koliko je ljudi i stoke danima boravilo na prostoru današnjeg nacionalnog parka i zagađivalo ili devastiralo prirodu. Nakon što je elektrana bila dovršena Ante Šupuk izgradio je u Šibeniku, u gradskoj luci, električni mlin, prvi industrijski objekt u gradu. Time je skrenuo rijeku ljudi s Krke u grad, pa je, prema riječima jednog od posjetilaca Skradinskog buka, slapove *spasio propasti.*

U početku je glavni potrošač električne energije bila javna gradska rasvjeta. Kućanstva su se rijetko odlučivala na uvođenje te novotarije. Kod običnog puka vladao je strah od *munjiva* jer se vjerovalo da *munjivo ubija, privlači grome i požare.* Zato su prvi veći potrošač bile Šupukove mlinice, a tek oko 1900. struju u svoje kuće uvodi desetak (uglednijih i imućnijih) šibenskih domaćinstava, radi rasvjete, ali i da bi se i time izdvajala iz svoje sredine.

Izgradnja hidroelektrane Krka i rasvjeta Šibenika bile su senzacija tog vremena. Meichsner je električnu energiju s Krke ponudio i Trogiru, Kaštelima i Splitu, ali je bio odbijen. (Radi tog odbijanja grad Split bit će elektrificiran tek 1920.) Elektrifikaciju je ponudio i Dubrovniku. Međutim, premda su isprva prihvatili Meichsnerov projekt, Dubrovčani su kasnije posao povjerili konkurentu, austrijskoj firmi Elin. Očito, graditelj prvog sustava u Hrvatskoj nije imao sreće da svoj prvi pothvat ponovi.

Već 1897. pojavljuju se novi interesenti za korištenje vode rijeke Krke. Tako je tvrtka Šupuk i Meichsner dobila konkurenciju. Naime, tvrtka Cramer et Brod, vlasnik rudnika ugljena na Velikoj Glavi, kod Skradina, željela je na desnoj obali Krke, nasuprot prvoj hidroelektrani, izgraditi novu, koja bi bila 20 puta snažnija od Krke. Vlasnik tvrtke, Ludwig de Piette, industrijalac iz Plzena, Češka, zatražio je, zajedno s vlasnicima zemljišta, skradinskim obiteljima Marasović i Maruna, koncesiju za hidroelektranu snage 7 200 KS, kod korištenja pada vode od 45 metara, koja bi imala osam turbina. Dalmatinsko namjesništvo u Zadru odobrilo im je samo 12 kubičnih metara vode u sekundi (što je bilo nedovoljno), jer *da veliki Slapovi, ispod starog posjeda i skorašnja nova koncesija, pripadaju g. Antonu Šupuku, predsjedniku općine Šibenik i predstavniku u Parlamentu, te njegovu sinu. Ovi slapovi, čak kod dva do tri mjeseca suše, u stanju su dati do 8.000 KS; a u ostalih devet mjeseci oni mogu razviti skoro 150.000 KS.* Hidroelektrana Krka u tom je času koristila samo 320 KS.

Pokušaj skradinske strane da dobije koncesiju za izgradnju nove hidroelektrane izazvao je sudski spor sa Šupukom i njegovim nasljednicima koji je trajao sve do 1945. godine. Premda je de Piette dobio koncesiju, nakon dugog natezanja sa Šupukom i s drugim vlasnicima mlinica, uporno je, sve do 1904., tražio sve veće i veće količine vode. Dao je izraditi i tehničku dokumentaciju, odnosno projekt hidroelektrane, ali do realizacije nije došlo.

Kakvu je ulogu u tome odigrao Meichsner nije poznato. Treba pretpostaviti da je imao veze s tim pothvatom jer je upravo te godine raskinuo ugovor s Antom Šupukom a elektrana Krka, s cijelim sustavom prijenosa i mreže, prešla je u posjed Šupuka i njegova sina Marka. Meichsner je ustupio sva svoja prava iz svih koncesija, *Razsude* i vlasništva, ugovorom koji je kod notara sklopljen 27. travnja 1897. pod br. 50981. Na temelju zaključka od 15. kolovoza iste godine, br. 18311, namjesništvo u Zadru ozvaničilo je taj prijenos prava, obavijestivši zainteresirane dopisom, br. 11205, od 23. kolovoza 1897., a potom i odlukom, br. 11767, od 2. rujna 1897. Razlozi razlaza između Šupuka i Meichsnera nisu dovoljno poznati. Možda je razlog bilo Meichsnerovo rela-

tivno loše zdravlje, ali je vjerojatnije da je do razlaza došlo zbog Meichsnerova približavanja konkurentskoj, skradinskoj skupini. Ime Vjekoslava Meichsnera pojavljuje se na dokumentima Šupukovih protivnika sve do godine 1907., kada je Meichsner umro.

Nakon što su 1897. Ante Šupuk i Vjekoslav Meichsner definitivno prekinuli suradnju, tvrtka Šupuk i Meichsner - Prva ovlaštena električna centrala u Dalmaciji "Krka" promijenila je ime u Ante Šupuk i Sin - Prva povlaštena Električna Centrala u Dalmaciji "KRKA" i Obrtna Tvornica mlivenja buharice i žitija električnom silom. Naime, kako smo već spomenuli, neposredno po izgradnji elektrane Ante Šupuk je u Šibeniku, u Vrulji, na mjestu gdje je danas autobusni kolodvor, sagradio električni mlin - prvi industrijski objekt u Hrvatskoj elektrificiran suvremenim izmjeničnim sustavom.

U vrijeme kad je tražila dozvolu za izgradnju hidroelektrane na skradinskoj strani vodopada, tvrtka Cramer et Brod dobila je pravo na izgradnju kemijske tvornice na Krki. To je pravo ona prodala (ili samo prenijela) venecijanskom društvu Società veneziana elettrochimica, koje je nekih 350 metara nizvodno od hidroelektrane Krka izgradilo tvornicu karbida, s dvije električne peći tipa Wilson. Kako je ta tvornica (zvana Garbura) trebala električnu energiju, upravni odbor venecijanskog društva odobrio je otkup vodene snage slapova Krke, odnosno izgradnju nove hidroelektrane. Međutim, to nije ostvareno, tako da je tvrtka Ante Šupuk i Sin ostala isključivi vlasnik koncesije na vodu rijeke Krke. (U hidroelektranu Krka kasnije je ugrađen još jedan agregat, pa je kompletirana na konačnu instaliranu snagu od 640 KS (oko 470 kW), uz najveći protok vode od 3,2 m^3/s.)

Zanimljivo je da je tvornica karbida, puštena u pogon u rujnu 1899., tada bila jedno od najsuvremenijih industrijskih postrojenja u svijetu. Proizvodila je 355 litara acetilenskog plina po kilogramu karbida, što do tada nije uspjela postići niti jedna peć. Na žalost, nije bila duga vijeka: već iduće godine potpuno je stradala u požaru. Nikad više nije obnovljena kao proizvodna jedinica, a administrativna zgrada prvo je korištena za uredske prostorije tvrtke Ante Šupuk i Sin, a nakon Drugog svjetskog rata služila je kao stambeni prostor za radnike hidroelektrane Jaruga. Ta je tvornica značajna po tome što je na šibenskom prostoru otvorila vrata talijanskom kapitalu.

Nakon propasti tvornice karbida hidroelektrana Krka imala je višak električne energije pa je Ante Šupuk tražio nove potrošače. U samom gradu bilo ih je malo jer je industrija bila tek u začecima a elektrificiranih kućanstava također je bilo vrlo malo, budući da se prva (bogatija) kućanstva elektrificiraju tek oko 1900.

Godine 1900. električnu energiju počinju koristiti i prvi domaći

poduzetnici. Tako je na električnu mrežu, preko vlastitog transformatora, priključena Prva dalmatinska tvornica tiesta - čuvena po svojoj čistoći, čiji je vlasnik bio A. Inchiostri. Električna rasvjeta uvedena je i u nekoliko kavana. (Zabilježeno je i to da je 15. travnja 1903. u 10 i po sati prilikom montaže vodova u kavani Zanchi od strujnog udara poginuo *majstor električne centrale*. To je zasigurno prva žrtva strujnog udara u Šibeniku, a, tko zna, možda i u čitavoj Hrvatskoj.) Godine 1905. elektrificirana je zgrada pošte. U gradskom kazalištu, koje je elektrificirano još 1897., godine 1908. bilježimo prikazivanje *prve, pokušajne predstave kinematografa EDISON.* Godine 1907., prilikom spašavanja Lloydovog broda Galatea, potonulog zbog nevremena u plićaku uz drvenu rivu, korištena je električna rasvjeta, *jer se radilo i obnoć pa je namještena električna razsvjeta pače i na jarbol.*

Dvanaestog srpnja 1901. u Trstu je, kod bilježnika Vessela, potpisan ugovor između tvrtke Ante Šupuk i Sin (vlasnika koncesije za korištenje vode u ukupnoj količini od 25,81 m^3/s), društva Società veneziana elettrochimica (vlasnika koncesije za proizvodnju kalcijeva karbida) i društva Società italiana per carburo di calcio, acetilene et altri gas (investitora izgradnje novih tvorničkih postrojenja i novih elektrana na Krki). Stvoreno je novo poduzeće za korištenje hidraulične snage u Dalmaciji: Società anonima per l'utilizzazione delle forze idrauliche della Dalmazia, skraćeno SUFID, sa sjedištem u Trstu. Ugovor je sadržavao sljedeće:

1. Tvrtka Ante Šupuk i Sin ustupa društvu SUFID koncesiju za korištenje neiskorištenog dijela protoka vode Skradinskog buka, odnosno 22,61 m^3/s, na rok od dvadeset devet godina. Za svoje potrebe zadržava količinu vode od 3,20 m^3/s, koliko joj treba za rad hidroelektrane Krka.

2. Društvo Società italiana per carburo di calcio, acetilene ed altri gas otkupljuje pravo na proizvodnju kalcijeva karbida u Dalmaciji, tako da će izgraditi novu tvornicu na povoljnoj lokaciji. Obvezuje se i da će izgraditi novu hidroelektranu u blizini stare, na temelju neiskorištenog viška vode. I konačno, obvezuje se, u svoje ime i u ime eventualnog pravnog nasljednika, da će nakon isteka ugovorenog roka od 29 godina (tj. 30. lipnja 1930.) tvrtki Ante Šupuk i Sin bez ikakve odštete predati preuzete objekte.

Prema ugovoru tvrtka Ante Šupuk i Sin i dalje zadržava pravo *na prijašnju svoju prugu, koja im je služila za prijenos električne energije iz svoje male centrale do grada Šibenika,* a društvo SUFID će iz svoje nove centrale prenositi energiju *posebnom zračnom prugom do tvornice Društva "SUFID" u Crnici u Šibeniku.*

Tako je društvo SUFID izgradio tvornicu kalcijeva karbida u Crnici *kod Šibenika* (kako je tada pisao tisak). Tvornica je imala osam monofaznih

električnih peći od po 750 kVA, ukupno 6 000 kVA, što je u to doba bio vrlo velik i snažan industrijski objekt. Proradila je u travnju 1903., probno, s jednom peći, a potom, u rujnu, punim kapacitetom.

Istodobno, tvrtka Ganz gradila je novu hidroelektranu Jaruga, ukupne snage 5 250 kVA, koja je godišnje mogla proizvesti oko 15 milijuna kWh. Generatorski napon od 15 000 V prenošen je do Šibenika posebnim, jedanaest kilometara dugim, zračnim dalekovodom, s četiri bakrene žice (dvostruki dvofazni), promjera 7 i 9 milimetara. Vod su nosili drveni stupovi postavljeni uz cestu po rubovima parcela. Stupova je bilo 360, u prosjeku 30 po kilometru, a na svakom trećem bile su tablice upozorenja na hrvatskom i talijanskom.

Četvrtog lipnja 1903., u punom jeku izgradnje hidroelektrane Jaruga (kasnije nazvane Jaruga II, jer su elektranu Krka zvali Jaruga I), umro je kapetan Marko Šupuk, jedan od idejnih tvoraca elektrifikacije Šibenika. Nepunu godinu potom, 11. svibnja 1904., od srčane kapi umro je i Ante vitez Šupuk, koji je punih 28 godina bio gradonačelnik Šibenika i neumorno radio za napredak svoga grada. Osim električne rasvjete potaknuo je izgradnju vodovoda, doveo željeznicu, izgradio sud, gimnaziju i bolnicu, u to doba najveću u Dalmaciji.

Tvrtku Ante Šupuk i Sin preuzeli su nasljednici iz obitelji Šupuk. Sačuvani su brojni dokumenti o širenju električne mreže i uspostavi pravog elektroprivrednog poduzeća. Razvoj je tekao paralelno s razvojem tvornice u Crnici, sve do Prvog svjetskog rata, kada su za vojne potrebe rashodovani dvadeset godina stara hidroelektrana Krka (Jaruga I) i stari dalekovod. Naime, bakar i željezo iz opreme upotrebljeni su u vojne svrhe. Druga elektrana (Jaruga II) i tvornica karbida nisu dirane jer su proizvodile strateški ratni materijal. Ukratko, tvrtka Ante Šupuk i Sin ostala je bez proizvodnog i prijenosnog dijela sustava - od cjelovitog elektroprivrednog poduzeća svedena je na distributera električne energije -, tako da je bila prisiljena povezati se sa SUFID-om, radi dogovora o suradnji.

Poduzeće SUFID je, osim HE Jaruga II, radi rastućih potreba za električnom energijom, već 1904. započelo izgradnju hidroelektrane na slapu Manojlovac, kod Kistanja, 38 kilometara od Šibenika. Tamo je iskorišten pad vode od 110 metara, tako da je ukupna snaga turbina bila 24 000 KS, a generatora 20 800 kVA, odnosno, 16 600 kW. HE Manojlovac puštena je u pogon u travnju 1906. (prvi agregat) a u konačnom opsegu 1907. (Od 1995., nakon Domovinskog rata, ova hidroelektrana nosi ime Miljacka, obnovljena je i radi punim kapacitetom.) Iz elektrane do Crnice u Šibeniku vodi 38 kilometara dugačak dvostruki dalekovod, za napon od 30 000 V. Zanimljivo je da je HE Miljacka do 1910. bila najsnažnija hidroelektrana u Europi, a i napon dalekovoda bio je tada najviši napon predviđen za prijenos na daljinu.

Početkom Prvog svjetskog rata, nakon što je HE Krka (Jaruga I) prestala s radom, grad Šibenik imao je manjak a tvornica u Crnici višak električne energije. Zato je bilo logično da se tvrtka Ante Šupuk i Sin i društvo SUFID dogovore o suradnji. Tako je posebnim ugovorom SUFID-u dat u zakup iznos protoka vode koji je koristila HE Krka, uz uvjet da SUFID iz svojih elektrana godišnje prepusti milijun kilovatsati tvrtki Ante Šupuk i Sin, koja tu energiju može distribuirati u gradu i okolici. Ako bude potrebna veća količina električne energije, tada će se na komercijalnoj osnovi odrediti cijena kojom će Ante Šupuk i Sin platiti tu dodatnu količinu.

Prvi svjetski rat nije se u početku jače osjetio u Šibeniku. Ipak, već u kolovozu 1914. austro-ugarska vojska preuzela je nadzor nad tvrtkom Ante Šupuk i Sin, tako da su svi radnici, osim trojice, pozvani pod oružje a njihova radna mjesta popunjena električarima s brodova carske ratne mornarice. I društvo SUFID stavljeno je pod državnu kontrolu, pa je 1916. umjesto talijanskog naziva dobilo njemačko ime: Aktiengesellschaft für Nutzbarmachung der Wasserkrafte Dalmatiens - Werk Sebenico, koje je imalo do konca rata, tj. do propasti Austro-Ugarske Monarhije.

Bez obzira na rat, tijekom 1916. obavljena je prva velika rekonstrukcija HE Jaruga II: povećana je snaga turbina a elektrana je s dvofaznog prešla na trofazni sustav.

Po završetku rata Šibenik su privremeno okupirali Talijani, koji su SUFID-u odmah vratili staro ime, ali i sva prava tvrtki Ante Šupuk i Sin. Ostali su na snazi svi ugovori sklopljeni između te dvije tvrtke od 1901. do 1914. Tijekom talijanske okupacije elektrifikacija se širila, pa je u ožujku 1919. proradila javna rasvjeta u Skradinu. Potrošnja električne energije u Šibeniku porasla je i vratila se na predratnu razinu od oko 1,9 milijuna kWh. U gradu je bilo više od tisuću i po elektrificiranih kućanstava.

Kada su 1921. Talijani otišli iz Šibenika isprva je sve bilo kao i prije. Odnosi SUFID-a i Ante Šupuka i Sina bili su dobri, a oba poduzeća borila su se s poratnim ekonomskim teškoćama. Godine 1923. uvedena je prva tarifa za naplatu potroška, a prestale su paušalne naplate. Došlo je do prvih poskupljenja struje, ali i do znatnije rekonstrukcije i širenja gradske električne mreže: do zamjene zračnih vodova kabelskim.

Međutim, već je 1925. društvo SUFID predvidjelo vlastitu likvidaciju, jer nova vlast nije željela obnovu ugovora, koji su istjecali. Naime, vlada Kraljevine SHS nastojala je umjesto Talijana dovesti druge strane partnere. Stoga je 13. travnja 1929. sklopila ugovor s pariškim Francuskim društvom tuniskih fosfata, gnojiva i kemiskih proizvoda A.D. i osnovala novo društvo: SEFFHIED,

koje je ubrzo promijenilo ime u La Dalmatienne. La Dalmatienne je otkupio svu imovinu društva SUFID za iznos od 130 milijuna franaka (273 milijuna ondašnjih dinara). Kako je ugovor o najmu između SUFID-a i Ante Šupuka i Sina, sklopljen 12. srpnja 1901. u Trstu, istjecao 1930., to je SUFID prije roka, već 1929., predao HE Jaruga II natrag u posjed tvrtki Ante Šupuk i Sin, koja je onda obavila rekonstrukciju elektrane, osposobivši je za opskrbu grada električnom energijom. Tako je tvrtka Ante Šupuk i Sin ponovno kompletirala svoju elektroprivrednu djelatnost.

S obzirom da je La Dalmatienne prestao dobavljati električnu energiju iz HE Jaruga II, jer je tvornica u Crnici manje trošila pa joj je bila dovoljna HE Manojlovac, u gradu se pojavio višak električne energije. Rješenje je nađeno u izgradnji tvornice aluminija u Lozovcu. Tu je tvornicu 1936. izgradio zagrebački industrijalac dr. Ivan Ivanović, čije je poduzeće bilo registrirano u Beogradu. Ivanović je s tvrtkom Ante Šupuk i Sin dogovorio sigurnu i trajnu nabavu znatnih količina električne energije. Kako je, u međuvremenu, i sudski spor s vlasnicima mlinica, skradinskom obitelji Marasović, riješen u korist tvrtke Ante Šupuk i Sin, to je 1937. HE Jaruga II počela veliku rekonstrukciju, u kojoj je sudjelovala i tvrtka Ganz iz Budimpešte.

HE Jaruga II bila je važan izvor električne energije za grad Šibenik i njegovu industriju, ali i za tvornicu aluminija u Lozovcu. Ni tijekom Drugog svjetskog rata, kada su Šibenik i Jaruga bili zaposjednuti od Talijana, nije bio značajnije ugrožen njezin rad, pa čak ni za povremenih zastoja zbog miniranja. Nakon rata, 1945., popravljena su ratna oštećenja a elektrana se uključila u elektroenergetski sustav Šibenika, Dalmacije i Hrvatske. Njezin posljednji vlasnik iz obitelji Šupuk, Marko, praunuk graditelja Ante viteza Šupuka i unuk Marka, pomorskog kapetana i idejnog začetnika elektrane, osuđen je u lipnju 1945. od strane Narodnog suda u Šibeniku na konfiskaciju cjelokupne imovine zbog *suradnje s neprijateljem i žestokog eksploatiranja radničke klase*. Tim aktom oduzeta mu je hidroelektrana a svi njegovi posjedi prenijeti u *narodno vlasništvo*. (HE Jaruga II radila je sve to vrijeme a radi još i danas. Do danas je proizvela više od 2,4 milijarde kWh, u prosjeku oko 26 milijuna kWh godišnje. Usporedbe radi, toliko je proizvela HE Krka u dvadeset godina rada, od 1895. do 1914.)

U POČETKU BIJAHU - TERMOELEKTRANE

Zašto je HE Krka (kasnije nazvana Jaruga I) toliko važna za hrvatsku elektroprivredu? Što je bilo na tlu Hrvatske prije HE Krka? Zar povijest elektrifikacije Hrvatske počinje baš s njom? Kako to da je baš ona građena kao naš prvi cjeloviti elektroenergetski sustav? Da bismo odgovorili na ova pitanja moramo imati na umu činjenicu da je u Hrvatskoj prije HE Krka bilo električnih postrojenja, ali su to bila uglavnom postrojenja s istosmjernim naponom, većinom termoelektrane.

U drugoj polovici 19. stoljeća u Hrvatskoj se razvijaju prvi industrijski objekti i u njima prve (industrijske) elektrane. Koncem stoljeća mnoga gradska vijeća donose odluke o izgradnji javnih elektrana, namijenjenih prvenstveno za električnu rasvjetu ulica i trgova, iako neke odmah služe i za elektrifikaciju kućanstava. Pojavljuju se brojila, obračun potroška električne energije i tarife.

Većina elektrana bila je u sklopu industrijskih pogona i u vlasništvu privatnog kapitala. Neke su bile mješovitog tipa, također u privatnom vlasništvu, a u vlasništvu grada ili općine bio je manji broj javnih elektrana, jer su koncesije pretežito davane privatnim financijerima (što je logično, budući da za takvu investiciju gradovi nisu imali dovoljno novca; drugo, nije bilo povjerenja u tu "novotariju", za koju se nije znalo je li samo modni hir i hoće li donijeti povrat uloženog kapitala; treći razlog, možda i najvažniji, bio je otpor plinara, koje su do tada držale monopol nad javnom rasvjetom). Razumljivo je da su elektrane u početku građene stihijski, prema trenutačnim potrebama i mogućnostima, a bez nekog određenog plana.

Dozvole za gradnju električnih postrojenja u Hrvatskoj davalo je ministarstvo u Budimpešti ili Beču, i to tek onda kada se pothvat nije kosio s mađarskim ili austrijskim interesima. Zato ne čudi da je 1918. u Hrvatskoj bilo 76 elektrana s ukupnom instaliranom snagom od oko 65 MW. (Od toga na Dalmaciju otpada 53 MW - zahvaljujući dvjema velikim hidroelektranama, Kraljevcu (26,5 MW) i Manojlovcu (19 MW), izgrađenima nakon 1900. - a na sav ostali teritorij Hrvatske otpada skromnih 12 MW!). Prema tipu, javnih elektrana bilo je 16, mješovitih 7, a industrijskih 53. Prema pogonskom stroju, bilo je 11 hidroelektrana, 20 elektrana s diesel strojevima i 45 termoelektrana

s parnim strojevima. Dakle, u početku elektrifikacije Hrvatske bijahu - termoelektrane. (O nekima, izgrađenim prije 1900., bit će riječi u sljedećim poglavljima). Spomenimo i to da je još 1918. više od 65 % svih elektrana imalo istosmjerni napon, a da su samo četiri imale cjeloviti sustav proizvodnje, prijenosa i distribucije električne energije. Značaj HE Jaruga upravo je u tome: to je prva naša elektrana koja je predstavljala cjeloviti elektroprivredni sustav.

Ako želimo odgovor na pitanje zašto baš Krka, zašto baš Šibenik i zašto baš Dalmacija, treba malo zaviriti u povijest i pogledati društvene i gospodarske prilike u drugoj polovici prošloga stoljeća. I Hrvatska i Dalmacija bile su, kao posebne "austrijske krunske zemlje", vrlo "napredne", u smislu da ih je trebalo gospodarski što bolje iskoristiti. Zato su u Hrvatskoj građene pruge i poneki industrijski objekt, uz kojeg bi često išla poneka tehnička novina. (Usudio bih se reći da je Hrvatska bila pogodno tlo za pojedine probne eksperimente, pa ako uspije, *čast i slava nama*, a ako ne uspije, *sramota ostaje njima, kako* je u jednom pismu vlasnik tvornice Ganz jasno i nedvosmisleno napisao Anti Šupuku.)

Nakon francuske okupacije Dalmacija je bila, kao i čitava Hrvatska, u sastavu Austro-Ugarske Monarhije, od 1813. pa sve do 1918. Zbog strateških je razloga toj monarhiji Dalmacija bila vrlo važna, budući da je imala mnoge važne prirodne sirovine: ugljen, asfalt, cementni lapor, boksit, sadru, mramor, građevinski i ukrasni kamen, te sol. Zato ne čudi da se u ribarskoj i pretežito seoskoj Dalmaciji počeo razvijati zametak industrijalizacije, prije svega u većim gradovima, među kojima se ističe Šibenik, kao grad na razmeđi sjeverne i srednje Dalmacije. U drugoj polovici devetnaestog stoljeća u Dalmaciji su izgrađene i prve željezničke pruge: 1877. pruge Split - Siverić i Šibenik - Perković a 1888. pruga Siverić - Knin. To je potaklo bolje iskorištavanje i preradu sirovina, prije svega ugljena i odgovarajućeg kamena u karbid i dušično gnojivo (cijanamid). Kako je za tu proizvodnju bila potrebna (električna) energija, po mogućnosti što jeftinija, a Dalmacija je, osobito okolica Šibenika, raspolagala velikim vodnim snagama, bilo je sasvim prirodno da se te vodne snage iskoriste u elektroenergetske svrhe. Naravno, za razvijanje industrijske djelatnosti bio je potreban kapital. Kako se pojavio novi činilac, a to je talijanska želja za prodorom u Dalmaciju, i uopće na drugu stranu Jadrana, tako je talijanski kapital u šibenskom bazenu, oko Drniša i u okolici Splita počeo razvijati stanovitu industriju. Nije to bila velika aktivnost ako znamo da je u cijeloj Dalmaciji 1923. godine bilo devet i po tisuća zaposlenih na više od šeststo tisuća stanovnika.

POČECI ELEKTRIFIKACIJE

Iako je HE Krka (Jaruga I) od izuzetnog značaja za razvoj hrvatske elektroprivrede, kao naš prvi cjeloviti elektroenergetski sustav, povijest elektrifikacije Hrvatske ne počinje s njom.

Devetnaesto stoljeće često nazivamo stoljećem parnog stroja. Posljednje godine tog stoljeća obilježene su naglim razvojem elektrotehnike i počecima elektrifikacije. Razdoblje široke primjene električne energije započelo je 1882., puštanjem u pogon prve istosmjerne elektrane u New Yorku, što je zasluga Thomasa Alve Edisona. Iste godine Francuz Duprez prvi je pokušao električnu energiju prenijeti na veću udaljenost.

Elektrifikacija je započela s istosmjernom strujom, ali se odmah pokazalo da takav sustav nema velike budućnosti, poglavito zbog nemogućnosti prijenosa većih količina električne energije na veću udaljenost. Pokazalo se da je istosmjernu struju moguće korisno prenositi na udaljenost od kojih dvije tisuća metara, a na većoj udaljenosti gubici postaju preveliki i prijenos se ne isplati. Radi toga su vrlo značajni fundamentalni pronalasci Nikole Tesle, koji je tehnikom polifaznih struja omogućio razvoj izmjeničnog sustava, posebno trofaznog sustava. Prvi pokusni prijenos trofaznim sustavom demonstriran je na izložbi u Frankfurtu 1891. godine. S time su bili upoznati otac i sin Šupuk i Vjekoslav Meichsner, graditelji prve takve hidroelektrane u nas: ako i nisu posjetili izložbu - u što ne vjerujem, jer je ona kao magnet privlačila znatiželjnike -, tada su o tom pothvatu sigurno čitali u novinama i časopisima - u što sam posve siguran. Prvi komercijalni polifazni elektroenergetski sustav na svijetu izgradio je, po Teslinom patentu, Amerikanac Forbes na rijeci Niagari. Elektrana je puštena u pogon 26. kolovoza 1895., dakle, samo dva dana prije naše hidroelektrane Krka, ali je grad Buffalo električnu energiju iz te elektrane dobio nekoliko mjeseci kasnije, u 1896. godini, kada je proradio dalekovod, dok je Šibenik električnu energiju iz HE Krka dobio istog dana kada je puštena u pogon.

Prva demonstracija električne javne rasvjete u Hrvatskoj izvedena je 1877. u Zagrebu. Prigodom sokolskog plesa u Hrvatskom glazbenom zavodu profesor Ivo Stožir montirao je na raskrižju Ilice i Gundulićeve ulice lučnu

svjetiljku, koja je, napajana iz galvanskih baterija, svijetlila nekoliko sati, što je bila velika senzacija.

Gotovo istodobno, prve električne lučne svjetiljke gorjele su nekoliko večeri u Dubrovniku i Zadru. Naime, prigodom obilaska Dalmacije, u ljeto 1877., s jahte Njegova Veličanstva, cara Franje Josipa, po dubrovačkim gradskim zidinama, od stare luke do tvrđave svetog Ivana, razvučeni su kabeli s lučnim svjetiljkama, koje su nekoliko dana ukrašavale grad i uveličale carski posjet. To je ponovljeno u Zadru: u dužini od kojih sedamsto metara, na gradskim zidinama postavljeno je čak deset lučnih svjetiljki. Na žalost, tada još nije bilo fotografije, koja bi zabilježila te događaje.

U Splitu i Šibeniku nije mogao biti ponovljen taj iluminacijski eksperiment jer ti gradovi nisu imali uređenu obalu, pa bi od jahte do Dioklecijanove palače, u Splitu, odnosno do katedrale svetog Jakova i gradske vijećnice, u Šibeniku, bilo predaleko rastezati žice. Istina, zadarske talijanaške novine pisale su da Njegovo carsko Visočanstvo nije ni htjelo pristati u Šibeniku jer je tamošnji gradonačelnik, Ante Šupuk, pozdravni govor želio održati na hrvatskom jeziku. Povijesna je činjenica, ipak, da je car bio u Šibeniku i da *se do Skradinskog buka prevezao brodom a vratio kočijom, uz veselo i gromoglasovito pozdravljanje okupljenog puka*. Ali, rasvjete lučnim svjetiljkama u Šibeniku tom prilikom nije bilo.

Prva komercijalna elektrifikacija u Hrvatskoj izvedena je početkom 1891. u riječkoj luci, odnosno na željezničkom kolodvoru. Elektrana je imala parni stroj od 40 KS i generator istosmjerne struje snage 22 kW. (Istina, prvu električnu svjetlost Riječani su ugledali tek 5. listopada 1885. na svečanom otvorenju novog gradskog kazališta, kada je svečano izvedena Verdijeva opera *Aida*. Kako su tehnološke novosti obično povezane s teškoćama, one nisu mimoišle ni taj događaj. Naime, uoči premijere stroj se pokvario pa je predstava odgođena za sutradan. Idućeg dana bilo je rečeno da će otvorenje biti *makar i uz svijeće*, ali su parni stroj tvrtke Kremnitzky, Mayer und Comp. i generator istosmjerne struje tvrtke Ganz radili besprijekorno. Tako je riječko kazalište peto elektrificirano kazalište u svijetu. Prije toga električna rasvjeta postavljena je u opernim kućama u New Yorku, Londonu, Parizu i Ženevi.) Iste je godine u arsenalu ratne luke u Puli montirana elektrana manje snage.

U sjeverozapadnom dijelu Hrvatske prva javna elektrana izgrađena je, pored mlina, 1. listopada 1893. u Čakovcu. Istosmjernom strujom osvijetlila je 131 javnu svjetiljku, a priključeno je i 105 kuća s 1400 rasvjetnih mjesta. Nakon Čakovca slijedi Varaždin: 17. prosinca 1895. (nedugo poslije HE Krka) proradila je elektrana Prvog hrvatskog varaždinskog d.d. za električnu rasvjetu, s tri parna stroja od po 70 KS i s jednofaznim generatorima od 50 kVA i 42 Hz.

Prve dvije javne elektrane u Dalmaciji proradile su nekako u isto vrijeme. U Zadru je na Silvestrovo, 31. prosinca 1894., u osam sati navečer, istosmjerna termoelektrana od 36 kW, pokretana parnim strojem, rasvijetlila glavni gradski trg, gdje je, ispred Namjesništva, priređeno narodno veselje. Tamo je bila instalirana lučna svjetiljka od 1000 normalnih svijeća, u to vrijeme jedna od najsnažnijih u Europi. Druga elektrana je hidroelektrana Krka, s izmjeničnim sustavom. S njom je zapravo započelo novo elektroprivredno doba u Hrvatskoj.

BITKA ZBOG VODE

Kada promatramo događanja vezana za početak razvoja elektroprivredne djelatnosti u Hrvatskoj, posebice kada je riječ o prvim hidroelektranama, nalazimo se, začuđeni, pred činjenicom da je u mnogim slučajevima prije izgradnje elektrana vođen pravi rat zbog vode.

S vodoprivrednog i elektroenergetskog aspekta vodne snage nisu bile racionalno iskorištene, što pokazuju sve elektrane u Dalmaciji izgrađene prije Prvog svjetskog rata (Krka, kasnije nazvana Jaruga I, Jaruga II, Manojlovac, Roški Slap, Kraljevac), ali i one u drugim krajevima Hrvatske (na primjer, HE Ozalj). Sva ta postrojenja iskorištavala su samo mali dio ukupnog pada rijeke na kojoj su izgrađene. Te su elektrane izgrađene upravo tamo gdje je pad vode najviše koncentriran i gdje nije trebalo graditi velike derivacije. Iz tog su razloga naše prve hidroelektrane građene na slapovima rijeka Krke i Cetine. Korištenje vode svelo se samo na dio protoka, jer se pazilo da ne dođe do narušavanja prirodnog oblika slapova. Bez obzira na to, ljeti je, za niskih vodostaja, dolazilo i do prekida rada elektrana, ali i do potpunog isušivanja slapova. Naravno, naše prve hidroelektrane nisu imale nikakve akumulacije, niti mogućnost izravnjanja neravnomjernih protoka, pa su bile izrazito protočnog tipa.

Teško je reći je li tome razlog kopiranje načina gradnje u drugim zemljama. Naime, prve izmjenične hidroelektrane u SAD (Niagara), Njemačkoj i Italiji (Tivoli) izgrađene su na slapovima. Konačno, i Nikola Tesla je 1892. pred zagrebačkim vijećnicima dokazivao kako bi za Zagreb bilo mudro izgraditi hidroelektranu na izmjeničnu struju, nigdje drugdje nego na Plitvičkim jezerima. Njegov prijedlog odnosio se na slap, jedan od najljepših na jezerima, koji danas nosi ime Slap Milke Trnine. Ta ideja nije bila prihvaćena jer je ocijenjeno da je tehnički nemoguće (a kad bi i bilo izvedivo, bilo bi preriskantno i preskupo) prenositi električnu energiju na toliku udaljenost. Ali ideja nije odbačena već je predloženo da se ispita mogućnost da grad Zagreb kupi mlin na rijeci Kupi kod Ozlja i tamo izgradi hidroelektranu.

Za neekonomično korištenje vodotoka u prvim našim elektranama nije kriva želja da se postigne što veći rentabilitet postrojenja. Kriv je, naime,

zastarjeli zakon o vodnom pravu u Austro-Ugarskoj Monarhiji, iz 1873., a posebice odredbe koje je u taj zakon unio Dalmatinski sabor u Zadru. Tim su zakonom zaštićena prava na upotrebu vode i najprimitivnijih vodenica, koje od davnina stoje na rijekama. Po tom zakonu donesena je i *Razsuda* iz 1893. kojom je gospodinu Meichsneru odobrena koncesija za upotrebu vode *na mjeru 25,81 metara kubičnih na hip* za potrebe hidroelektrane Krka. Odobreno mu je samo 25,20 metara pada od ukupno 45,70 metara visine Buka, jer je gornji dio iskorištavalo nekoliko vlasnika vodenica i stupa. Ante Šupuk, šibenski gradonačelnik i zastupnik u Saboru, bio je vlasnik vodenica u donjem lijevom dijelu Buka, pa je s Meichsnerom osnovao posebno poduzeće za *obrtnu proizvodnju munjiva.* Na katastarskim česticama u njegovu vlasništvu izgrađena je elektrana Krka. Da nije bio vlasnik tog terena, po zakonu ne bi mogao graditi Jarugu.

Ljeti rijeka Krka zna jako presušiti, pa sa 600 protok padne i na samo 6 metara kubičnih u sekundi. Graditelji elektrane željeli su zahvatiti i dio vode s desne strane Buka, ali tamo su bile vodenice skradinskih imućnika. Borba koju su protiv tog projekta poveli vlasnici tih mlinica, posebno obitelji Marasović i Burelli, trajala je više od deset godina. Arhivirano je 49 raznih presuda, ugovora, raskida ugovora, računa i drugih dokumenata o odnosima tvrtke Ante Šupuk i Sin i tih obitelji.

Borba se vodila preko tiska, ali i na sudovima, te u Dalmatinskom saboru i u bečkom parlamentu. Išlo se i do vrhovnog carskog apelacijskog suda u Beču. Pljuštale su i tužbe zbog falsificiranja javnih isprava i zapisnika s administrativnih rasprava. Međutim, Krka, naša prva hidroelektrana izmjenične struje, tako značajna za početak elektroenergetskog sustava u Hrvatskoj, radila je neprestano od prvog dana, 28. kolovoza 1895. Planirana i već projektirana pregradica na Buku kojom bi se uzimao dio vode s desne strane rijeke nije nikad izgrađena. Ipak, pored svih sporova, posebice nakon izgradnje HE Jaruga II, 1903., korisnici vode *kupovali* su i vodu s desne strane Buka, osobito u vrijeme niskog vodostaja Krke.

(Sličan sudski spor vodila su gradska poglavarstva Karlovca i Zagreba oko slapa Ozalj na rijeci Kupi. Karlovac je već 1889. pregovarao o kupnji slapa Ozalj i mlina na rijeci. Mlin je trebalo imati, jer inače ništa od posjeda i gradnje. Takav je bio zakon. Na taj je slap 1905. bacio oko i grad Zagreb, koji je htio izgraditi hidroelektranu iz koje bi se elektrificirao. Tijekom 1905. i 1906. između Karlovca i Zagreba vođen je težak sudski spor, koji je zapravo kočio razvoj i jednog i drugog grada. Spor je okončan tako da je Karlovac dokazao da je kupio mlin i slap, pa je mogao graditi hidroelektranu, a Zagreb je odlučio izgraditi termoelektranu na zapadnoj periferiji grada, u današnjoj Zagorskoj

ulici.)

Zbog vode rijeke Krke vođene su još mnoge rasprave i prepirke, sve do 1945., osobito oko takozvane vodne knjige, tj. katastra voda, pa su rađene posebne procjene vodnih snaga, zakupi voda i slično.

NEKE PROPUŠTENE PRILIKE

Je li neki dalmatinski grad mogao oduzeti primat Šibeniku i izgraditi elektroprivredni sustav sličan onome na Krki? Izvjesni natjecateljski odnos između srednjovjekovnih dalmatinskih gradova - Dubrovnika, Splita, Trogira, Šibenika i Zadra - vuče se kroz povijest sve do naših dana. Ne treba se onda čuditi da je uspoređivanje s drugima uvijek bilo prisutno, pa tako i kod uvođenja gradske rasvjete, prvo plinske, a potom i električne.

Uvijek se težilo biti boljim od susjeda, biti ispred njega, biti "moderniji" od njega. Ukratko, i drugi gradovi u Dalmaciji imali su priliku da prvi izgrade električnu centralu, ali je nisu iskoristili. Istina, u Zadru je 30. prosinca 1894. proradila istosmjerna termoelektrana i, na oduševljenje građana, javna električna rasvjeta. Dakle, Zadar je bio brži od Šibenika za gotovo devet mjeseci, ali, unatoč tome, nije prvi izgradio cjeloviti elektroenergetski sustav jer nije imao prijenosni dalekovod. No, pođimo redom:

Zadar

Zadarski su gradski oci još 1876. ozbiljno raspravljali o izgradnji plinare i uvođenju plinske rasvjete. Tom su prilikom saznali i za nov način osvjetljivanja gradskih ulica - električnom rasvjetom - pa su odlučili propitati se o tome. Zato su 1882. dobili ponude od desetak najvećih europskih poduzeća koja su se bavila električnom javnom rasvjetom, među kojima su bili i europski zastupnik tvrtke Edison iz Milana, te Siemens i Halske iz Beča. Gradski savjet je o uvođenju gradske rasvjete raspravljao na svojim sjednicama tijekom 1885., 1888., 1889., 1890. i 1891. godine. Formirana su povjerenstva čiji su članovi putovali u gradove koji su već imali takvu rasvjetu. Nije ih bilo mnogo, a, uz to, bilo je lijepo obići London, Pariz, Torino, Milano, Veneciju, Beč ili Budimpeštu. Nije poznato jesu li bili u Petrogradu, koji je tada slovio za najbolje osvijetljeni grad na svijetu jer je imao oko 65 000 električnih svjetiljaka. Radi usporedbe, Zadar je imao 300 petrolejskih fenjera.

Godine 1891. činilo se da je problem riješen, jer je postojala jaka volja da se takva moderna rasvjeta uvede. Ali, troškovi su bili previsoki! Tre-

balo je osigurati 123.000 fiorina (danas je to oko 2,5 milijuna DEM), što je bio velik novac. Općina tada glavnog grada Dalmacije trebala je novac i za vodovod, tržnicu i klaonicu, a zajam se u to doba nerado uzimalo.

Tada se pojavio šibenski nadmjernik ing. Vjekoslav Meichsner. On je koncem 1892. Zadru za javnu rasvjetu ponudio električnu energiju sa slapova Krke. Očito je da je Meichsner bio vizionar i zanesenjak koji je išao ispred svoga vremena. Jedan dokument govori da je već 30. prosinca 1891. zatražio dozvolu za izgradnju objekta na slapovima Krke u *industrijalne obrtne svrhe*. Meichsner je vjerovao stručnjacima da se izmjenična struja može prenositi na daljinu, planirao je gradnju elektrane i unaprijed tražio potrošače. Naime, Zadru je ponudio struju prije negoli je zatražio dozvolu za izgradnju hidroelektrane na Skradinskome buku.

Meichsner se dopisivao s vrhunskim stručnjacima tvrtke Ganz, koji su mu potvrdili da je prijenos električne energije na veliku udaljenost moguć. Dapače, kada je godinu dana kasnije pitao za mogućnost prijenosa od Krke do Trogira, Kaštela i Splita, dobio je jasan odgovor, da se *munjivo mora moći prenijeti, bez opasnosti i velikih gubitaka, ali mora na kraju dalekovoda postojati odgovarajući potrošač koji će iskoristiti tu snagu, a da bi cio poduhvat bio financno isplativ*. Drugi uvjet bio je da se osiguraju, ili otkupe, parcele na kojima će biti postavljeni stupovi dalekovoda.

Meichsnerov prijedlog u Zadru nije naišao na dobar prijam. Da li zato što kasnije nije dao, naknadno zatražen, detaljniji plan sustava ili zato što su gradski zastupnici već izabrali drugog partnera, a on je to nekako saznao, tek, Meichsnerov prijedlog nije uzet u obzir. Odlučeno je da se prihvati najpovoljnija ponuda, ona tvrtke Kremenetzky et Mayer iz Beča, koja će izgraditi malu istosmjernu termoelektranu na ugljen i postaviti električnu rasvjetu na istosmjernu struju od 110 V.

Još je jednom, 1. studenoga 1893., uporni Meichsner Zadru ponudio svoje rješenje. Tada je već bilo jasno da će zbog rasvjete grada Šibenika na Krki biti izgrađena elektrana. Čak je već načinio i prve narudžbe za opremu. Meichsner je tražio da općina Zadar pokrije, iz svojih sredstava, troškove električne rasvjete za 300 javnih rasvjetnih mjesta, onoliko koliko je bilo petrolejskih fenjera, i to za iznos od samo 6.000 fiorina godišnje. (Usporedbe radi, grad Šibenik će 1895. ugovoriti iznos od 5.000 fiorina godišnje za rasvjetu koja je iznosila samo trećinu zadarske.) Zatražio je i da općina snosi trošak od 15.000 fiorina za električnu instalaciju i preradbu stupova s petrolejskih na električne fenjere. Nudio je struju koja bi se mogla *koristiti čitavih 24 sata dnevno, a tarifa za žarulju jakosti 15-20 svijeća bila bi 12-15 fiorina godišnje, malo manje nego bi se potrošilo za jednu svijeću lojanicu ili za jednu uljnu svjećicu*. Nudio je istodobno i prijenos *munjiva* za industrijske svrhe, čak toliko koliko Zadru neće trebati. Uz to, za tehnički rad ponudio je *Cij. općini najsolidnije garancije*.

Za ono vrijeme ta je ponuda bila fantastična, bila je tehnički presmiona, pa ne čudi da nije prihvaćena. Čude, zapravo, argumenti i razlozi koje je administracija grada Zadra navela da bi opravdala neprihvaćanje Meichsnerove ponude. Iz zapisnika sa sjednice gradskog poglavarstva danas, stotinu godina kasnije, čitamo kako su burno, temperamentno vijećnici raspravljali. Prvi razlog koji su naveli bio je da *nemoguće je prenijeti toliko veliku električnu silu na tako veliku udaljenost od 80 km*, na što je jedan zastupnik oprezno dodao da misli *da je to moguće samo teoretski*. Drugi argument bio je da *zbog takove daljine bit će česti kvarovi i prekidi, koje je nemoguće otkriti a tako se neće znati gdje i kako popravak izvršiti toliko dugačke i visoke linije*. Treći važan razlog naveo je pomoćnik predsjednika općine Robert Giljanović, koji je, čitajući javno Meichsnerov tehnički izvještaj, dramatično uzviknuo: "Radi nadzora čitave linije bilo bi potrebno zaposliti veliki broj čuvara, ali niti to ne bi spriječilo oštećenja. Koja silna vojska, poštovani Savjete!" On je, naime, mislio da pokraj svakog stupa treba postaviti čuvara koji će danju i noću čuvati dalekovod. Jedan od zastupnika imao je vrlo jasan argument, da u *cijeloj Europi ni jedan grad nije se usudio uvesti električnu energiju iz tako velike udaljenosti, iako imaju stručnjake, milijune i konzorcije, pa čega radi bi takav rizičan, skup i nesiguran pokus Zadar činio*. Netko je na to odvratio da Amerikanci upravo to čine, spomenuvši da sve novine pišu o Nijagari. Na ovo je odgovoreno da je opće uvjerenje da takve veće pothvate mogu sebi priuštiti Amerikanci, kao praktična i bogata nacija, ali da za to nema u Europi ni jednog primjera, dok postoje *mnogobrojni primjeri električne instalacije upotrebom pare*. Neki su držali da se takve stvari, kao rezultati tehničkih dostignuća, mogu vidjeti samo na izložbama, *ali o čemu nitko nikada ni ne sanja da bude provedeno u praksu*. Rečeno je i to da je prijenos za industriju u praksi uporabljiv samo na malim daljinama, *ali nikako više od 8 do 10 kilometara*. Naglašeno je da su i Amerikanci oprezni kod radova na slapovima Nijagare, jer kane izvršiti prijenos na udaljenost od 42 km, *tako američani, praktičan narod, i nitko drugi*. Dakle, uistinu je teško biti u nečemu prvi, jer nema primjera, a Amerikanci neka lete na Mjesec, oni to sebi mogu priuštiti.

Sljedeći niz argumenata vrlo je interesantan. Netko je naglasio kako *ovlašteni elektrotehničari tvrde da je izmjenična struja vrlo opasna po javnu sigurnost, štoviše smrtonosna je!* Potom je slijedila opaska da je rješenje vrlo skupo, odnosno neekonomično. Argument kojeg svakako treba imati u vidu

bio je taj *da bi vlasi iz inata razbili vodljive žice od Slapova Krke do Zadra!* (Dakle, i prije sto godina *vlasi* - čitaj kako ti se svidi - na prostoru između Šibenika i Zadra zadavali su probleme. Ne čudi onda da su stupovi dalekovoda na tom prostoru minirani sto godina kasnije (Kakma 1991.))

Zadarski gradonačelnik, plemeniti gospodin Trigario, smatrao je da jedan *autonomni Zadar nikako ne smije prihvariti prijedlog jednog hrvatskog inženjera, niti Zadar, glavni grad provincije, može koristiti izvore nuđene od jednog drugorazrednog grada kao što je Šibenik, na čijem području se nalaze Slapovi Krke*. U igri je, dakle, bila politika, sukob autonomaša i narodnjaka u Dalmaciji. Da ironija bude veća, za Drugog svjetskog rata Zadar je na zajednički elektroenergetski sustav Dalmacije spojen upravo preko energetskih izvora s rijeke Krke, odnosno preko stanice u Bilicama kod Šibenika. Time je otklonjena prepreka razvoju Zadra zbog ograničenih mogućnosti termoizvora u gradu.

Spomenimo još jedan argument, koji uistinu stoji. Netko se sjetio prigovoriti da *u ovim ljetnim mjesecima, na Slapovima Krke nije bilo vode! On je tamo bio i vidio. A ako nema vode nema ni munjiva!*

I tako! Od svih tih prigovora nije se moglo braniti. Općinski savjet grada Zadra osnažio je, na sjednici od 1. listopada 1894., prijašnji ugovor s tvrtkom Kremenetzky et Meyer iz Beča, onako kako je bio predložen na općinskoj sjednici od 30. studenoga 1893., i potpuno odbacio projekt ing. Meichsnera iz Šibenika.

Bilo je, istina, već tada onih koji će u novinama objaviti i ovo: "Vidimo sada uzvišenu glupost koju je počinila zadarska općina." No, to je bio glas oporbe. Na Silvestrovo 1894. Zadrani su bili oduševljeni novom električnom rasvjetom. Stotinu godina kasnije proslavili su taj dan vrlo svečano. Ali, ostao je dojam da je propuštena jedna velika prilika: Zadar je mogao biti prvi na svijetu, s *veleprijenosom od 80 km*!

Dubrovnik

Ni Dubrovnik nije zaostajao u utrci za električnom rasvjetom. U Narodnom listu čitamo najavu da će u prosincu 1894. *iz Beča doći jedan mjernik da prouči snagu vode kod mlina u Rieci, te da spravi osnovu, kako bi se i do Dubrovnika dovela električna svijetlost.* Radilo se o rijeci Ombli, na kojoj još i danas planiramo izgradnju hidroelektrane.

Nakon što je hidroelektrana Krka kod Šibenika proradila, u Dubrovnik je početkom srpnja 1896., na poziv gospodina Ivana Jelića, stigao ing. Vjekoslav Meichsner. Kroničar onog vremena zapisat će da je došao *radi prikupljanja podataka za izradu značajnog projekta električnih instalacija u gradu Dubrovniku, uključujući i predgrađe i Gruž, a posredstvom motora na turbini gosp. Jelića, koja postoji blizu njegovih mlinova u Brenu.* Dakle, Meichsner je trebao ponoviti ono što je učinjeno na Krki, u Dubrovniku se pojavio u ulozi graditelja elektroenergetskih sustava.

Meichsnera možemo smatrati našim prvim elektroenergetičarem. Nakon neuspjeha u Zadru i uspjeha na Krki on suvereno nastupa kao ekspert za gradnju *električnih instalacija*. Meichsner je u Dubrovniku nastupio u ime bečke tvrtke Oesterreichische Eisenbahn-Verkehrs Anstalt, kao njezin predstavnik, i ponudio projekt električne rasvjete grada. S tom je ponudom gradonačelnik Frano Gondola upoznao općinsko vijeće na sjednici od 27. veljače 1897. Vijeće je formiralo tročlani Odbor za električno osvjetljavanje Grada i Gruža, koji je morao proučiti ponudu i podnijeti izvještaj Vijeću. Gospodi F. Stroellu, prof. Nikolici i Ivi Avoscaniju trebalo je gotovo godinu dana da podnesu izvještaj o projektu koji je Meichsner radio šest mjeseci. Godišnji troškovi rasvjete iznosili bi nešto više od 7.000 forinti, pa se na sjednici glasovalo o prihvaćanju ponude. Iz zapisnika saznajemo da je gradonačelnik bio za to da se ponuda prihvati, ali je glasovao protiv, iz straha da općina nije u stanju osigurati toliki novac. Činilo se da će Meichsner i ovdje propasti.

Stvar je spasio kompromisni prijedlog vijećnika dr. Matijevića, koji je bio za to da se projekt prihvati, ali je predložio da se u prvoj fazi, *dok se građani ne obiknu na novost*, u petrolejske fenjere postave žarulje od 16 normalnih svijeća. To je prihvaćeno pa je 17. ožujka prihvaćen i nacrt pogodbe s bečkom tvrtkom, preko njezina zastupnika Meichsnera.

Međutim, stvari su krenule drugim tokom. Dubrovčani su u rujnu 1898. potpisali ugovor o realizaciji Meichsnerova projekta, ali s konkurentom iz Beča, tvrtkom Gesellschaft für elektrische Industrie. Ta je tvrtka ubrzo potom uzela dva prva slova dviju zadnjih riječi i nazvala se ELIN. ELIN je bio još jedan od znamenitih predstavnika svjetske elektroindustrije koji se pojavio na, u to vrijeme kapitalu vrlo zanimljivom, dalmatinskom području.

Osnovni razlog ELIN-ove pojave u Dubrovniku jesu vrlo povoljni uvjeti poslovanja koje je tu imao. Dobiveni su koncesija i prava na svu javnu i privatnu rasvjetu, na uporabu električne energije, kao i pravo na uspostavu električnog tramvaja. Rok trajanja koncesije bio je četrdeset pet godina, s time da je općina može opozvati nakon dvadeset pet godina, uz trogodišnji otkazni rok. Tada svi uređaji prelaze besplatno u ruke općine. To je bilo presudno. I primamljivo.

ELIN se obvezao da će kompletnu opremu nabaviti od bečke ispostave budimpeštanske tvrtke Ganz, što je i razumljivo, budući da je ta tvrtka

jedina u Europi proizvodila izmjenične termo i hidroagregate. Jedini konkurent, Westinghouse, imao je previše posla u Sjedinjenim Američkim Državama a da bi se zanimao za tuđe dvorište.

Po uzoru na Meichsnerovu i Šupukovu elektranu u Šibeniku, i za Dubrovnik je bila određena tarifa. Za gradsku rasvjetu općina je trebala plaćati 7.000 forinti godišnje, u dvanaest obroka. Svi ostali privatni korisnici trebali su plaćati 80 novčića po kWh i ta se cijena smjela mijenjati samo uz suglasnost općine.

Električna centrala izgrađena je u Gružu, na Batali, na zemljištu dubrovačke plemkinje Ane Gjorgji. (Tamo je danas upravna zgrada HEP-ovog distributivnog područja Elektrojug.) Centrala je izgrađena kao termoelektrana, s četiri parna stroja od 200, 470, 450 i 575 KS, ili ukupno 1440 kVA, trofazno s 50 Hz, a koristila je ugljen uvezen iz Engleske. Od izgradnje hidroelektrane na Ombli odustalo se.

Ugovor o gradnji potpisan je 10. listopada 1899., a radovi su morali biti dovršeni u roku od 12 mjeseci, uz klauzulu da se za svaki tjedan zakašnjenja moraju platiti penali od 100 forinti. Radovi su u početku kasnili, ali su ipak dovršeni, iako ne sasvim, u datom roku. Posebna komisija obavila je kolaudaciju 17. svibnja 1901. Koncem svibnja dobivena je i dozvola Namjesništva za Dalmaciju u Zadru, pa je društvo moglo započeti s *tjeranjem obrta*. Navečer 1. lipnja 1901. Dubrovnik je dobio električno svjetlo.

(Treba, ipak, naglasiti da je u Dubrovniku još 1896., s početkom turizma, kada je otvoren tada supermoderan hotel Imperial, proradila kućna istosmjerna električna centrala.)

Zašto je Dubrovnik propustio šansu? Prvoj dubrovačkoj elektrani i distributivnoj mreži (za javnu rasvjetu) nedostaje jedan element da bi činile potpuni elektroenergetski sustav: nema prijenosnog dalekovoda. Da je bila izgrađena hidroelektrana u Rijeci Dubrovačkoj i prijenosni vod do grada, onako kako je to predlagao Meichsner, tada bi to bio, nakon Krke i Šibenika, drugi potpuni elektroenergetski sustav u nas. Ovako nije!

(Spomenimo usput što se dogodilo s dubrovačkom termoelektranom i električnim sustavom nakon dvadeset pet godina rada. U tadašnjoj jugoslavenskoj monarhiji netko se u gradskom poglavarstvu Dubrovnika mudro sjetio, a da se nije baš detaljno upoznao sa svim stavkama ugovora, da bi bilo dobro raskinuti ugovor, dati ELIN-u otkaz i besplatno preuzeti elektranu i tramvaj, koji su donosili priličan profit. I ELIN-u je dat otkaz. Opravdanje je bilo vrlo lako naći. Naime, nakon formiranja kraljevine Jugoslavije, trebalo je dobiti jugoslavensko državljanstvo, a kako je u električnoj centrali bilo mnogo zaposlenih koji su bili rodom iz Austrije, Mađarske, Češke i drugih zemalja u

sastavu bivše K. und K., nije im bilo ni jednostavno ni lako doći do državljanstva. Dok su radili za ELIN kao privatni namještenici bili su zaštićeni, ali kad je elektrana prešla u vlasništvo grada (čitaj: države) uslijedili su otkazi. Preko noći tvrtka je ostala bez 28 zaposlenika, a državljanstvo su imali samo portir i noćni čuvar, koji nisu imali blage veze s pogonom elektrane. ELIN se pozvao na slovo ugovora i odnio sve: dokumentaciju, projekte, ugovore o kupnji ugljena, alate, rezervne dijelove, automobile i dizalice, pa čak i kancelarijski materijal, dokazavši da to pripada tvrtki i da ona ima pravo raspolaganja s tim. U Dubrovniku je sve stalo: javna rasvjeta, kućna potrošnja, tramvaj. U Gruž se moglo ili pješice ili rijetkim fijakerima i, još rjeđim, automobilima. Digla se velika buka, pa je nakon tjedan dana pregovora gradsko poglavarstvo poništilo svoju odluku o otkazima i produžilo raniji ugovor na još dvadeset godina. Ugovor je nasilno prekinut u kasnu jesen 1944., ulaskom crnogorskih partizana u Dubrovnik.)

Split

Priča o elektrifikaciji Splita unekoliko je slična prethodnim. Gradsko upraviteljstvo još je 1886. raspravljalo o izgradnji hidroelektrane na rijeci Jadro, u Majdanu iznad Solina. Razlog zbog kojeg elektrana nije izgrađena jednostavan je: nije bilo novca. Osim toga, i u Splitu su govorili da se električna sila ne može prenijeti do grada.

Kad se gradila hidroelektrana Krka Meichsner se zanimao može li električnu energiju prenijeti do Splita. Da stvar bude atraktivnija, ponudio je i izgradnju telefonske linije, odnosno uvođenje telefonskog prometa između Skradina, Šibenika, Trogira i Splita. Kako u gradu Splitu nije našao interesenata, odustao je od te ideje. U arhivu su sačuvana Meichsnerova pisma Ganzu i obratno. Iz njih se vidi da je Meichsner mislio moderno i očito bio korak ispred svoga vremena.

Kada je 1908. tvornica cementa Split AD izgradila malu hidroelektranu u Majdanu (koja radi i danas) došlo je do žestokog spora između općine Split i tvorničara. Spor je dugo trajao, išlo se sve do Beča s tužbama i protutužbama, a završen je 1914., nagodbom po kojoj je grad iz hidroelektrane trebao dobijati 75 kW. Spremala se izgradnja dalekovoda, a mislilo se i na izgradnju termoelektrane u gradu. Kako je 1912. izgrađena HE Kraljevac, čiji je vlasnik bio SUFID, raspravljalo se o tome da se dio električne energije koju ona proizvodi prenese do grada. Ali sve je omeo Prvi svjetski rat.

Konac priče je ovakav: 15. srpnja 1920. puštena je električna energija u gradsku mrežu i javnu rasvjetu; prije toga, 6. srpnja, općina je u novi-

nama Novo doba objavila *Upozorenje građanima da je strogo zabranjeno dirati žice električnih vodova jer su pogibeljne za život. Zabranjuje se vješanje rublja, barjaka i bacanje bilo kojih predmeta preko električnih žica.*

Zašto je Split propustio svoju šansu? Odgovor je jednostavan! Split je imao novu, modernu plinaru, čak je i igralište omiljenog nogometnog kluba po njoj dobilo ime. Plinara je imala koncesiju na pedeset godina, od 1870. do 1920., a gotovo svi gradski zastupnici imali su njezine dionice. Koku koja nosi zlatna jaja ne ubijamo, zar ne?

ODGOVORITI NIEČNO

Među dokumentima u Povijesnom arhivu u Zadru (danas Državni arhiv) koji se odnose na izgradnju prvog sustava električne rasvjete u Šibeniku jedan mi je zapeo za oko zbog toga što je imao mali redni broj i nadnevak. Naime, datiran je 2. siječnja 1894., a registriran pod brojem 3. Ispod toga rukopisom je, malim slovima, ispisano "Odgovoriti niečno", uz potpis gradonačelnika, gospodina Ante Šupuka. Nisam mogao odoljeti a da ne ustanovim kome je i zašto odgovoreno niječno, pa sam pomno pregledao cijeli spis.

Iz Torina je 28. prosinca 1893. upućeno pismo, na talijanskom jeziku, naslovljeno "Illustrisimo Signor Podesta di SEBENICO". Interesantno je da je čitavo pismo, na pune dvije stranice, napisano pisaćim strojem, što je onda bila prava rijetkost. U pismu se gospodin Vittorio Croizat iz Torina, vlasnik tvornice Illuminazioni Pubblica a Olio Minerale denso per cittŕ e comuni (dakle, za javno rasvjetljivanje gradova i sela gustim mineralnim uljem), žali da je od gospodina Nicole Pacea iz Splita saznao da šibensko gradsko poglavarstvo nije uzelo u razmatranje njegovu ponudu. On je, naime, nudio poseban sustav gradske rasvjete *(mio sistema speciale)*. Uz pismo je dostavio, rukom ispisani, troškovnik, iz kojega saznajemo da bi njegova rasvjeta godišnje koštala 11.915 fiorina.

Gospodin Croizat čudi se da je ponuda odbijena kad njegovu specijalnu rasvjetu ima i grad Torino, gdje još od 1865. čak 450 svjetiljaka radi ponekad i punih četrnaest sati dnevno. On moli da se kod torinskog gradskog savjeta izvole propitati o usluzi koju im on pruža. Njegova je rasvjeta tako dobra da se čak na 50 metara od svjetiljke može razaznati tlo pod nogama, što kod drugih petrolejskih ferala nije moguće niti na 20 metara. Štoviše, njegov sustav uveo je, osim Torina, još niz talijanskih gradova: Novara, Cuneo, Chieti, Teramo, Lucca, Ferrara, Aquila i drugi, i još petnaest komuna. A grad Rivoli upravo je produžio ugovor s njime, na još deset godina, premda gradi plinsku mrežu, jer su u tijeku pokusi za isporuku plina privatnim potrošačima.

Kao da mu sve to nije bilo dovoljno, Croizat se hvali kako mu je još prije dvanaest godina talijanska vlada povjerila službu u koloniji Eritreji, pa je

on, kako piše, načinio *alla buona prova fatta dal mio sistema, a tutta la zona d'occupazione*(lijepu probu mog sustava na cijelom zaposjednutom području), te navodi niz mjesta koje je osvijetlio. Štoviše, talijanska vlada povjerila mu je tešku dužnost da svjetionicima i feralima osvijetli sjeverni i južni kanal Massaua; isto očekuje i za Sueski kanal.

Nakon što je naveo sve svoje reference, Croizat je ponudio eksperimentalno postavljanje svoje rasvjete na nekom od gradskih prostora, pa neka građanstvo ocijeni. Naravno, o garancijama da i ne govorimo! Istina, njemu se s ovim pokusom žuri jer bi to načinio tijekom prijevoza svjetiljaka u Rumunjsku, gdje se, također, nada ugovoriti posao.

Osim što je šibenske gradske oce htio impresionirati pismom pisanim na pisaćem stroju, gospodin Croizat očito je želio impresionirati i zaglavljem pisma. Tamo je, vrlo kitnjastim stilom, sve ovo napisano, a osim sustava rasvjete gustim mineralnim uljem Croizat je reklamirao i *Luce Elettrica ad incandescenza e ad arco senza motore e senza dinamo* (električnu svjetlost sa žarnom niti i električnim lukom bez motora i dinamo-stroja), naglasivši da je potonji sustav vrlo praktičan i ekonomičan, osobito za stanove, vile, manje palače itd.

Vratimo se ponovno omotu spisa br. 3 od 2. siječnja 1894. Naime, na presavijenom arku papira napisan je, onako kako je tada bilo uobičajeno, koncept odgovora gospodinu Croizatu. Odgovor je sastavio tajnik općine Šibenik, očito po diktatu gradonačelnika. Taj odgovor glasi:

"P. n. Gospodin Vittorio Croizat
Torino
Zahvaljujem na ponudi glede razsvjete ovog grada sa mineralnim uljem (olio minerale denso) pošto namjeravam ovaj grad razsvjetliti sa električnom svjetlošću.
Šib. 12/I 1894."

Ispod tajnikova potpisa stoji: "prep. 13/I 1894. i potpis "R. Bilandžić"

Tako je gospodin Croizat saznao, još početkom siječnja 1894., da će grad Šibenik biti osvijetljen električnom svjetlošću. To mu je priopćio gradonačelnik Ante Šupuk osobno, vrlo jasno i odlučno: "(...) pošto namjeravam ovaj grad razsvjetliti sa električnom svjetlošću."

Do trenutka kada će Šibenik biti rasvijetljen električnom energijom proći će još godina i po. Međutim, ovaj dopis dokazuje da su već tada, koncem 1893., naši prvi graditelji elektroenergetskog sustava, Meichsner i Šupuk, već bili odlučili upustiti se u taj pothvat.

Zato je gospodinu Croizatu iz Torina, bez obzira na sve njegove reklame i preporuke, trebalo odgovoriti *nječno*.

PUTOVANJE U POVIJEST

Istraživanje povijesti prve naše izmjeničke hidroelektrane ne bi bilo potpuno da gosp. Ante Sekso, iz zagrebačkog Instituta za elektroprivredu i autor ovih crtica nisu proveli dva dana u Budimpešti u posjetu tvrtki Ganz i Elektrotehničkom muzeju Mađarske. S obzirom da se to putovanje pretvorilo u putovanje u povijest naše elektroenergetike, želim opisati ono što smo tamo vidjeli i pronašli. Ono što je trebalo biti izvješće s puta pretvorilo se, eto, sasvim neočekivano, u opis putovanja u povijest.

Namjeravali smo, u prvom redu, pretražiti arhiv tvrtke Ganz, koja je gradila naše prve elektroenergetske sustave, posebno naše prve hidroelektrane izmjenične struje na rijeci Krki. Ganz nam je otvorio svoj arhiv, u kojem se čuvaju dokumenti od prvog dana postojanja tvrke. Posebno su bile zanimljive knjige narudžbi, u kojima su, uvezani po godinama, dokumenti o svim narudžbama, s podacima o naručitelju i o naručenim uređajima, neki sa skicama, jer su mnogi naručitelji tražili nacrte i potanke tehničke opise tih uređaja.

Pregledali smo knjige narudžbi od 1882. do 1905. godine. Našli smo narudžbe iz Rijeke (Fiume), gdje je već postojala termoelektrana na istosmjernu struju, ali su se ove odnosile na luku i tvornicu Withbred, onu koja je izmislila torpedo. Postoji cijeli niz narudžbi iz Pule (Pola), koja je već imala istosmjernu elektranu, zatim iz Karlovca (Karlstadt), Osijeka (Esseg), Varaždina (Warazsdin) i Zagreba (Zagrab). Jedina dva mjesta koja u to doba imaju hrvatske nazive u tim dokumentima su Lipik i Vrbanja, odakle još 1892., odnosno 1893. naručuju električne motore, istina istosmjerne. Naime, u Vrbanji je bila tvornica tkanina, a u Lipiku znameniti Kursalon (lječilište koje su u Domo-vinskom ratu 1991. onako nemilosrdno uništile neprijateljske bombe), koji je naručivao opremu za elektroterapiju: mjerne instrumente, elektromotore, pumpe za izmjenu vode u bazenu i pumpu za vodoskok.

(U narudžbama za Osijek zanimljivo je pratiti kako se s vremenom mijenja ime grada na naružbenicama. Do 1896. godine postoji naziv Esseg, zatim se pojavljuje Ossiek, da bi se tek 1902. godine počelo koristiti ime Osijek. Usput, treba reći da su narudžbenice pisane na mađarskom jeziku, a

nazivi naručitelja i njihove adrese u mađarskom obliku. Tako je i ono što je nas najviše zanimalo, a to su Krka i Jaruga, zapisano pod Sebenico (Šibenik)).

Za našu prvu izmjeničnu hidroelektranu narudžbe su načinjene 1893. i 1894., dakle, prije negoli je dobivena dozvola za uporabu vode rijeke Krke. Narudžbe je potpisao L. de Meichsner. Najveći dio opreme naručen je nizom narudžbi koje su u knjigama br. 13 i 14 iz 1894., dok su transformatori od 10 000 i 6 000 W, za razdjelnu mrežu u gradu, naručeni u proljeće 1895. Iz narudžbe za generator vidi se da je to tip A2, a u ime Ganza potpisao ju je znameniti Blathy, koji je i konstruktor tog prvog tipa izmjeničnog generatora. Tako na tom listu papira imamo dva slavna imena: Meichsnera, graditelja našeg prvog izmjeničnog sustava, i Blathyja, znamenitog konstruktora. Negdje u lipnju 1895., dakle, neposredno prije puštanja u pogon elektrane Krka, pojavila se hitna narudžba: Mechsner je naručio vatmetar. Ili ga je bio zaboravio naručiti ili je tijekom gradnje oštećen pa ga je trebalo nadomjestiti.

Od ljeta 1896. u narudžbama se pojavljuju dva naručitelja: Šupuk i Meichsner. Oni naručuju elektromotor tipa FE8, 100 V, za pogon mlina u Šibeniku. Sve daljnje narudžbe potpisane su sa "Šupuk i Meichsner" sve do pod konac 1897., kada se prvi put pojavljuje potpis "Šupuk i Sin", a Meichsner se više ne spominje. Uistinu, postoje notarski zapisi da su u jesen 1897. Šupuk i Meichsner raskinuli ugovor o partnerstvu. Iz igre izlazi Meichsner, u to doba vjerojatno već bolestan, a ulazi Šupukov sin Marko. Prva narudžba s njihovim imenom potpisana je 12. listopada 1897. Od tada se pojavljuje samo potpis "Šupuk i Sin", jedino na jednoj narudžbenici stoji "Šupuk i sinovi", što je, zasigurno, pogreška.

Iz narudžbenica se vidi da je 4. listopada 1898. za elektranu Krka naručen drugi generator. To je ono pojačanje elektrane koje je bilo potrebno radi izgradnje novog potrošača - tvornice kalcijeva karbida, koja će u Šibenik dovesti novog partnera, društvo SUFID. Novi naručitelj uskoro će izgraditi hidroelektranu Jaruga (Jaruga II), koja je i danas u pogonu. Pod imenom SUFID pojavljuju se narudžbe za gradnju u knjizi br. 53. iz 1903. U knjigama narudžbi pronašli smo sve podatke o SUFID-ovim narudžbama za potrebe izgradnje hidroelektrane Manojlovac tijekom 1905. i 1906. No to nije sve! Osim Šupuka i SUFID-a u Šibeniku je bilo još onih koji su od Ganza naručivali elektroopremu. Tako je već 1897. tvrtka Inchiostri, koja je imala tvornicu tjestenine u Šibeniku - jedan od prvih elektrificiranih industrijskih objekata u gradu -, za svoju tvornicu naručila elektromotore i dva transformatora po 10 kW, a potom, 1898., još dva transformatora i dva motora. Interesantno je da je nakon mjesec dana povučena narudžba za jedan transformator, a onda je poslije deset dana transformator ponovno naručen.

Još jedna zanimljiva narudžba odnosi se na Šibenik. Paško Rora naručio je 1. ožujka 1904. elektromotor, koji mu je isporučen za tri tjedna. Zatim, 4. svibnja, slijedi nova narudžba: starter za taj motor. Očito, zaboravio je da bez startera nije moguće upaliti motor. Zamislite paniku: skupo plaćen motor ne radi, a naš Paško je u Šibeniku upravo gradio ledaru. Taj isti Paško Rora, samo sada potpisan talijanski, kao Pasquale Rora, naručio je koncem rujna još jedan motor, ali ovaj put nije zaboravio naručiti i starter.

Kopajući po arhivu našli smo tridesetak centimetara debeo omot spisa koji se odnose na dvije godine rada Nikole Tesle u budimpeštanskom Ganzu. Tu su njegovi proračuni, skice i još puno toga. Istina, njemački rukopis malo nam je zadavao teškoće, međutim, ipak smo mogli vidjeti njegov potpis i rukopis. Nismo mogli a da se ne upitamo zašto je napustio tada najveću i najznačajniju elektroindustriju u Europi i uputio se u Ameriku? U raspravi s domaćinima došli smo do zaključka da je vjerojatni razlog činjenica da Tesla nije završio studije u Grazu pa su ga u tvornici tretirali nešto lošije od inženjera, među kojima će se ubrzo pojaviti čuvena "budimpeštanska trojka": Blathy, Deri i Zipernowsky. Potvrdu toga dobili smo u Elektrotehničkom muzeju u Budimpešti.

Tamo, u muzeju posvećenom isključivo elektrotehnici, čovjek uistinu susreće povijest elektrotehnike. Pred nama je prvi transformator, upravo onakav kakav je 1895. bio postavljen na krovove šibenskih kuća, za prvu električnu mrežu. U glavnoj dvorani muzeja visi ista onakva svjetiljka kakva je prije sto godina svijetlila nasred šibenske Poljane. I k tome, svijetli! Kustos ju je s velikim ponosom upalio, neka vidimo kako svijetli. Vidjeli smo i prve tipove brojila, a i onaj vatmetar koji je trebalo na brzinu dodatno naručiti. A ako želite potpuno obići muzej i razgledati izloške, za takav susret s poviješću treba vam otprilike šest sati. Što je najvažnije, sve što je izloženo funkcionira, na licu mjesta možete se u to uvjeriti. S ravnateljstvom muzeja uspjeli smo dogovoriti da izlošci koji se odnose na povijest naše elektroprivrede budu izloženi na izložbi koja će biti postavljena u Šibeniku u sklopu proslave sto godina hrvatske elektroprivrede.

Tako je umjesto kratkog izvješća sa službenog puta, nakon dvodnevnog boravka u Budimpešti i susreta s poviješću naše elektroprivrede, nastala zanimljiva priča koja dijelom oslikava kako je uistinu tekla izgradnja naše prve izmjenične elektrane.

TAKO VELIČAJNA SLIKA DOGAĐAJA

Puštanje u pogon javne rasvjete u gradu Šibeniku, a time i cjelokupnog sustava (elektrane, prijenosnog dalekovoda i gradske razdjelne mreže), obavljeno je 28. kolovoza 1895. godine *oko 20-te ure i 20 časaka*. O tome događaju novine su pisale s puno oduševljenja. Pokušajmo na temelju tih opisa rekonstruirati cijeli događaj.

Zadarski Il Dalmata u broju 70, od 31. kolovoza 1895., javlja kratku vijest, pod naslovom "La luce elettrica a Sebenico" (Električna rasvjeta u Šibeniku): "U srijedu - pišu nam iz Šibenika - izvršen je prvi pokus s električnom rasvjetom, koja vrlo dobro radi."

Il nuovo cronista di Sebenico za 1896. objavio je ovu bilješku: "Vrši se prva proba rasvjete grada električnim svijetlom i sretno uspijeva. Obje glazbe svirajući obilaze gradske ulice, u kojima je vreva radosna naroda".

Najopširniji i najslikovitiji opis događaja, pun ushita i oduševljenja, dao je, na talijanskom, dvojezični dnevnik iz Zadra Smotra Dalmatinska (La Rasegna Dalmata). U tim je novinama 31. kolovoza izašao napis pod naslovom "Data memorabile per Sebenico il 28 agosto 1895" (Spomen datum za Šibenik 28. kolovoza 1895.). Navodimo taj napis u cijelosti, svjesni da je prijevodom izgubljena ljepota izraza i stila, kojim je pisac, vjerojatno koji oduševljeni, ali, na žalost, nepotpisani, Šibenčanin, opisao događaj:

"Na večer toga dana izvršen je prvi pokus električne rasvjete i rezultat je nadmašio svako očekivanje. Za malo više od pola sata radile su lučne svjetiljke. Vidjelo se kako se s obronaka kamenitog brežuljka koji nadvisuje Šibenik širi čudesno svjetlo, osvjetljavajući ostatke stare utvrde 'Barone' i, šireći se, postupno preplavljuje ulice, trgove i luku. Stari petrolejski ferali izgledali su kao ugašeni; unutrašnjost dućana u Kalelargi tužna i mračna u poredbi; čak se činilo da se i mjesec negdje izgubio u poredbi s bijelom intenzivnom svjetlosti lučnih svjetiljaka. Trg ispred Katedrale, Kalelarga, luka i grad bili su pretrpani razdraganim mnoštvom svijeta. Dvije glazbe obilazile su ulice. Na svim licima moglo se čitati zadovoljstvo zbog uspjeha. Novi perivoj činio se kao dio izdvojen i začaran. Trg ispred Katedrale imponira svojom strogom veličajnošću, osvijetljen bijelom svjetlošću. Stari plemićki grbovi, gradski povi-

jesni amblemi pocrnjeli od vjekova čine se oživljeni na novi život, dok na posljednjim ostacima gradskih bedema kip svetog Mihovila, zaštitnika općine, čini se obasjan nebeskom svjetlošću. Blistave svjetiljke šalju zvijezdama nebeskim svjetlosni pozdrav, kojeg narod zanosno ispraća oduševljenim klicanjem!

Iz vile Meichsner rasvjetom se upravlja telefonom, koji je povezan s centralom na Krki.

On, drevni slap, kojeg je već Nikola Tommaseo usporedio s nebom, radi čistoće svojeg nebeskog plavetnila i zadivljujućih boja svojih veličanstvenih slapova, poklonio je Šibeniku i vodu i svjetlo, a to je bogatstvo i budućnost (nada, prosperitet) Šibenika. Ne podržava se više, doduše, božanski kult rijeka, ali uspomena na to ostaje radi blagodati koje one pružaju sada i koje će unaprijed stalno pružati.

Iz buke vodopada kao da govori neki nepoznati glas: vodopad, pećina, idilična okolica pružaju nam sjajne izglede za budućnost. Među hridinama koje se izdižu prema vrhu, među vrlo prijatnim prostorima obraslim najrazličitijim mogućim zelenilom poput pravog botaničkog vrta - iznad male zaravni prislonjene uz vodopad - uzdiže se centrala. Izgleda kao kakva moderna tvornica i daje lijep izgled svojom elegantnom jednostavnošću. S prozora upada u oči vodopad koji se ruši i raspršuje u stotine kapljica, protiče, nestaje i vraća se pogledu. Onako među zelenilom i škrapama čini se plavetan i srebrnast. Kanali poduprti jakim zidinama sprovode vodu, koja se onda prirodno strmoglavljuje u umjetne bezdane, odakle pokreće mehanizme strojeva. Jedan dio vodopada povoljno je iskorišten. Jedan, pak, odvojak Krke odveden je i vođen savršenom sigurnošću: raspodijeljena voda spušta se i diže prema potrebi, propušta se ili zatvara pomoću željeznih vrata. Ogromni željezni rotori vrte se velikom brzinom a da se u toj ogromnoj zgradi ne osjeti ni jedan trzaj. Rekao bih da je to najjednostavnija stvar na svijetu: upravitelj stroja sa iz zida isturenog i izoliranog postolja određuje stupanj količine i kakvoće snage; telefonski razgovara sa Šibenikom, viče: 'Strojevi rade odlično!' i pita: 'Kako je s rasvjetom u gradu?' Dobiva odgovor: 'Fantastično - nije zakasnila!'

Sve u svemu slika koja imponira, koja kao takva zaokuplja misli, uzbuđuje srce, budi vjeru i nadu u budućnost Šibenika. Pod tim dojmom pisao sam ove retke, dojmom koji se ne može jednostavno opisati, a loš opis pokvario bi tako veličajnu sliku događaja."

Tako se naš pisac boji da bi loš opis upropastio sliku tako veličanstvena događaja. Očito, bio je u strojarnici hidroelektrane, jer ju je korektno opisao, onako kako je trebalo opisati puku. Usput, zahvaljujući njemu znamo

da su upravitelj stroja, Ettore Zorzenoni, i Meichsner telefonski razgovarali o radu elektrane i rasvjete. Zorzenoni, inače rodom Tršćanin, došao je na gradilište HE Krka kao monter električnog postrojenja zaposlen u bečkoj poslovnici budimpeštanskog Ganza i ostao u ovoj elektrani kao upravitelj stroja, potom kao tehnički upravitelj elektrane, a kasnije kao vodeći elektrotehnički stručnjak u Šibeniku. Njega će se pitati o mnogim stvarima. Godine 1906. organizirao je prvi elektrotehnički tečaj u Šibeniku, a time i u Hrvatskoj, za odgoj montera elektroinstalatera. Vjekoslav Meichsner upravljao je radom centrale i rasvjete u gradu iz svoje vile, preko telefona. Po svoj prilici, vrlo uzbuđen što je doživio ostvarenje svojih snova, vjerojatno nije ni čuo svirku dviju gradskih glazbi koje su podizale oduševljenje naroda, niti ga je bilo briga što jedna, domoljubna, hrvatska, maršira Kalelargom, pazeći da se ne susretne s talijanaškom, koja je marširala Rivom. Njegova je jedina briga bila radi li i kako njegov sustav. A radio je tako dobro da je morao uskliknuti: "Fantastično - nije zakasnila!"

Uistinu, šibensko *munjivo* nije zakasnilo. Stiglo je prije više od sto godina, među prvima u svijetu. U nekim tehničkim rješenjima bilo je jedinstveno, prvo na svijetu, te je predstavljalo korak naprijed u tehničkom i tehnološkom napretku čovječanstva.

ODOBRENJE RADOVA ZA MUNJEVNU RAZSVJETU

Nakon što je izgrađena elektrana a električna rasvjeta zasjala u Šibeniku Meichsner se morao pobrinuti da dovrši sve administrativne i pravne poslove vezane uz ispravno korištenje elektroenergetskog sustava kojeg je izgradio. Zato će on, u smislu tada važećeg *paragrafa 61 gragjevnog pravilnika od 15/II 1886.*, zatražiti *dopust*. Ujedno, ti akti pokazuju da gradska administracija i birokracija može, kad hoće, biti vrlo brza: sve je riješeno za samo dva dana, 20. i 21. siječnja 1896. Plemeniti gospodin Meichsner nije na odgovor trebao čekati tri mjeseca, onoliko koliko je čekao Ante Grubišić iz Varoša, samo da mu se odobri postavljanje električne svjetiljke na vlastitu kuću.

Početak priče vezan je za puštanje u rad sustava, 28. kolovoza 1895., premda je odobrenje za rad pribavljeno nakon što je posebna komisija, na temelju očevida obavljenog od 7. do 14. listopada 1895., dokazala da je *zgrada pri Krci dogotovljena po propisima te sposobna stanovanju i porabi; a od ovog časa bi također i zaprimljena*. Dozvola je dakle, izdana usmeno. Meichsner se u svom zahtjevu pozvao na to, tvrdeći da je, kao predstavnik Općine, bio prisutan dr. Frano Madirazza i da je upravo on bio taj koji je usmeno *podielio dopust uporabe*. Međutim, to nije bilo dovoljno. Već u veljači 1896., nakon šest mjeseci rada centrale, imalo se sastati *Povjerenstvo za konačni pregled radnja*. Zato Meichsner moli *Ugledno Općinsko Upraviteljstvo u Šibeniku* da mu u najkraćem mogućem roku dostavi taj *dopust* i pismeno. Naime, Meichsner je dužan dostaviti taj dokument tom povjerenstvu, kako sam navodi: "(...) kojemu valja da tu dozvolu u podobi spisa predam."

Što je plemeniti gosp. Meichsner poduzeo da bi mu već sutradan bio dostavljen traženi *dopust*, nije nam poznato. Je li u pitanju bila neka jaka veza, ili je Meichsner bio toliko poznat i u svakodnevnom kontaktu s ljudima u Općini pa su mu učinili uslugu pustivši ga preko reda, ili je, možda, njegov predmet pogurnuo gradonačelnik Šupuk? U svakom slučaju, u Općini su bili brzi:

"Priobćuje Vam se ovime da je po Vami novosagrađena kuća, na

koju se odnosi amošnja odluka od 2/XII 1892. br. 3786, bila pregledana u listopadu 1895. g., te u smislu 61 gragjevnog pravilnika 15/II 1886. g., pronađeno da su zidovi, ošiti i krov čvrsto sagradjeni, te da istu u odredjene svrhe upotrebljavati možete.
Šibenik 21/I 1896.
M. Iljadica s. r."

Tako je odobrena uporaba zgrade za elektranu Krka i zaključen postupak koji je Vjekoslav Meichsner pokrenuo 30. prosinca 1891. molbom kojom je zatražio dopuštenje za gradnju. Dozvola za gradnju izdana je 2. prosinca 1892., nakon što je dan ranije u općinskom uredu Ante vitez Šupuk u zapisnik izjavio: "Ništa protivna nemam da gosp. Viekoslav pl. Meichsner izvede naumljenu gradnju po sada razviđenom nacrtu, koja sa nijednoga gledišta meni ni najmanje ne smeta. Pročitano, potvrđeno. Ante Šupuk." Zapisnik je vlastoručno potpisao gosp. Brkljačić, općinski tajnik.

Danas je teško odgonetnuti je li to bio prvi zajednički službeni nastup graditelja našeg prvog elektroprivrednog sustava vezan za zajednički pothvat. Naime, Ante Šupuk bio je jedini vlasnik parcele koja je graničila sa zemljištem na kojem je Meichsner namjeravao graditi elektranu Krka. S druge strane, ne postoji dokaz da je taj teren Meichsner kupio od Šupuka, jer u molbi tvrdi da će graditi na zemlji *svoje vlasnosti*, kojoj jedino s četvrte strane graniči zemlja Ante Šupuka. U katastarskim spisima stoji da je ta zemlja bila vlasništvo Ante Šupuka. Kako su naši prvi graditelji rješavali stvari do 1895. nije nam poznato, ali zna se da je kasnije sve bilo sređeno ugovorom o zajedničkom poslovanju, osnivanjem tvrtke Šupuk i Meichsner.

ZAKLJUČAK OPĆINSKOG UPRAVITELJA

Na pitanje koliko su Šibenčani bili zadovoljni novom, električnom javnom rasvjetom lako je odgovoriti. Njihovo oduševljenje nije tako brzo splasnulo. Nakon prve probe, 28. kolovoza, od prvog rujna rasvjeta je gorjela redovito. Nažigači su nakon zalaza sunca redom palili svjetiljke i gasili ih oko pola noći. Zato nimalo ne čudi zaključak općinskog upravitelja od 1. listopada 1895., a koji glasi:

"Br. 4098. ured: 1/X 1895
Uredovno.-

Z a k l j u č a k

Pošto je danom 1 listopada 1895 uslied pogodbe 8 Lipnja 1893 i zaključka 11 Svibnja 1894 godine, gospodin Vjekoslav pl. Meichsner započeo upotrebljavati razsvjetu ovoga grada i predgrađa sa električnom razsvjetom, koncesiju koje zadobio je štovanom odlukom 22 Ožujka 1894 br. 6522 Visokog C.k. Dalmatinskog Namjesništva;

Podpisani Općinski Upravitelj

odlučuje da se danom 1. listopada 1895. zamieni današnja razsvjeta sa električnom razsvjetom, te da se od dana 1 Listopada 1895; pome plaćati spomenutom gospodinu Meichsneru ustanovljeni godišnji iznos od fr. 5.000 i to baš u predplatnim mjesečnim obrocima od fr. 416.66 (:četristošesnaestnovčićašestdesetšest:), koji iznos bio je već danom 1 Listopada 1895 redovito izplaćen g. Meichsneru.
Šibenik 1 Listopada 1895
Općinski Upravitelj
Dr. Madirazza s.r.
Neka se prepiše u knjigu zaključaka.-"

Prva gradska električna rasvjeta bila je predviđena za 216 žarulja s bambusovim vlaknom od 16 HS (hefnerovih svijeća) izrađenih po Edisonovu patentu. Te su žarulje postavljene većinom tamo gdje su bili klasični petrolejski ferali, tako da su obuhvatile gotovo sve gradske ulice. Na jedanaest mjesta u gradu postavljene su i elektrolučne svjetiljke od 800 HS, i to dvije na Poljani (jedna nasuprot crkvi Gospe vanka grada, kod vile dr. Pasinija, druga

nasuprot zgradi pošte), a sedam na obali, kod drvene rive. Kasnije je na Poljani, glavnom gradskom okupljalištu Šibenčana, postavljen još jedan stup s plamenom lučnom svjetiljkom. Sve te svjetiljke bile su tipa Ganz. U to doba postojali su razni tipovi lučnih svjetiljaka koje su davale veoma jako i koncentrirano svjetlo. Takve svjetiljke obično su postavljane na najprometnija i elitna mjesta u gradu, pa su zato u Šibeniku ovim svjetiljkama bile osvijetljene Poljana, glavna gradska ulica - Kalelarga, obala, gradska vijećnica, pošta, općina i još poneki važniji javni objekt. Interesantno je da željeznički kolodvor, a ni pristup kolodvoru, nije osvijetljen električnim svjetlom nego je ostao osvijetljen petrolejkama. Naime, taj je teren bio vlasništvo države - pripadao je Ministarstvu državnih željeznica, čija je uprava za Dalmaciju bila u Trstu. Kako se Grad i Uprava željeznica nisu mogli pogoditi kome će pripasti porez i tko će plaćati potrošak, propao je Meichsnerov pokušaj da i kolodvorski prostor osvijetli električnim svjetlom.

Poljana je prije uvođenja električnog svjetla bila rasvijetljena s 18 klasičnih petrolejskih ferala. Šest stupova, s po tri ukrasno izvedena ferala, bilo je postavljeno uzdužno u dva reda. Prilikom uvođenja električne rasvjete ti su ferali preinačeni, pa su na njih, umjesto petrolejki, stavljene Edisonove žarulje jakosti 32 HS (nije sigurno da nije bila i veća snaga žarulja). Tako je Poljana istodobno imala dva tipa rasvjete, pa je bilo moguće kombinirati njihov rad, da radi samo jedna ili druga ili obje zajedno. Glavni gradski trg bio je osvijetljen s oko 4 000 HS, što bi po današnjim mjerama bilo oko 2 000 W. Može se reći da je rasvjeta bila obilna. Ako se usporedi broj rasvjetnih mjesta s duljinom gradskih ulica izlazi da je na svakih četrdeset pet metara bila postavljena po jedna žarulja, prilično male snage (oko 10 W). Pa ipak, za to doba i u usporedbi s petrolejskom rasvjetom bio je to korak od sedam milja.

Postavljanjem električne javne rasvjete grad Šibenik je i financijski dobro prošao. Pokazalo se da je godišnji trošak od 5.000 fiorina bio više nego upola manji nego što bi koštala petrolejska rasvjeta koju je, kao najmoderniju i najekonomičniju, nudio torinski industrijalac Croizat.

Uredi nove tvrtke Šupuk i Meichsner, prvog elektroprivrednog poduzeća u Hrvatskoj, bili su smješteni u palači Makale, na obali, tamo gdje se danas nalazi carinarnica. Kasnije će Ante Šupuk, kada dovrši izgradnju mlinice u Vrulji, urede preseliti tamo. Poslove poduzeća podijelili su ovako: glavni upravni posao obavljao je Marko Šupuk, gradonačelnikov sin, tehničkim poslovima i nadalje se bavio Meichsner, a financijsko-administrativne poslove obavljao je Antin rođak Erminio Šupuk. Kako je poslije puštanja elektrane u pogon Vjekoslav pl. Meichsner bio prilično besposlen, počeo je tražiti sličan posao u Zadru, Splitu i Dubrovniku, pa se može zaključiti da je elektroprivredna djelatnost u Šibeniku postala posao obitelji Šupuk.

Glavni blagajnik Erminio Šupuk vodio je poslovne knjige vrlo precizno. Većinu tih dokumenata možemo naći u arhivima. Iz *namirnice* od 1. lipnja 1896., koja se odnosi na potrošak električne energije, *u naslov razsvjete grada sa električnom svjetlošću i to baš predplatno za mjeseca Lipnja tg.,* saznajemo da potrošak iznosi 416 fiorina i 66 novčića. Međutim, već u studenome došlo je do poskupljenja na 480 fiorina, a u *namirnici* stoji napomena: "Vidi podnesak pod broj 5061 opć. Zapisnika glede povišenja mjesečne pristojbe." Sigurno je da je bilo sve u redu jer ispod svega stoji ono "Nek se plati Načelnik", a odmah do toga piše "Plaćeno", uz kitnjasti potpis Erminija Šupuka. Tako smo, eto, stigli i do prvog poskupljenja struje u Hrvatskoj. Na žalost, prave razloge nije moguće ustvrditi jer u arhivskim dokumentima nema podneska br. 5061.

Kada već spominjemo prvo poskupljenje, treba spomenuti i prvi kvar na rasvjetnom sustavu, zbog kojega je cijeli grad ostao bez svjetla. Bilo je to u ožujku 1896., kada je zbog olujnih kiša Krka narasla i prelila se preko dovodnog kanala. Novine su zabilježile *da je grad Šibenik ponovo osuđen na mrak za jednog kvara, koji se dogodio u električnoj centrali na Krki.* Očito je autor te novinske vijesti želio biti poučan pa je vijest završio porukom: "Ne šalite se s vodom!"

Ako se pitate zašto je napisano da je grad "ponovno" ostao u mraku, onda treba znati da je neposredno prije tog kvara grad bio zamračen pet dana. Šibenik je držao do reda i pažnje, pa je u slučaju smrti uglednije osobe grad isključivao javnu rasvjetu. Je li taj običaj bio uveden još u vrijeme petrolejske rasvjete, nije poznato. Tek, početkom ožujka umro je ugledni vlasnik tvornice likera, Romano Vlahov, pa je grad pet dana bio zamračen. U počast izumitelju čuvenog likera "Vlahov" cijeli je grad patio bez omiljelog svjetla. Zato su novine objavile i ovu vijest: "(...) poslije 5 dana zamračenja imamo iznova svijetlo, razsvjetu."

Običaj zamračenja održao se u Šibeniku sve do početka Prvog svjetskog rata. Naime, svjetiljke su ugašene a stupovi omotani crnim platnom i onda kada je iznenada umro Marko Šupuk, i onda kada je umro Ante vitez Šupuk, a i nakon atentata u Sarajevu na prijestolonasljednika Franju Ferdinanda i njegovu suprugu Sofiju. Je li bilo tako i onda kada je umro Meichsner, je li našem prvom graditelju izmjeničnog elektroprivrednog sustava odana počast petodnevnim gašenjem gradske javne rasvjete, nije nam poznato. Vjekoslav Meichsner i Ante Šupuk prekinuli su suradnju još 1897., ali se posljednje počivalište prvoga nalazi vrlo blizu obiteljske grobnice Šupukovih, na najelitnijem dijelu gradskog groblja svete Ane, ispod tvrđave sv. Mihovila, gdje

tvorci velikog hrvatskog elektroenergetskog projekta zajedno snivaju vječni san.

O POTVRDAMA I KVALIFIKACIJAMA

I prije sto godina trebali ste imati papir - potvrdu ili dokaz - da ste kvalificirani za posao koji obavljate. Tko zna, možda je to u ono doba bilo teže dokazati nego danas, jer su škole i diplome bile rijetke, pogotovo za neka nova zanimanja koja su se tek javljala, kao što su, na primjer, električari, elektromonteri i slično. Konačno, ne zaboravimo: Vjekoslav Meichsner bio je gradski mjernik u Šibeniku, ali je projektirao i kuće (među njima i vlastitu vilu), zgradu prve hidroelektrane, dovodne kanale, pa čak i dalekovod od elektrane do grada. Iz zapisnika općinskog vijeća vidimo da ga je ono zadužilo da nadgleda izgradnju velike pokrajinske bolnice, paviljonskog tipa, tada najveće i najsuvremenije u Dalmaciji, a također i izgradnju zgrade suda.

Kako onda dokazati da ste osposobljeni za posao kojim se bavite? Lako je bilo mornarima. Kao mali dječačići ukrcavali su se za "malog od palube", pa bi, od plovidbe do plovidbe, s vremenom stizali do noštroma, pa i do kapetanskog čina. Ali kod električara nije bilo tako. Zato nas je obradovao certifikat, napisan, naravno, rukom, izdat gospodinu Paolu Carcanu u *Sebenico (Dalmazia)* 30. svibnja 1895., dakle, u vrijeme kada je izgradnja hidroelektrane, dalekovoda i gradske rasvjetne mreže bila u punom jeku. Potvrda je napisana na talijanskom jeziku, onako kako su tada bili pisani službeni dokumenti. Nekome se jako žurilo jer je dokument prepisan još isti dan, uz potpis prepisivača, pisara Ive Koštana. Do nas je stigao koncept dokumenta, uvedenog u registar pod br. 2084 od 1895. Evo što se, u prijevodu, potvrđuje:

"**Potvrda**

kojom se potvrđuje da je Gospodin Carcano Paolo, od oca Salvatorea i majke Trivero Margherite, star dvadeset devet godina, po profesiji električni monter (mašinist), rođen u Firenci, stalno nastanjen u Rimu, trenutačno u Šibeniku, u Dalmaciji, gdje se bavi poslovima iz svoje profesije, uz inženjera Luigija de Meichsnera, izvodeći radove na postrojenju za osvjetljavanje i električnu silu za ovaj grad, a pripada po zaposlenju kući Ganz et Comp. iz Budapesta."

Tako, eto, znamo ime jednog od elektromontera koji su radili prvu

električnu mrežu u gradu Šibeniku. Znamo da je bio zaposlen u Ganzu i da je radio *uz* Vjekoslava Meichsnera. Jedino ne znamo zašto mu je bila potrebna ta potvrda. Pretpostavki je mnogo, a jedna od njih je i ta da je i Carcano ostao u Šibeniku nakon što je sustav krenuo u pogon.

Da nije tih potvrda ne bi znali mnogo toga. Na primjer, ne bi znali kako se zvao carski i kraljevski *oberinžinir* koji je izvršio kolaudaciju električne svjetlosti u Šibeniku. Naime, u arhivu šibenske općinske uprave nalazi se i jedna, rukom pisana, *izplatnica* iz 1896., za 5 fiorina i 92 novčića, koje potpisani, a to je, u ime tvrtke Šupuk i Meichsner, izvjesni Bergnocchi, uplaćuje u općinsku blagajnu kao povrat novca za *ukonačenje c. k. Oberinžinira* Burstina, koji je noćio kod Petra Zanchija. Naime, taj je novac Općina uplatila Zanchiju, koji je imao konačište i koji će ubrzo izgraditi prvi hotel, Hotel de la Ville, u Šibeniku. Općina je novac dala 16. svibnja, a tvrtka Šupuk i Meichsner uplatila ga je 1. srpnja. Bilo bi interesantno znati je li se elektromonter koji je 1901. poginuo od strujnog udara dok je postavljao električnu instalaciju u kavani Zanchi možda zvao Paolo Carcano. Na žalost, ni u službenim dokumentima, ni u novinama koje su o tom događaju pisale nije spomenuto ime nesretnog montera.

Znamo da je električna rasvjeta u Šibeniku funkcionirala gotovo punih osam mjeseci kada se pojavio *oberinžinir* da je pregleda. Kako u to vrijeme nije bilo općevažećih propisa o izgradnji električnih postrojenja, a vjerojatno se i *oberinžinir* prvi put susreo s električnom rasvjetom takve vrste, iz potvrde vidimo da je njegov posao bio gotov za nekoliko dana, jer iznos plaćen za konačenje nije bio velik.

Što mislite, je li prije stotinu godina trebala potvrda o moralno-političkoj podobnosti? Naravno da je trebala! Zvala se *Svjedođba ponašanja*. Evo kako je izgledala jedna takva svjedodžba:

"Svjedođba ponašanja!

Podpisano občinsko upraviteljstvo svjedoči, da je moralno i političko ponašanje Gospodina Ivana Bergnocchi, iz Šibenika gradjevnog vještaka i upravitelja prve povlaštene električne centrale u Dalmaciji na vodopadu Krke, vlasnosti Ante Šupuka i Sina, najpohvalnije, te da u tom pogledu uživa najbolji glas.

Šib. 26/IX. 1898."

Danas nije toliko važno zašto je Ivanu Bergnocchiju trebao dokaz da *uživa najbolji glas*, važno nam je da je ovo jedan od prvih dokumenata u kojem se spominje tvrtka Ante Šupuk i Sin i da smo iz njega saznali da se upravitelj zove Bergnocchi - to je onaj isti koji je potpisao isplatu za noćenje *oberinžinira* koji je obavio pregled i kolaudaciju šibenske električne javne

rasvjete.

Kad već spominjemo sve te potvrde vezane za prve zaposlenike tvrtke Šupuk i Meichsner, odnosno Šupuk i Sin, treba svakako spomenuti i Ettorea Zorzenonea iz Šibenika. On je zatražio potvrdu o stručnosti jer je, kao i Paolo Carcano, po završetku izgradnje šibenskog elektroenergetskog sustava napustio tvrtku Ganz i ostao u elektrani kao nadzornik stroja. Vjerojatno je on bio onaj s kojim je Meichsner razgovarao preko telefona one večeri kad je sustav pušten u pogon, o tome kako rade strojevi i kako izgleda rasvijetljeni Šibenik.

Taj Ettore Zorzenone je 1987. zatražio i dobio dokument, No. 9327, koji je potpisao *Consigliere di Luogotenenza Dirigente il Capitanato distrettuale Ljubibratich,* kojim se potvrđuje njegova stručnost, na temelju potvrde da je u Trstu pohađao mornarički tečaj elektrotehnike. Ista takva potvrda, ali u obliku dekreta, izdana mu je i 1906., na njemačkom jeziku, pa prevedena na talijanski. Naime, potvrđeno je da zadovoljava pravila ministarskog ukaza K. und K. monarhije iz 1883. pa mu Pokrajinska uprava za Dalmaciju potvrđuje da s punim pravom može biti postavljen za direktora industrijskih postrojenja tvrtke Ante Šupuk i Sin. Tako smo saznali da je gospodin Ettore Zorzenone 1906. bio direktor tvrtke.

Uz Zorzenonea je vezana još jedna interesantna pojedinost. Kada je 1933. Musolini započeo rat u Abesiniji i Eritreji, pozvao je sve talijanske državljane vojne obveznike koji su živjeli u Dalmaciji da obave svoju patriotsku dužnost i odazovu se mobilizaciji. Poziv je dobio i Zorzenone, koji je tada imao 56 godina, pa je iz Šibenika u rodni mu Trst otišla potvrda da je direktor Ettore Zorzenone neophodan elektrani i gradu i da stoga mora biti *oprošten* vojne službe.

DOPRINOS BOLESTNIČKOJ PJENEZNICI

Jeste li čuli za *bolestničku pjeneznicu*? Nisam ni ja, sve dok nisam naišao na dokumente i priznanice iz 1892. koje pokazuju da se i prije stotinu godina plaćala neka vrsta socijalnog osiguranja za slučaj bolesti i potrebe za bolničkim liječenjem. Tu *bolestničku pjeneznicu* morali su plaćati svi zaposleni u državnoj službi, pa tako i metlači i nažigači, dakle, i čistači ulica i ljudi koji su palili i gasili petrolejske fenjere po gradskim ulicama. Da nije tih priznanica danas se ne bi moglo znati koliko je prije stotinu godina bilo metlača i nažigača. Naime, rukom pisana *Priznanica na forinata četri novčića petdeset i šest (for. 4:56)* potvrđuje nam da je u Šibeniku 16. listopada 1892. devetoro metlača i nažigača uplatilo mjesečnu ratu za rujan, koje *niže podkrižani pridaju Općini Šibenskoj*, u naslov njihovog *doprineska za kotarsku bolestničku pjeneznicu za mjesec Rujan tg.*

Podkrižani se nisu potpisali nego je kraj svakog imena stavljen križ, jer su bili nepismeni. Potpisao se jedino Ljubimir Koštan, kao svjedok, a i priznanica je pisana njegovim rukopisom. On je, po svoj prilici, često bio svjedok tim ljudima, jer njegov rukopis i potpis kao svjedoka susrećemo i na drugim priznanicama.

Uistinu, koliko je bilo nažigača i metlača? Bilo je pet metlača: Marko Zorić, Andrija Penđer, Andrija Kronja, Joso Sape i Ivan Knez, i četiri nažigača: Tomo Kalauz, Stevo Grubač, Ivan Paskual (kasnije, na drugoj priznanici, Paškual) i Ivan Juras.

Druga priznanica datirana je 1. rujna 1894. Broj "općinskih činovnika" povećan je na deset; naime, metlača je sada šest, pridružio im se i Ivan Ćaleta, a broj nažigača nije se promijenio, ostalo ih je četiri, jedino je umjesto Ivana Jurasa *podkrižan* Jere Rakić. Još je nešto interesantno na priznanici iz 1894.: rukopis svjedoka je isti, a nije se promijenio ni iznos mjesečne rate koji treba uplatiti u općinsku blagajnu, dakle, i nakon dvije godine svaki metlač i nažigač platio je opet *četri forinte i petdeset i šest novčića.*

Koliki je to bio novac u to vrijeme, tih četiri i po forinte? Na sreću, među svim tim dokumentima nalaze se i *namirnice*, iz kojih vidimo da su četiri nažigača primila *iz blagajnice Općine Šibenske, a u naslov plaće kao nažigači*

od 16. Rujna do 16. Listopada tg. iznos od 96 forinti. Dakle, plaća nažigača bila je 24 forinti, a za bolničko osiguranje trebalo je izdvojiti nešto manje od petine plaće.

Spomenimo i to da su tada metlači i nažigači imali i svojega nadglednika. Zvao se Jakov Radeljak. I on je bio nepismen - i uz njegov križ stoji potpis svjedoka. Nadzornik je plaću primao u dva dijela, prvog i šesnaestog u mjesecu, pa tako znamo da je dobivao 30 forinti mjesečno. Koliko je plaćao *bolestničku pjeneznicu* nije poznato. On, naime, nije bio na popisu s ostalim metlačima i nažigačima već je, kao "viši", bio na popisu s pisarskim pripravnicima i prepisivačima. I, na kraju, još nešto! Na svakoj *namirnici* stoji žig s naznakom: "Nek se plati Načelnik" i ispod toga načelnikov potpis.

Jesu li šibenski nažigači izgubili posao kada je uvedena električna rasvjeta? Ne, nisu! Prve električne svjetiljke na zidovima šibenskih kuća bile su užetima spojene s metalnim konzolama, tako da ih je trebalo spustiti do visine glave, pa svaku žarulju pojedinačno upaliti i potom je pomoću užeta podići do vrha konzole. Uže se potom vezivalo za klin na zidu, i to dovoljno visoko da dječurlija i pijanci ne mogu doseći svjetiljku.

Dakle, nažigači su samo morali promijeniti tehnologiju. Bilo bi uistinu interesantno znati je li ih bilo više nego prije i jesu li bili bolje plaćeni. Ukratko, nažigači su bili (uz radnike u samoj elektrani) prvi nekvalificirani radnici u centrali HE Krka u Šibeniku.

PRVA ELEKTRIFICIRANA KUĆANSTVA U GRADU

Nakon što je 28. kolovoza električna rasvjeta prvi put zasvijetlila u Šibeniku, graditelji su nastojali da se njezina primjena što brže proširi i u kućanstvima. Građani su rasvjetu u početku prihvatili s oduševljenjem, nešto kasnije kao najnormalniju stvar, a onda su počeli i prvi prigovori, da je preslaba, da je premalo svjetiljki, da su predaleko od njihovih kuća i slično. Međutim, nisu dopuštali da *munjivo* uđe u njihove kuće. Pričalo se da je ono opasno, da lako može izazvati požar, a mnogi su mislili da *munjivo* privlači gromove i munje. Zato su bili rijetki hrabri (ili ludi) Šibenčani koji su u prvih nekoliko godina elektrifikacije grada u svoje kuće uveli, radi rasvjete, električne instalacije.

Vjekoslav plemeniti Meichsner, zastupnik Ante vitez Šupuk i njegov sin kapetan Marko Šupuk prvi su elektrificirali svoje kuće. To je i normalno, jer je trebalo primjerom pokazati da sva ta sumnja u *munjivo* nije opravdana. Dokazivanje je trajalo gotovo četiri godine, sve dok se i ostali (bogatiji i ugledniji) građani nisu usudili instalirati električnu rasvjetu u svoje domove. Tako je koncem 1900. u Šibeniku bilo - od više od tri tisuće, koliko je grad brojio - sto deset kućanstava koja su imala električnu rasvjetu i za koja se zna da su plaćala potrošak električne energije.

Ipak, u arhivi smo pronašli dokument koji pokazuje da je jedan hrabri Šibenčanin električnu rasvjetu instalirao u svoju kuću već u travnju 1896. To je gospodin Juraj Žarković, prvi pravi "elektrificirani" građanin Šibenika. Njemu je 27. travnja ispostavljen, krasopisom pisan, račun za instaliranje električne rasvjete. Na tom je računu tvrtka Šupuk et Meichsner detaljno (p)opisala, stavku po stavku, svaki, pa i najmanji, dio materijala potrebnog za *l'inastallazione della luce elettrica*. Instalacija se sastojala od sedamnaest svjetiljki i osam prekidača, od kojih je sedam bilo običnih a jedan dvoredni; taj je, vjerojatno, bio namijenjen za stube koje su vodile na kat jer se njime rasvjeta mogla uključiti i isključiti s oba kraja. Bile su tri svjetiljke *con interrutore*, s prekidačima. Danas je malo onih koji se sjećaju visećih svjetiljki naših baka, koje su uz grlo žarulje imale uzicu kojom se palila i gasila svjetiljka. One su obično postavljane u prostorije u kojima se duže boravilo. Uz te tri svjetiljke, još su

dvije bile *con riflettore*, dakle, za one koji to ne znaju, imale su limeni (emajlirani) tanjur oko žarulje. Ostalih dvanaest *lampada* bile su obična gola porculanska grla postavljena na zid. Za instalaciju su upotrijebljena 94 metra izolirane bakrene žice od 1,5 milimetra.

Nekima od stručnjaka mogla bi biti zanimljiva struktura cijene pojedinog materijala. Nas više zanimaju drugi detalji. Na primjer, ova instalacija nije imala osigurače - tada još nisu bili u uporabi. Drugo, nije bilo brojila. Nije ni trebalo, jer se potrošak plaćao paušalno prema broju žarulja i njihovoj snazi (izraženoj u normalnim svijećama). Treće, montaža je, sa svim sitnim materijalom, koštala 10 kruna, tako da je ukupni račun iznosio 93 krune i 39 novčića. Ta je suma na računu prekrižena a ispod nje napisana nova, budući da je naš prvi "elektrificirani" Šibenčanin dobio popust. Napisano je "Ridotto al 90.-" ("Spušteno na 90.-"). Uz ime tvrtke stajao je Bergnocchijev potpis. Bergnocchi je bio upravitelj, rekli bismo tehnički direktor, glavni inženjer i sve ostalo u prvoj elektroprivrednoj tvrtki u Hrvatskoj.

Uz gospodina Žarkovića vezan je još jedan račun, novijeg datuma, od 1. lipnja 1898. Taj račun sad već ima oblik tiskanog formulara u koji je samo trebalo rukom upisati pojedine stavke. Tako je ovaj put Giorgio Žarković platio još jednu lampadu s reflektorom i jednu običnu, te 10 metara žice. Očito, uz kuću je dograđena još jedna prostorija. Taj je materijal platio 4 forinte i 68 novčića. Postavljanje instalacije tvrtka Ant. Šupuk et Figlio, kako stoji na žigu, nije mu naplatila, a račun je potpisao Bergnocchi. I ovaj je račun, kao i onaj prethodni, gospodin Juraj (Giorgio) Žarković platio istog dana kada je ispostavljen.

Pođimo korak dalje! Već u to doba postojala je kontrola koja je provjeravala je li, na primjer, kuća dobro izgrađena i je li električna instalacija ispravno izvedena. Vidjeli smo da je tvrtka Šupuk i Meichsner morala platiti noćenje carskom i kraljevskom *oberinžiniru* koji je došao pregledati električnu rasvjetu. Znamo i da je posebna komisija pregledala zgradu prve električne centrale Krka i da je tek potom dana uporabna dozvola. Postoje dokumenti iz kojih se vidi kako se to radilo u slučaju vile Vjekoslava Meichsnera. On je do 1892. sa svojom obitelji stanovao u kući koja je pripadala klarisama i plaćao najamninu. Kako su mu, kao gradskom nadmjerniku, poslovi dobro išli, imao je dovoljno novaca da te godine u Varošu započne izgradnju vlastite kuće. On, koji je toliko toga u gradu i okolici izgradio i nadzirao, znao je jako dobro proceduru, pa je 12. srpnja 1892. uputio dopis *Uglednom Općinskom Upraviteljstvu* u kojemu moli da se izvoli sastaviti komisija koja će, zajedno s vladinim izaslanikom, pregledati njegovu novu kuću kako bi u nju mogao useliti. S obzirom da je znao što sve treba napisati, sastavio je dopis tako da olakša

sebi i drugima. Njegov dopis glasi:

"Ima se čast zamoliti To Ugledno Općinsko Upraviteljstvo da bi blagoizvolilo odrediti tri općinska zastupnika - na temelju postojećih odredaba, samo općinski članovi, to jest: presjednici oli općinski vjećnici - koja bi imala priteći u pomoć vladinom odaslaniku za razvigjenje kuće Gosp. Vjekoslava pl. Meichsnera u Varošu.

Izvoliće napokon priopćiti pišućemu dan u gorenaznačenu svrhu određen.

Šibenik 12 srpnja 1892."

Na kraju dopisa stoji potpis gospodina Meichsnera, koji smo toliko puta vidjeli na ugovorima s Ganzom o isporuci elektroopreme za elektranu.

Općinsko upraviteljstvo poslalo je Kotarskom poglavarstvu, koje određuje vladinog odaslanika, ali i samom Meichsneru, dopis u kojem određuje svoje predstavnike *u osobama gospode Mate Iljadice općinskoga prisjednika, Marka Šarića i Petra Baranovića pok. Marka općinskih viećnika, odredivši u tu svrhu dne 3 Kolovoza u 6 ura posliepodne.*

Tako se radilo kad su u pitanju bile kuće. Slično je bilo i s elektrikom. Tri gradska vijećnika izlazila bi na *razvigjenje*. Predstavnik Kotarskog poglavarstva bio bi obično Meichsner, koji je te 1892. godine i sam bio vijećnik šibenskog gradskog vijeća. Možete zamisliti kako je izgledao taj pregled kod gospodina Žarkovića 1896. godine. Tri gradska uglednika susreću se s električnom instalacijom koju prije toga nikada nisu vidjeli i čudom se čude čudaku koji je to u svoju kuću postavio. A mogao je tako lijepo živjeti uz petrolejku, kao sav ostali pošteni šibenski svijet. Ako i jest bolja svjetlost, sigurno je skuplja, a kažu i da *velika svjetlost elektrike kvari oči*.

PODIELJENJE JEDNE ELEKTRIČNE SVJETLOSTI

U arhivskim dokumentima koji govore o radu šibenskog gradskog poglavarstva moguće je naći i dokumente koji nam otkrivaju kako je uvođena električna rasvjeta u Šibeniku. Za novu rasvjetu poslužio je i stari sustav petrolejske rasvjete. Naime, odlučeno je da se svi ferali zamijene električnim, ali je pojedinim kućevlasnicima omogućeno da zatraže da se na njihove kuće postave i nove električne svjetiljke. Tako stižemo do dokumenta iz ožujka 1895., dakle, iz vremena kada je izgradnja prvog šibenskog električnog sustava bila u punom jeku. Tada se odlučivalo gdje će biti postavljene nove električne svjetiljke, umjesto starih ferala na "kameno ulje" (petrolejke). Upravo radi toga Meichsneru je 27. ožujka 1895. upućen dopis, uredovno registriran pod br. 1174/1895., čiji autor, izvjesni Baranović, uz još jedan nečitak potpis, tvrdi kako na kuću obitelji Grubišić, u Varošu, treba postaviti *jednu električnu svjetlost*. Dopis je toliko interesantan da ga navodimo doslovno, upravo onako kako je ruka prepisivača (čiji je potpis također nečitak) onog 30. ožujka prepisala:

"Gospodinu Viekoslavu pl. Meichsneru
poduzetniku instalacije svjetlosti i snage električne u Miestu
Uslied molbe podnešene mi od niekoliko stanovitih stanovnika u Varošu, odnosno podieljenja jedne električne svjetlosti, kod kuća obitelja Grubišića, i to baš, iznad svjetlosti Br. 143. i 133. - Uvažavajući istu molbu, pošto sam se osvjedočio da je od potrebe, umoljeni ste da shodno odredite, eda gori spomenuta jedna od istih podieljena bude."

To što je upravo Meichsner zamoljen da *jedna od istih podieljena bude* pokazuje da su Vjekoslava pl. Meichsnera, šibenskog nadmjernika, svi smatrali graditeljem sustava, odnosno *poduzetnikom instalacije svjetlosti i snage električne* i da je on organizator i tehnički izvođač velikog pothvata - izgradnje prve električne mreže za rasvjetu grada Šibenika. Meichsner je ujedno osnivač prvog pravog elektroprivrednog poduzeća u Hrvatskoj, koje je imalo proizvodni dio, tj. centralu, na rijeci Krki, prijenosni dalekovod i razdjelnu mrežu, pa čak i blagajnika za naplatu ugovorene količine električne

energije. Ante vitez Šupuk, gradonačelnik i financijer tog pothvata, ne spominje se. On će tek kasnije izaći iz sjene.

Jasno je da je *jedna električna svjetlost* bila postavljena na kuću Grubišića u Varošu. Kopajući dalje po arhiviranim dokumentima nalazimo dopis koji je vezan uz gornji broj, a koji nam zorno pokazuje kako je administracija bila spora i onda prije stotinu godina. Tek 21. lipnja 1895. (dakle, nakon puna tri mjeseca) poslan je dopis Anti Grubišiću, kojeg također citiramo:

"Povraća se Grubišiću Anti s Varoša uz obavijest, da se je po Vami i družini zamoljeno smještanje jedne električne svijeće u ulicu Vašim kućam vodeću, nakon obavljenog naličja dozvolilo, te dotičnom poduzetniku električne razsvjete odnosno priopćilo.

U Šibeniku 21/VI 1895.

Prepisano 22/VI"

(Potpis: Vernić, pečat: "Madirazza".)

Bez obzira na svu sporost administracije, možemo pretpostaviti da je one večeri, 28. kolovoza 1895., kada je proradila centrala a električna rasvjeta zasjala u gradu, zasjala i *jedna električna svjetlost* na kući obitelji Grubišić u šibenskom Varošu.

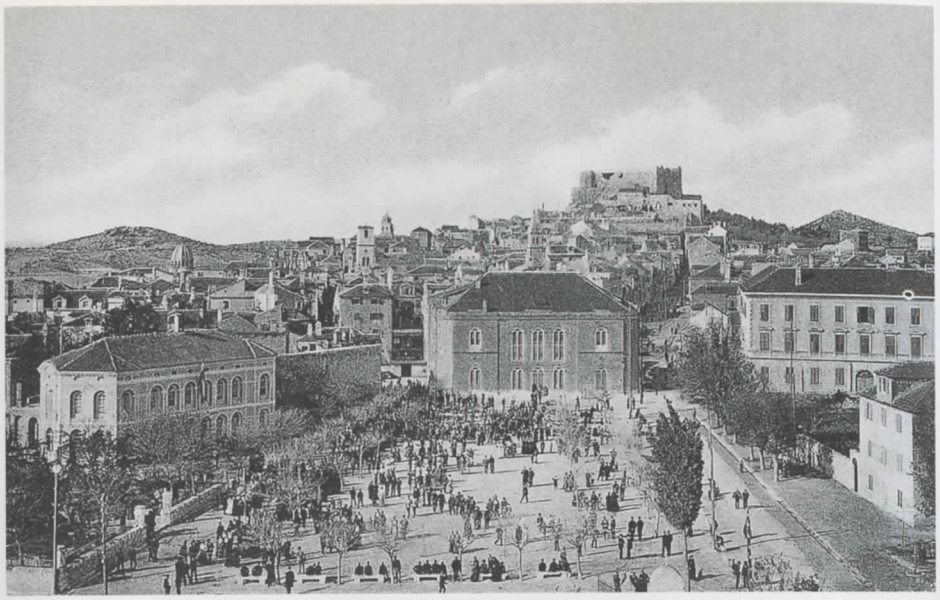

Šibenik, konac 19. stoljeća

Šibenska gradska vijećnica

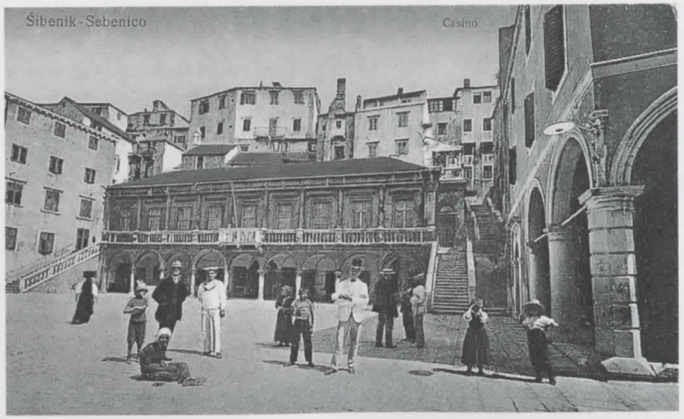

Ante Šupuk

Vjekoslav Meichsner

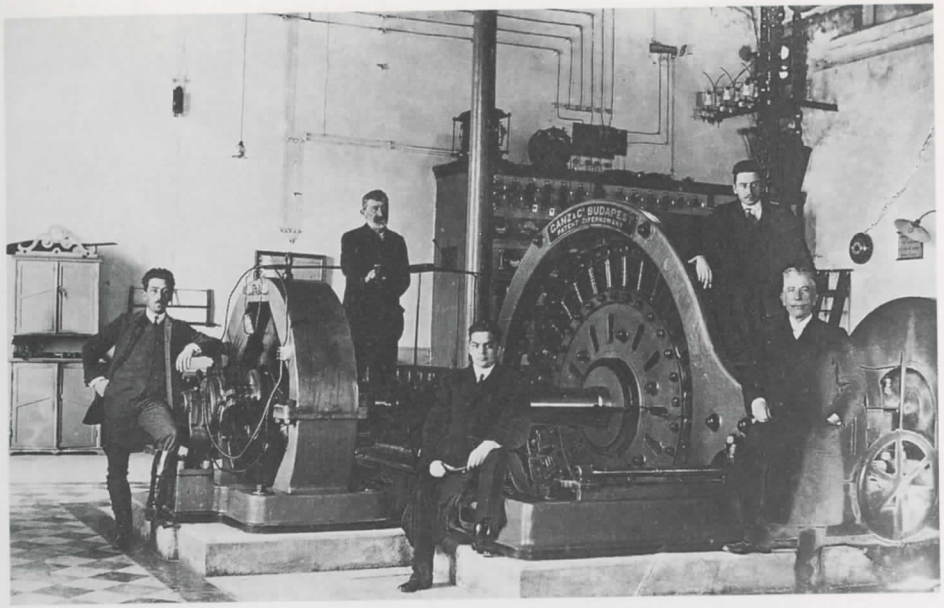

Članovi obitelji Šupuk i suradnici pokraj generatora hidroelektrane Krka

Hidroelektrana Krka, 1895.

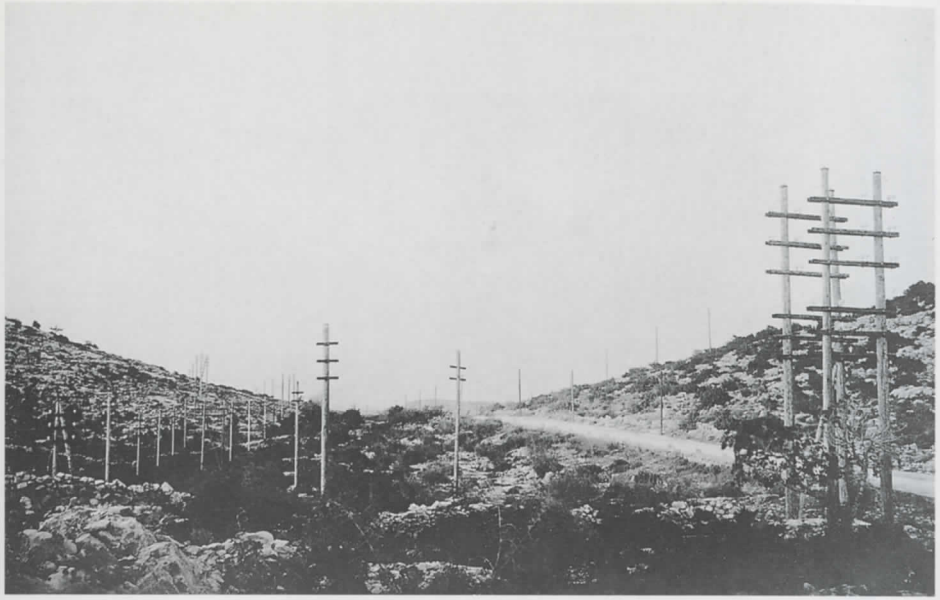

Stupovi dalekovoda prema Šibeniku u izgradnji

Transformatorska stanica na šibenskoj obali

Secesijski zidni nosač lampiona u šibenskoj staroj gradskoj jezgri

Nosač s lampionom na šibenskoj Poljani

Šibenik, dio obale, početak 20. stoljeća

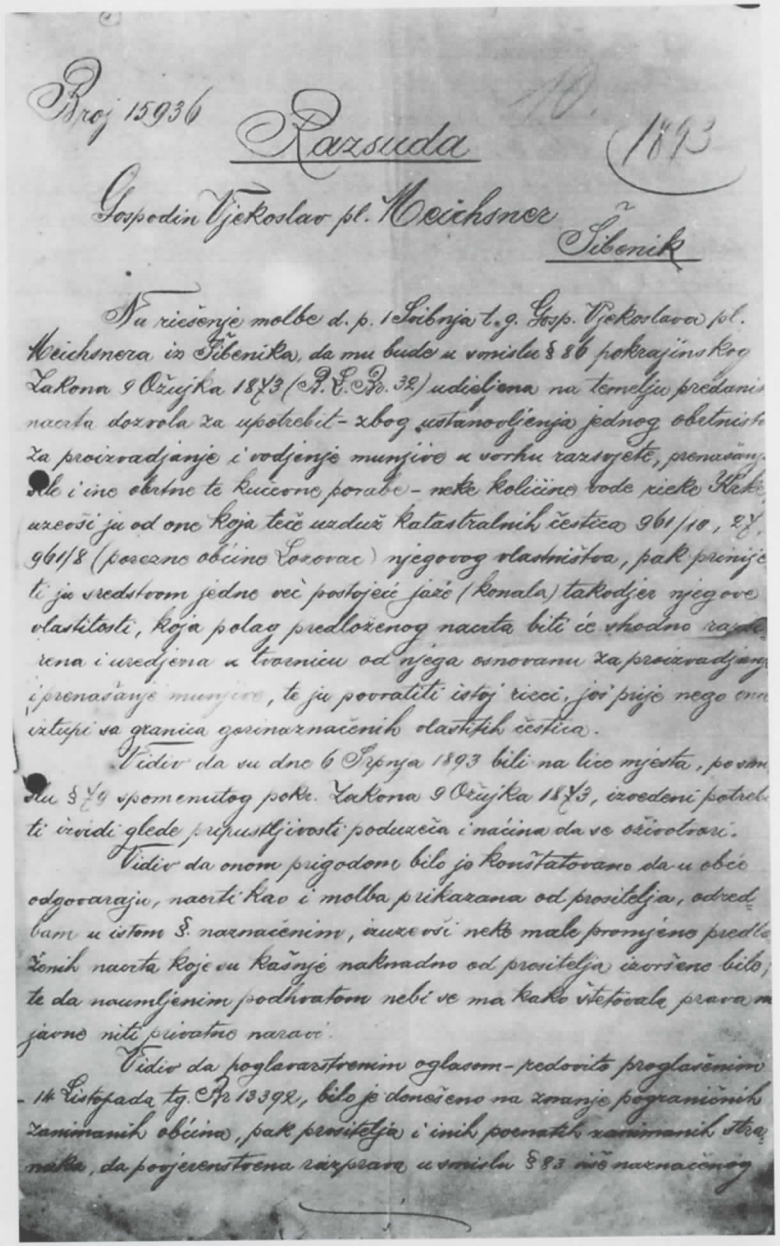

Broj 15936 Razsuda 10. 1893

Gospodin Vjekoslav pl. Meichsner

Šibenik

Na riešenje molbe d. p. 1 Svibnja t. g. Gosp. Vjekoslava pl. Meichsnera iz Šibenika, da mu bude u smislu § 86 pokrajinskog Zakona 9 Ožujka 1873 (R. L. Br. 32) udieljena na temelju predanih nacrta dozvola za upotrebit - zbog ustanovljenja jednog obrtnista za proizvadjanje i vodjenje munjive u svrhu razsvjete, prenašanje sile i ine obrtne te kućevne porabe - neke količine vode rieke Krke, uzevši ju od one koja teče uzduž katastralnih čestica 961/10, 27, 961/8 (porezne občine Lozovac) njegovog vlastništva, pak prinijeti ju sredstvom jedne već postojeće jaže (konala) takodjer njegove vlastitosti, koja polag predloženog nacrta biti će shodno razdirena i uredjena u tvornicu od njega osnovanu za proizvadjanje i prenašanje munjive, te ju povratiti istoj rieci, još prije nego ona iztupi sa granica gorinaznačenih vlastitih čestica.

Vidiv da su dne 6 Srpnja 1893 bili na lice mjesta, po smislu § 79 spomenutog pokr. Zakona 9 Ožujka 1873, izvedeni potrebiti izvidi glede pripustljivosti poduzeća i načina da se oživotvori.

Vidiv da onom prigodom bilo je konštatovano da u obće odgovaraju, nacrti kao i molba prikazana od prositelja, odredbam u istom §. naznačenim, izuzevši neke male promjene predloženih nacrta koje su kašnje naknadno od prositelja izvršene bile, te da naumljenim podhvatom nebi se ma kako štetovala prava na javne niti privatne naravi.

Vidiv da poglavarstvenim oglasom - redovito proglašenim 14 Listopada tg. Br 13392, bilo je donešeno na znanje pograničnih zanimanih občina, pak prositelja i inih poznatih zanimanih stranaka, da povjerenstvena razprava u smislu § 83 više naznačenog

Razsuda, prva stranica

KADA JE ELEKTRIFICIRANO ŠIBENSKO KAZALIŠTE?

Mislim da bi i profesor Ivo Livaković, šibenski kroničar, poskočio od radosti onako kako sam poskočio ja kad mi je u ruke dospio račun koji je tvrtka Šupuk i Meichsner ispostavila za instaliranje električne rasvjete u šibenskom kazalištu. Od dalmatinskih gradova Šibenik je prvi imao elektrificiranu kazališnu zgradu. A zahvaljujući računu tvrtke Šupuk i Meichsner moguće je odgovoriti na pitanje kada je u šibensko kazalište uvedena električna rasvjeta?

Poznato je da je riječko kazalište bilo elektrificirano za svečano otvorenje 5. listopada 1895. i da je ono peto kazalište u svijetu osvijetljeno električnom rasvjetom. Samo su newyorško, pariško, londonsko i milansko kazalište imali električnu rasvjetu prije riječkoga, a Hrvatsko narodno kazalište u Zagrebu osvijetljeno je prilikom otvorenja 14. listopada 1895., devet dana nakog riječkog. Sva ta kazališta bila su osvijetljena istosmjernim sustavom. Splitsko i osječko kazalište elektrificirani su nakon Prvog svjetskog rata, 1920., odnosno 1926. Da bismo saznali kada je elektrificirano šibensko kazalište puno nam je pomogao, rekli smo već, jedan stari račun skriven duboko u pismohrani. U zaglavlju tog računa, pisanog rukom, na talijanskom jeziku, stoji:

"Spetabile Direzione del Teatro Mazzoleni D. Dare
alla Firma Šupuk e Meichsner
per l'installazione Della luce elettrica nel Teatro."

Potom slijede ukupno 32 stavke u kojima je dat (p)opis različitog materijala upotrebljenog za instaliranje električne rasvjete u kazališnoj zgradi. Inženjerima elektrotehnike svakako bi bilo vrlo zanimljivo proučiti koji je materijal, i koliko, upotrijebljen, jer se tako može vidjeti kako su nekoć, prije više od stotinu godina, postavljane električne instalacije. Neke pojedinosti mogu biti zanimljive i onima koji se baš i ne razumiju u električne instalacije.

Iz računa se vidi da je za priključak kazališne zgrade na gradsku mrežu upotrebljeno 96 metara golog bakrenog vodiča presjeka 9 mm. Tim je vodom sa stupa udaljenog 48 metara izveden priključak na "željezo", zapravo metalnu konzolu na zidu kazališta. Na konzoli su bili izolatori. Odatle su dalje vodili vodiči s izoliranim gumenim plaštom, *filo coperto I. C.*, kako su ih onda zvali. Prvo je nastavljen ulazni vodič promjera 6 mm, dužine 28 metara, da bi

nakon table s prekidačima bili nastavljeni strujni krugovi od 3 (dužine 118 m), 2 (350 m), 1,5 (114 m) i 1 mm (362 m). Dakle, u zgradu kazališta ukupno je ugrađeno 972 metara raznih električnih vodiča. Za ono vrijeme vrlo impresivna brojka! Ugrađeno je jedanaest velikih i četiri mala prekidača, dakle, ukupno petnaest strujnih krugova, te dva velika prekidača kojima je bilo moguće čitavu zgradu isključiti iz gradske mreže. Na popisu nema dviju stvari: osigurača (koji još nisu bili izumljeni) i brojila.

Najzanimljiviji je broj svjetiljki. Postavljene su ukupno 252 svjetiljke. Bilo je 139 sviječnjaka. U orkestru je postavljeno sedam svjetiljaka. Šezdeset šest svjetiljaka bilo je kolorirano, a pozornica je osvijetljena s čak šesnaest reflektora, za koje su nabavljena posebna obojena stakla da bi rasvjeta pozornice bila u boji.

Kazalište je imalo ugovor s isporučiocem, tvrtkom Šupuk i Meichsner, kasnije Šupuk i Sin, o paušalnom plaćanju potroška. Dogovorili su se da će se potrošak plaćati po održanoj priredbi, bez obzira na njeno trajanje. Kako su bile 252 svjetiljke, što veće, što manje, netko je, pretpostavimo da je to bio Meichsner, izračunao da se za korištenja instalacije troši oko 2 000 W, pa je dogovoren iznos od 20 kruna po predstavi. Kad je sve zbrojeno, račun je iznosio 1.375 kruna i 14 krajcara (novčića). Na račun je tvrtka nalijepila taksenu marku austrougarske države, od 5 krajcara, ali taj trošak nije uključila u račun.

Još jednu stavku, koja sigurno nije bila mala, tvrtka nije uračunala. To je cijena izrade ove instalacije. Očito je instalacija bila dar vlasnika elektroprivredne tvrtke, Šupuka i Meichsnera, kulturi njihova grada.

Vrijeme je da otkrijemo i datum izdavanja računa. Na vrhu vrha stoji: "Sebenico, 1 Aprile 1897". Račun dokazuje da je elektrifikacija kazališta provedena tijekom ožujka i travnja 1897., u vrijeme dok se tvrtka još zvala Šupuk i Meichsner. Znamo da je u jesen te godine došlo do razlaza dva partnera, Ante vitez Šupuk prekinuo je suradnju s Vjekoslavom pl. Meichsnerom pa je sa sinom Markom, koji je preuzeo Meichsnerovu trećinu vlasništva, formirao novu tvrtku: Ant. Šupuk i Sin. Na istom računu vidimo da je ta promjena provedena. Nekoliko je pisanih napomena o plaćanju iznosa od 1.375 kruna i 14 krajcara. Očito je da vlasnik kazališta nije baš jako žurio s plaćanjem, ili je tako usmeno dogovorio sa Šupukom, tek, iza zbroja vidimo rukopis upravitelja tvrtke, gosp. Bergnocchija, koji je napisao da se gornji račun smanjuje na iznos od 850 fiorina. Ostalo je tvrtka oprostila. Da je to tako potvrđuje i to što ispod naziva tvrtke, Ant. Supuk e Figlio, i Bergnocchijeva potpisa stoji "Visto" ("Vidio") i potpis "A. Šupuk".

No ni to nije sve! Ispod te izjave, da je smanjen iznos računa, stoji

- Bergnocchijevom rukom napisana i njegovim potpisom potvrđena - izjava da je 7. siječnja 1898. uplaćeno 400 kruna. Potom je 29. ožujka potvrđena uplata još 150 kruna, 15. svibnja još 50 i 4. lipnja 50. Nakon toga nema više potvrda o uplati. Ostaje pitanje je li Šupuk, vlasnik elektrane i isporučilac električne energije, zaključio da je dosta toliko koliko je inkasirao ili je vlasnik kazališta, gosp. Mazzoleni, izmolio oprost za ostatak; tek, ostaje činjenica da je plaćeno ukupno 650 kruna, a ostalo je, izgleda, "papala maca". Tko zna, možda je tako u ono doba sponzorirana kultura.

Među dokumentima tvrtke Šupuk i Sin sačuvan je velik broj računa, pa tako i računa za električnu iluminaciju kazališta. Na njima je navedeno ime kazališne družine i dani kad su predstave održane. Redovito je plaćan iznos od 20 fiorina (kruna) po danu. Iz tih računa doznajemo da je od 17. siječnja do 9. veljače 1905. Compagnia di varietà Majeroni održala ukupno sedamnaest predstava u šibenskom kazalištu i da je za rasvjetu plaćeno ukupno 340 kruna. No, pedantni voditelji kazališta, vlasnik Mazzoleni i blagajnik Ugo Fosco, u bilancu sezone 1905. upisali su da je, nakon što je isplaćen honorar kazališnoj skupini i plaćeni svi ostali troškovi, kazalište zaradilo 217 kruna i 76 novčića.

Iz tih računa možemo saznati i to da je između 26. veljače i 19. ožujka, u doba poklada, održano nekoliko plesova: Ballo Filarmonico, Ballo della Società "Srpska Zora", Ballo della Società "Kolo", kao i Ballo della Lega Nazionale (dakle, i talijanaši su imali svoj ples). Svi su oni vjerojatno zajedno plesali na Ballo della Banda Citadina (Banda Citadina bila je gradska glazba ili, po narodski, *gradska mužika*). Održan je i ples gospode činovnika gradske uprave, i to je vjerojatno bio najotmjeniji bal u gradu, a održan je i Ballo dei Pompieri Volontari (ples dobrovoljnih vatrogasaca). Uglavnom, bilo je plesova za sve gradske slojeve ili udruge. Vrhunac plesne sezone bio je, naravno, Veglione Mascherato, ples pod maskama.

Za svaki od tih plesova blagajnik je marljivo upisivao troškove i utržak, te knjižio zaradu, nekad manju, nekad veću. Elektroprivredna tvrtka, kojoj je računovodstvo vodio Erminio Šupuk, za rasvjetu prilikom tih priredbi naplatila je ukupno 160 kruna.

Kad smo već kod predstava i plesova koji su 1905. održani u Šibeniku, spomenimo i to da je održana i Accademia di Sttudenti di Zagabria. Na žalost, ne znamo točan datum. Blagajnik kazališta zabilježio je da je akademija donijela prihod od 54 krune i 80 novčića, ali Šupukova računa nema. Bit će da nije ni naplaćen. I to je bio prilog kulturi grada Šibenika i zagrebačkim studentima.

Što se tiče troškova popravaka i održavanja električne instalacije u

kazalištu, blagajnik Fosco svake je godine među izdatke unosio i tu stavku. Tako otkrivamo da su 1905. - kad smo se već te godine uhvatili -, od ukupnih troškova od 1.233 krune i 97 krajcara, za popravak električne instalacije date 172 krune i 90 krajcara. Poprilično!

Činjenica da Šibenik ima lijepo kazalište, s električnom rasvjetom, koja omogućuje da se na pozornici postignu različiti svjetlosni efekti, privlačila je brojne umjetnike i kazališne družine. Tako otkrivamo da je u Šibeniku nastupila, sa svojom družinom i predstavom *Gerusaleme*, u to doba vjerojatno najpoznatija svjetska glumica, Eleonora Duse. Ona će kasnije u Zadru novinaru ispričati kako je uživala u krasno osvijetljenoj pozornici šibenskog kazališta i kako je moguće stvoriti prekrasnu teatarsku atmosferu bojenim svjetlom, tako da je *poštovani publikum očaran i prati tragediju, pozorno i bez daha.* Godine 1907. operna družina Castagnoli imala je u Šibeniku stađonu*, o čemu su novine oduševljeno pisale. Ta je družina, koja je u kazalištu priredila čak devetnaest predstava, bila oduševljena električnim svjetlom, koje u ono doba nije imalo baš svako kazalište. Usput spomenimo da je iste godine operetna družina Anglini doživjela neuspjeh i teške gubitke od više od tisuću fiorina.

Godine 1911. u Šibeniku je gostovala Compagnia Croata di Zagabria, koju je vodio impresario Krstelj i koja je zaradila ogromnu svotu od 6.644 krune. Očito, šibenski je svijet nagrnuo u kazalište da bi čuo hrvatsku riječ s pozornice. Ta je družina održala deset predstava u prepunom kazalištu, pa se može izračunati da je na njima ukupno bilo više gledalaca negoli je grad Šibenik imao stanovnika. Neki su, očito, bili na svim predstavama.

Mogli bismo tako iz računa za struju rekonstruirati veliki dio šibenskog kazališnog života u to doba, pa i života grada uopće. Završimo, ipak, jednom malo drugačijom slikom. Među svim tim računima jedan je zalutao i ne spada tamo. Na prvi pogled nema veze sa strujom, ali - samo na prvi pogled. Kako se našao među računima za Teatro Mazzoleni, nije poznato. Radi se o računu koji je 26. lipnja 1908. gosp. F. Crljenko, vlasnik hotela Krka, ispostavio poštovanom društvu Società Filarmonico - Drammatico di Sebenico, društvu ljubitelja glazbe i dramske riječi koje je organiziralo plesove, ali i koncerte, u Šibeniku. Tek, račun iz hotela Krka odnosi se na *diner* (ručak ili večeru, tko zna?) za dvanaest osoba. Gosti su pojeli jelo, popili dvije litre crnog i dvije litre bijelog vina, te tri boce mineralne vode. Potom su svečano otvorili

* (tal. staggione - sezona, godišnje doba) sezona, osobito kazališna, u Italiji; povremeno gostovanje strane kazališne, osobito operne družine.

tri boce šampanjca marke Asti, popušili dvanaest cigara marke Regalitas i trideset cigareta marke Memphis, a netko od njih nije pio vino, jer je popijeno i dvadeset krigla piva. Sve to koštalo je 59 kruna i 90 novčića, a u ime popusta iznos je smanjen za 2 krune i 60 novčića, pa je ukupni ceh bio 57 kruna i 30 novčića. Da se lakše podijeli s 12, računu je dodana i napojnica od 2 krune i 70 novčića, tako da račun bude točno 60 kruna.

Uz potpis vlasnika hotela stoji da je račun plaćen. Stoji i napomena da je blagajna Filarmonike platila za gosp. Bugatija iznos od 5 kruna i 45 novčića, tako da su ostale neplaćene 54 krune i 55 novčića, što je podijeljeno s 10, pa je svatko, osim jednoga, koji je očito bio Bugatijev gost (možda dama u njegovoj pratnji), platio 5 kruna i 40 krajcara.

Pitate se čemu epizoda o računu iz hotela Krka u priči o šibenskom *munjivu*. Upravo stoga što je ispisan na formularu hotela Krka, na kojemu više od pola prostora zauzimaju slika hotela i slika slapova Krke, a uz reklamni natpis - jer je račun imao i propagandnu funkciju, kao turistički prospekt - navode se sve prednosti tog prvorazrednog hotela. Odmah nakon obavijesti da hotel ima dvadeset luksuzno uređenih soba, naglašeno je da ima i "LUCE ELETTRICA" (električno svjetlo), pa tek onda slijedi da ima kupaonice s toplom vodom, da ima najbolji restoran, uređen po najnovijoj, secesijskoj modi, s domaćom i njemačkom kuhinjom, da se nalazi blizu pristaništa parobroda i da ima umjerene cijene. Tako je u ono doba isticano da električno svjetlo, kao nešto novo, moderno, podiže kvalitetu života. Jednako u hotelu kao i u kazalištu.

ŽELJEZNICI SVJETLO NE TREBA

Početkom 1902. Società carbonifera austriaco-italiana di Monte Promina, poduzeće za eksploataciju ugljena u Siveriću, taklo je u osinje gnijezdo. Ta austro-talijanska tvrtka zatražila je od šibenskog gradskog poglavarstva da se na tzv. Obali ugljena (Riva di Carbone), uz željeznički kolodvor, postavi jedno rasvjetno mjesto. Dopis je poslan 5. lipnja 1902 iz Trsta, gdje je bilo sjedište štovane tvrtke, i u njemu se izričito moli za hitan odgovor. Razlozi su jasni: iz Siverića se ugljen željeznicom prevozi do Šibenika, gdje se, na "garbunarskoj obali", iskrcava i pretovaruje na brodove, koji to dragocjeno gorivo prevoze u Trst i druge jadranske luke. Postavljanje rasvjete u luci traži se jer *u suštini se na Obali ugljena nađu dnevno i do 100 nadničara na radu i odatle njihov kruh za život, a oni žive u općini Šibenik, treba zato biti u interesu ove pribavljanju sigurnosti osoblju koji su njeni stanovnici.*

Što mislite, kakav je bio odgovor? Uglednom austro-talijanskom rudničarskom društvu odgovoreno je kratko i jasno da *Državna ž*eljeznica *nedopušta općini da na njihovom zemljištu postavi razsvjetu.* Dakle, zemljište je državno, željezničko, a njima svjetlo ne treba.

Uistinu, šibenska općina i uprava željeznica vodile su dugotrajni rat oko rasvjete kolodvora i ulice koja vodi prema njemu. Za dolazak željeznice u Šibenik zaslužan je, a tko drugi, nego gradonačelnik i narodni zastupnik Ante vitez Šupuk. Gradsko općinsko vijeće prodalo je Upravi državnih željeznica lijep komad, tada neatraktivnog i od središta grada prilično udaljenog, zemljišta, uz more, gdje je ona izgradila kolodvor.

Jednog lijepog dana 1892., dok je Šibenik još imao petrolejske ferale, u grad je stigao sljedeći dopis:

"Br. 19/II.

Spljet, 11 Veljače 1892.

Uglednom Općinskom Upraviteljstvu Šibenik

Po izviešću gosp. načelnika Šibenske postaje, To Ugledno Općinsko Upraviteljstvo dalo je staviti kod glavne zgrade kolodvora jedan stup sa svjetiljkom, na željezničkom zemljištu.-

Pošto takova poraba državnog željezničkog zemljišta ne može slje-

deti bez dozvole C. kr. Glavnog Ravnateljstva, čast mi je, zamoliti To Ugledno Upraviteljstvo, da izvoli, putem pisućeg ureda, podastrijeti dotičnu molbu za postignuće pomenute dozvole, ili do daljne odredbe odalečiti svjetiljku o kojoj je govor.

C. kr. Ured željezničkog prometa u Splitu."

Uz žig uprave prometa stoji teško čitljiv potpis.

Moram priznati jedno: niti jedan rukom pisan arhivski dokument od onih koje sam imao u rukama tijekom istraživanja povijesti šibenske elektrifikacije nije napisan tako lijepim krasopisom kao ovaj otrovni dopis. Dakle, gospodo, izvolite preko nas tražiti dozvolu, a hoćete li je dobiti, to ćemo još vidjeti, ili *odalečite* svjetiljku o kojoj je riječ.

Na poleđini dopisa napisan je koncept odgovora, kojeg je prepisivač prepisao, gradonačelnik potpisao, te je bio otposlan, a dopis s konceptom arhiviran i tako stigao do nas i naših dana. U arhivi je registriran pod br. 595, s nadnevkom 15. veljače 1892. Koncept je napisan prilično neuredno, uz ispravke i križanja, očito po diktatu. Vrijedi i njega navesti:

"Dopis Slavnom c. k. Uredu željezničkog prometa u Splietu

Na riešenje Tostranog cienjenog dopisa 11. veljače 1892. Br. 19/II, čast je ovom Upraviteljstvu obavjestiti, da se je odstranila svietiljka koja je bila postavljena od občine kod glavne zgrade šibenskog kolodvora na željezničkom zemljištu, preporukom da bi Taj Slavni Ured nastojao kao na svojem zemljištu postaviti svietiljku na dotičnom mjestu, pošto je isto za prolazeće občinstvo od prieke nužde.

Šibenik 17/II. 92.

Ex. Fontana"

Stup s feralom je, prema tome, odstranjen sa željezničkog zemljišta. *Taj Slavni c. k. Ured u Splietu* nije učinio ništa, tako da ispred kolodvora nije svijetlila ni petrolejka, a kamoli električna svjetlost. Naime, kada je građena mreža za električnu rasvjetu, na Meichsnerov poticaj, općina je ponovno pokušala postaviti rasvjetu, tako da je *1894. ponovo bila postavila jedan svjetionik na željezničko zemljište, ali ga je morala odstraniti po naredbi željezničke uprave.*

Želite li saznati hepiend? On se zbio tek 1914., jer je te godine šibenski kolodvor napokon zamijenio petrolejsku rasvjetu električnom. Uistinu, pravo je čudo da je tek u svibnju 1914., nakon silnog i čestog urgiranja i prigovaranja građana, te dopisa *ovdašnjeg glavarstva kolodvora Šibenik, Slavno Ravnateljstvo željeznica u Trstu* konačno dopustilo da se petrolejke zamijene električnom rasvjetom. Tvrtka Ante Šupuk i Sin načinila je to istog trena. Tako je nakon punih devetnaest godina, koliko je Šibenik uživao električnu rasvjetu,

gradski kolodvor dobio električno svjetlo. To pokazuje da je uprava željeznica potpuno ignorirala potrebe građanstva. Osim električne rasvjete, građanstvo je, kako se iz napisa u tisku može vidjeti, tražilo *telefonski spoj kolodvora sa poštom i sa gradom*, tj. da se na kolodvoru postavi javna telefonska govornica. Građani Šibenika su preko svojih poslanika i preko tiska molili i urgirali, tražeći svoja prava i, uopće, više sluha za svoje potrebe, ali nisu nalazili odgovora.

Vratimo se, pak, na početak naše priče. Dopis kojim gradsko poglavarstvo odgovara Monte Promini završava malo drugačije nego što bismo očekivali. Naime, odgovoreno je da *kada bi općina i dobila dozvolu za razsvjetu, ona ju ne bi postavila, jer do sada svi prirezi na dotičnu industriju - uprkos prigovora ove Općine - izplaćivani su na korist Općine Trst, koja sa ukrcavanjem ugljena u Šibeniku neima ikakvih okršaja.* Dakle, ni šibenska općina nije bez vraga. Da porezi i prirezi idu u njezinu kasu ne bi bilo problema. Ovako - ništa od rasvjete.

Da bismo do kraja bili pošteni prema svim akterima priče, moramo naglasiti da je rudarsko poduzeće Monte Promina odlučilo u uvali Vrulje postaviti *za ukrcavanje ugljevlja u Šibeniku dizala i vratila tjerana električnom snagom.* Radi toga je za 25. listopada 1909. Općina sazvala *povjerenstveno naličje*, što je objavljeno u općinskom oglasu br. 10774. Kada su izgrađene dizalice i tračnice, bio je to ne samo veliki napredak u manipulaciji teretom nego uopće veliki korak u industrijskom napretku Šibenika: njegova je luka time postala druga po veličini na Jadranu, nakon Trsta, i jedina koja je imala te suvremene uređaje.

Ako se pitate zašto se sada željeznica nije bunila, odgovor je vrlo jednostavan. Nova tvrtka, registrirana u gradu Šibeniku (dakle, prirezi ostaju tu), kupila je dio zemljišta od Uprave željeznica, i to onaj dio koji se potonjoj činio nekorisnim i suvišnim. Tako su svi bili sretni i zadovoljni.

ZAŠTO DUMI TREBA SVJETLO?

U potrazi za svjedočanstvima o postavljanju javne ulične rasvjete u gradu Šibeniku nailazimo na različite dokumente. Arhivi su puni molba za postavljanje svjetiljaka, odluka gradskog upraviteljstva, te raznih dopisa, računa i *namirnica*, potvrda o plaćanju računa za potrošak. Svi ti dokumenti oslikavaju negdanji svakodnevni život grada. Djelić šibenske svakodnevice opisuje i priča koja govori o tome zašto je izvjesnoj Dumi ud. Franić trebala električna svjetiljka na kući.

Priča je iz 1907. godine, dakle, zbiva se punih dvanaest godina nakon što je grad dobio električnu rasvjetu, koju su građani oduševljeno prihvatili i na nju se potpuno naviknuli, tako da im je bilo čudno ako rasvjete nema. S vremenom su prestali ushiti, a započele žalbe - da je preslaba, ili da je treba postaviti u nekoj od ulica koje još nisu osvijetljene. Upravo stoga iznenađuje molba naše Dume, koja traži svjetiljku gotovo u središtu grada. No, pođimo redom.

Prema običaju ondašnje administracije, na presavijenom arku papira vrlo elegantnim rukopisom - za koji možemo pretpostaviti da je pisan rukom profesionalca, po svoj prilici nekog od općinskih prepisivača, jer se sličan rukopis može naći na dokumentima općinskog upraviteljstva - napisano je sljedeće:

'**Uglednom Općinskom Upraviteljstvu u Šibenik**

M o l b a

Dume ud. Franić iz Šibenika
kojom moli kao unutra."

Duma udova Franić obavješćuje *Ugledno Upraviteljstvo* da je *25/4. t.g.* predala molbu i traži: "... da mi smjestu električnu svjetiljku i to onu, sa zida kuće Rovilo, na njenu kuću. Gosp. tehnik Bergnacchi, priobćio mi je ustmeno da mi se dotična svjetiljka ne može da smjesti, već da pitam kod Tog Uglednog Upraviteljstva jednu novu električnu svjetiljku." I ona, eto, moli novu svjetiljku.

Dumini su razlozi vrlo jasni: "Odlukom 23. ožujka 1906. br. 1771 bilo mi je naređeno da popravim moju kuću, i onda da će mi se izdati dozvola za

bludište. -" Duma podsjeća *Ugledno Upraviteljstvo* da mu je vrlo dobro poznato da je u uređenje kuće uložila dosta *glavnice i troška*. Isto tako, ona ga podsjeća, ako je slučajno zaboravilo, da je nekoć imala električnu svjetiljku, ali je ista prenesena, dok je kuća uređivana, dvije-tri kuće dalje u istoj ulici, na kuću redarstvenika Jose Dulibića. Njemu ta svjetiljka ne treba, a njoj je od prijeke potrebe. Konačno, navodimo i zašto joj treba: "Ja sam već bila napomenula u prvašnjoj molbi da se više puta događaju neredi, tako da je ovo zadnje vrieme jednom c. k. podčastniku domobranstva odnielo mu bodež (:bajunetu:), a sve zbog toga, što nemam više, kao što sam imala jednom električnu svjetlost na zidu moje kuće." I ne samo to! Često je pred kućom takav mrak da ne može vidjeti tko joj baca kamenje u prozore ili tko usred noći lupa na vrata. A ima zlih ljudi koji joj to rade.

Usput rečeno, Duma je razgovarala s Josom Dulibićem i on joj se požalio da mu svjetlost smeta: udara mu u prozore i svijetli u sobu, pa mu ometa spavanje. On bi se svjetiljke rado riješio. A što se tiče carskokraljevskog domobranskog podčasnika, taj je sigurno zatvorom platio svoju avanturu kad je, pohodeći Duminu javnu kuću, u njoj ostao bez bajuneta. Istina, pomalo je i sam kriv, jer je bio ponešto pijan (tko zna, od vina ili od ljubavi?, a oboje je kod Dume mogao naći).

Pretpostavimo da je i općinski prepisivač ovu molbu sročio u salonu Dumina bludišta. Možemo čak pretpostaviti da je i *Ugledno Upraviteljstvo* zalazilo k Dumi, kad je tako dobro znalo sve pojedinosti o njenim poslovima. Zato je opravdano pretpostaviti da je Duma bila sigurna da će njenoj prvoj molbi biti udovoljeno, a kad tamo - gradski tehnik Bergnacchi *ustmeno* je (pogodimo gdje?) obaviješćuje da od molbe nema ništa. Teško je pogoditi je li Duminoj drugoj molbi udovoljeno. Naime, na drugoj strani arka uz općinski žig i broj, te potpis tajnika stoji napisano:

"po zaključku Obć. Uprave
u Sjednici 9/7.07.
a.a.
Šib. 10/7 07."

Tako znamo jedino to da je Dumina molba otišla ad akta.

Preostala je samo mogućnost da se u zapisnicima sa sjednica općinske uprave nađe konačna odluka glede Dumine svjetiljke.

Rješenje zagonetke nađeno je posve slučajno i nenadano. U aktima iz 1932. netko je, na tko zna čiji zahtjev i za tko zna koji svrhu, načinio popis svih svjetiljaka javne rasvjete u gradu Šibeniku. Bilo ih je 462. Na tom popisu svjetiljka broj 231 je ona na kući Rovilo a broj 232 ona na javnoj kući nasuprot. Prema tome, na Duminoj kući je i nakon dvadeset pet godina bila svjetiljka,

jer je njenoj molbi udovoljeno, pa joj je *podieljena jedna električna svjetlost*. I još nešto! Namjena kuće, otkad ju je 1906. Duma uredila, bila je nepromijenjena - bludište, iliti javna kuća, radilo je neprestano. Ostaje samo pitanje koliko je još naredničkih bajuneta izgubljeno kroz sve te godine.

GOSPODIN PROFESOR NIJE PLAĆAO STRUJU

Zanimljiva priča tiče se uglednog šibenskog profesora Marka Ježine i njegova neplaćanja potrošene električne energije. U njoj možemo pratiti i odnos tvrtke Ante Šupuk i Sin prema gradskim potrošačima.

Gimnazijski profesor Marko Ježina svoju je kuću elektrificirao negdje koncem 1909. ili u siječnju 1910. To znamo po računu kojeg je napisao Adolfo Erzegovich. Dotični, u zaglavlju, uz ime svoje tvrtke, na talijanskom jeziku, dokazuje da je *Concessionato installatore di apparati elettrici*, to jest, ovlašteni instalater električnih uređaja. Dakle, tih je godina bilo probitačno baviti se instaliranjem električnih uređaja. Gospodin Adolfo Erzegovich bavio se prodajom i postavljanjem elektrotehničke opreme za zvona, telefone, gromobrane, te za svekoliku opremu najboljih austrijskih i njemačkih kuća. Posebno se hvalio da mu je specijalnost montiranje hidroelektrana. Bilo bi uistinu zgodno znati gdje je i koje je to hidroelektrane on montirao. Vjerojatno je za Ganz radio na hidroelektranama Jaruga i Manojlovac, pa je nakon toga započeo samostalan posao. Uostalom, i ime njegove tvrtke mnogo kazuje: Leopardus Dalmaticus. Tako je taj "dalmatinski leopard" radio u Šibeniku: iz računa broj 50 saznajemo da za instaliranje jedne *candeliere di ottone* sa staklom i prekrivačem od satena i kompletnu instalaciju *per il Prof. M. Ježina* Ercegović naplaćuje 58 kruna. Na računu je, uz žig "Saldato", dokaz da je plaćeno, i Ercegovićev potpis. Godine su prolazile, prof. Ježina koristio je električnu energiju a tvrtka Ante Šupuk i Sin uredno slala račune.

U Šibeniku je najprije bilo dogovoreno paušalno naplaćivanje potroška električne energije, potom je započelo naplaćivanje dnevne i noćne rasvjete, da bi 1920., u poratnom vremenu, tvrtka donijela novi cjenik za šibensku i skradinsku mrežu. Osim cjenika, novost su bile i takozvane platežne knjižice u koje je upisivano da je izvršena uplata. Godine 1933. pojavljuje se novo zanimanje: inkasatori.

No, vratimo se našem potrošaču, prof. Marku Ježini, koji je u međuvremenu napredovao u službi. Vjerojatno mu je neki od instalatera montirao i druge svjetiljke osim one Ercegovićeve iz 1910. Tek, u arhivi nalazimo račun, br. 2049, koji je tvrtka Električna centrala Ant. Šupuk i Sin 13. srpnja 1927.

poslala na adresu:

"P. N. Gosp. Ježina prof. Marko

Mjesto."

Tvrtka obavješćuje štovanog profesora o sljedećem:

"(...) pregledavajući naše knjige nalazimo da nam dugujete za potrošenu električnu energiju za mjesec oktobar - decembar 1926. Din. 554.-", i vrlo ljubazno nastavlja: "Molimo Vas najučtivije da nam izvolite podmiriti ovaj Vaš zaostatak u najkraćem roku budući je rok za isplatu već davno minuo, jer se po pravilniku mora potrošak električne energije podmirivati redovito svaki mjesec.

Prigodom isplate umoljeni ste da sobom donesete platežnu knjižicu na kojoj će Vam biti podmirena izvršena uplata.

Veleštovanjem

ELEKTRIČNA CENTRALA ANT. ŠUPUK I SIN."

Tako je profesor Ježina sredinom 1927. dobio opomenu zbog neplaćanja utroška električne energije za zadnja tri mjeseca 1926. Veleštovanoj elektroprivrednoj tvrtki nije se baš jako žurilo s pregledom dugovanja. Tko zna, možda je ipak imala malo obzira prema gospodinu profesoru.

Međutim, slijedeći arhiviranu dokumentaciju tvrtke Ant. Šupuk i Sin, nalazimo da je 25. svibnja 1931. prof. Ježini poslan dopis, odnosno opomena, vrlo sličnog oblika. Očito je riječ o tiskanom formularu, jer je pri dnu tog dokumenta sitnim slovima otisnuto ime šibenske tiskare E. Vitaliani i sin. U samom tekstu male su promjene - male, ali bitne.

Gornji pasus teksta jednak je i jednako potcrtan kao i na prethodnoj opomeni, jedino nakon obavijesti da račune treba podmirivati redovito svaki mjesec nema točke nego je dodano: "a računi namještaja po primitku istih." Iz toga vidimo da tvrtka Ant. Šupuk i Sin naplaćuje *namještanje* električnih instalacija, što bi današnjim jezikom rekli: naplaćuje priključak novih potrošača. Tako se život jedne distributivne tvrtke mijenja i modernizira.

Još se po nečemu ovaj formular razlikuje od onoga iz 1927.: umjesto poziva na platežnu knjižicu, koja se očito više ne koristi, masnim slovima napisan je novi, važan tekst: "Na zaostale isplate ranijih godina računati ćemo Vam posebno 1% mjesečno zateznih kamata prigodom isplate." Dakle, distributer je uveo kamate. Rekli bismo, nisu velike, samo 1% mjesečno. Sjetimo se, ipak, da je to 10,67% kamate godišnje. Nije to ni tako malo. Pogotovo ne za profesora Ježinu, koji do 31. prosinca 1930. dugovao 7.115,75 dinara a kamate su brzo rasle.

Završetak priče treba potražiti u spisima poznatog šibenskog odvjetnika dr. Julija Gazzarija. On je bio pravni zastupnik firme Ant. Šupuk i Sin

i u njegovim dosjeima nalazi se mnogo toga interesantnog za rekonstrukciju povijesti elektrifikacije grada Šibenika. Tu nalazimo i vrlo učtivo pismo u kojem direktor tvrtke, Lav Šupuk, učtivo moli odvjetnika da bi podigao tužbu kod nadležnog suda i utjerao dugovanje uz kamate. Gotovo se ispričavajući, on tvrdi da se gospodin profesor i štovani direktor šibenske gimnazije uporno oglušuje o pozive za uplatu računa i opomena i da oni nemaju više drugog puta nego *udariti Sudom*.

Odvjetnik je to ipak riješio bez suda i tužbi. Poslao je ravnatelju gimnazije pismo o tome da će ga morati tužiti. A, tko zna, možda su se, negdje na Poljani ili u kojoj kavani, susreli i dogovorili da će profesor Ježina taj veliki iznos platiti u tri obroka kroz tri mjeseca. Uglavnom, sve je lijepo ispalo i svi su bili sretni i zadovoljni, toliko sretni da je tvrtka svom pravnom zastupniku isplatila honorar od 100 dinara, plativo po prvoj uplati profesora Ježine. A odvjetnik Gazzari je u pismu odgovoru tvrtki napisao da mu je poštovana protustranka obećala *da odsele će da plaća elektriku redovito*. Tako je i bilo - poslije toga više nije bilo opomena.

I na kraju, mali komentar. Tvrtka je formular za opomene otisnula u istoj tiskari u kojoj su tiskani i računi, koje su činovnici ispunjavali. To znači da je takvih neplaćenih računa bilo više. Nije tada bilo ni elektroničkih računala, a ni knjigovođa s dvojnim knjigovodstvom. Bilo je zato opomena, a u nekim slučajevima zvali bi i dr. Gazzarija. Bilo bi uistinu lijepo znati je li tvrtka isto postupala i prema običnim građanima ili se tako učtivo i u rukavicama obraćala samo profesoru i ravnatelju Ježini i njemu sličnima.

KAKO JE SPAŠENA GALATEA

Da je 1908. Šibenik imao gradskog kroničara, siguran sam da bi u knjigu zapisao ovako: dana 14. ožujka ove godine Gospodnje zbio se događaj kojeg vrijedi zabilježiti itd. Naime, toga je dana u gradu i okolici bjesnjelo veliko nevrijeme. Je li došlo do prekida struje, ne znamo; znamo, međutim, da je oko 15.00 sati Lloydov brod Galatea udario o rivu, o "mulo Krke", kako taj dio gradske obale zovu Šibenčani, i potonuo, nagnuvši se na bok, kod takozvane drvene rive. Bio je to četrdeset godina star brod, s dva jarbola, nosivosti 1338 tona - za ondašnje prilike veliki brod.

Vađenje broda bilo je vrlo teško. Osim toga, dugo je trajalo - oteglo se više od tri mjeseca. Ne može se reći da nije bilo poduzeto mnogo toga i da nije uloženo mnogo napora. Spašavanje broda bilo je glavna tema razgovora po *tovernama*, uz bevandu, i na pijaci.

Dopola potonuli brod ometao je manevriranje i pristajanje drugih brodova, pa je konačno odlučeno da se provede velika akcija njegova spašavanja. Angažirana su čak četiri broda - Pluto, Bellrorie, Apollo i Gigant - za spašavanje nesretne Galatee. Snažne crpke s tih brodova trebale su isisati vodu koja je ušla u korito Galatee i podići je na morsku površinu. Angažirani su i ronioci, poznati krapanjski spužvari, koji su prije akcije vađenja zatvorili sve otvore na koritu potonulog broda. Sve je to građanima predstavljalo veliki spektakl, tako da je promatranje nesvakidašnjeg događaja u luci bila višednevna besplatna zabava mnogim Šibenčanima.

Trebalo je, međutim, raditi doslovce dan i noć. I tu se pojavljuje ono što je posebno interesantno i što ulazi u povijest elektrifikacije Šibenika: 29. travnja postavljene su, radi noćnih radova, dvije svjetiljke, jedna na jarbol Galatee, onaj koji je virio iz vode, a druga na jarbol Apolla. U šibenskim novinama zapisano je da *29 travnja, radi noćnih radova na spašavanju "Galatee" bi namještena električna razsvjeta na jarbolu "Galatee" i "Apolla", jer se radilo i obnoć.* Da bi se dobilo što jače osvjetljenje, na jarbole su postavljene lučne svjetiljke. I to je zabilježeno na fotografijama iz onog vremena.

Radovi su trajali sve do nedjelje, 17. svibnja, kada je brod konačno spašen. Električarima je na ponos i diku to što je električna rasvjeta bila od

pomoći kod spašavanja Galatee. Što je s tim brodom kasnije bilo, tko zna? Za svjetiljke znamo da su demontirane i da jednu od njih čuva Županijski muzej Šibenik.

OBJAVA I OBZNANA

Prvi dodir s Prvim svjetskim ratom Šibenik je doživio koncem siječnja 1915. Naime, 26. siječnja gospodin općinski upravitelj dobio je od *ćesarsko kraljevskog Kotarskog Poglavarstva* dopis koji je bio dužan odmah objaviti pučanstvu. Bila je to objava o zamračenju:

"O b j a v a

Radi vojničkih sigurnosnih razloga nesmije se u nijednom predjelu grada, sela i okolice vidjeti sa strane morske nikakva rasvjeta. Naređuje se stoga pučanstvu dogovorno s ć. i k. kotarskim Pomorskim Zapovjedništvom u Šibeniku na temelju par. 7 Carske Povelje 20/4.1854 B.Z.L. Br. 96, da čim se upali električna svjetlost ili svjeće zatvoru sve prozore dotično da spusti zastore (škurete) na način da svjetlost ne prodire vani a gdje nema takovih zastora stakla moraju biti zastrta tamnim prozirnim papirom ili na koji drugi način, samo da svjetlost nipošto ne prodire.

Svi suvišni fenjeri na ulicam moraju biti ugašeni a ostali sa strane morske moraju biti zastrti.

Premda ova odredba nema za sada osobitog razloga njom se namjerava upozoriti pučanstvo eda se izbjegne paniku kada bi se u buduće eventualno u drugim prilikama moralo narediti utrnuće svake rasvjete.

Prekršitelji ove odredbe, bit će kažnjeni u smislu par. 11 Carske Povelje 20. IV. 1854 Br. 96 D. Z. L. na globu od 2 - 200 kruna ili od 6 sati do 14 dana zatvora, eventualno smatrani od vojničke vlasti kao da su u dogovoru sa neprijateljem, te će se prema tomu postupati proti istim.

Šibenik, 26. Siječnja 1915.

Od ć. k. Kotarskog Poglavarstva"

Kazne kojima se u *Objavi* prijeti osnivaju se na carskoj i kraljevskoj povelji od 20. travnja 1854. (Blažena Austrija, rekao bi moj pokojni nono, u njoj su i zakoni važili cijelu vječnost!)

Dakle, za prve ratne zime Dalmacijom se pronio glas da se talijanska

ratna mornarica sprema napasti luke istočne strane Jadrana. Pretpostavljalo se da bi, nakon Pule i Trsta, vjerojatni cilj bio Šibenik. Naglašavalo se da još nema pravog razloga za strah, ali da ipak treba biti pripravan na neke *druge prilike* koje bi mogle nastati.

Da su rasvjetna tijela na gradskoj obali, ona s kojima su se Šibenčani ponosili, s morske strane uistinu bila zastrta crnom neprozirnom tkaninom dokazuje jedna *namirnica*. U njoj, naime, stoji da je Šime X (prezime je, na žalost, nečitko) šibenskoj općini ispostavio račun, da mu ona duguje za omatanje svih svjetiljaka na rivi crnom tkaninom ukupno tri krune.

Zamračenje je na stanovništvo psihološki djelovalo vrlo loše. U Šibeniku je nastala mučna situacija, koja je pogoršana time da je prvog veljače provedena prva velika mobilizacija u gradu. Pod oružje su pozvani i gotovo svi zaposleni u hidroelektrani Krka, tvrtke Šupuk i Sin, i hidroelektrani Jaruga, tvrtke SUFID. Umjesto njih pogon su, prilično traljavo, vodili električari s ratnih brodova usidrenih u šibenskoj luci.

S vremenom je stega popustila. Kako nije bilo velikih potreba za zamračenjem, malo-pomalo u Šibeniku bi i prema morskoj strani provirilo poneko svjetlo. I nije se zbog toga išlo u zatvor. Da je građane ipak još jednom trebalo podsjetiti da je rat potvrđuje i *obznana* od 17. listopada 1917.:

"Br. 32752

O b z n a n a

Pri zadnjem alarmu opazilo se je, iza kako je od električne centrale električna svjetlost bila ugašena, iz mnogobrojnih stanova svjetlost. Upozoruje se stoga pučanstvo na veliku pogibelj, koja mu prieti sa strane neprijateljskih letioca u tom času kada je neophodno potrebita da svukud vlada potpuna tama i pozivlje se, da u tim časovima upaljuje svjetiljku jedino pri sasvim zastrtim prozorima, eda svjetlost na nijedan način izvani se ne vidi.

U slučaju pako, da bi se od kontrolnih organa kod koga opazila ikakva svjetlost, proti tome postupati će se najstrožom kaznom u smislu par. 11 ces. povelje 20. IV. 1854 br. 96 D.Z.L.

Od ć.k. kotarskog Poglavarstva

Calebich v.r."

Tako je gospodin Kalebić upozoravao na opasnost od zrakoplova. Teško je reći kolika je ta opasnost uistinu bila. Pogotovo noću, kada je bila potpuna tama. Spomenimo i to da je neposredno uoči rata, u proljeće 1914. jedan "avijatičarski as" doletio iz Pule do Šibenika, zadržao se nekoliko sati i ponovo odletio za Pulu. Priredio je veliku senzaciju šibenskom puku, a i pothvat je bio grandiozan, upravo takav kao kad bi danas neki Šibenčanin odletio na Mjesec i vratio se, naravno.

Iz današnje perspektive teško je razumjeti toliki strah od zrakoplova, odnosno potpuno zamračivanje grada u doba u kojemu je zrakoplovstvo, pa tako i ratno, praktički bilo tek u začecima. Tek, iz ove *obznane* razumijemo jedno: električna je centrala prekidala rad, javna je rasvjeta isključivana, ali su građani palili petrolejke i zaboravljali na oprez. Na zadovoljstvo neprijateljskih *letioca*.

RAČUNI, RAČUNI, RAČUNI

Djelatnost jedne elektroprivredne tvrtke kao što je bila šibenska Električna centrala Ant. Šupuk i Sin najbolje se može sagledati kroz račune koje je slala svojim potrošačima. Za tu je svrhu tvrtka izradila cjenik, da se zna koliko potrošak košta. Svaka promjena cjenika pomno je praćena u lokalnom tisku. U ono doba nije u Šibeniku nedostajalo dnevnih, polutjednih i tjednih listova, pa je svaka takva promjena živo komentirana.

Tako je list Narodna straža u broju 12 iz 1922. objavio da će od 1. srpnja naknada za svaku električnu svijeću iznositi 3 dinara godišnje. Kada je isti list u broju 25 iz 1923. donio novi cjenik električne energije, kojim je ta usluga osjetno poskupjela, za gotovo 100%, u sljedećem, 26. broju izašla je osuda tog poskupljenja. Posebno je naglašeno da to nije pošteno *u toliko više što se energija dobija bez ugljena pa su troškovi minimalni.* U broju 33 izašao je napis u kojem se osuđuje vlasnik elektrane, Šupuk, da je povisio cijenu električne energije za 100% a plaće namještenika za samo 10%. Uistinu nepošteno!

Prikazat ćemo sudbinu jednog cjenika, onoga koji je bio na snazi od 1. srpnja 1920., do njegova opoziva. Tvrtka se već u naslovu ogradila tvrdnjom da je taj cjenik privremen. To znači da je nakon Prvog svjetskog rata cijena električne energije često mijenjana. Cjenik o kojemu je riječ bio je otisnut na plakatu, koji je izlijepljen po gradskim ulicama, a objavljen je i u tisku, u obliku oglasa:

"Cijenik u kreposti od 1 srpnja 1920

Od 1 srpnja 1920, privremeno, do daljnje objave, cijenik u kreposti za razdaju električne energije na šibenskoj i skradinskoj mreži biti će slijedeći: (...)"

Cjenik je sastavljen iz tri dijela. U prvom su dijelu cijene za rasvjetu, i to posebno za noćnu, a posebno za dnevnu. Za pojedine vrste žarulja i za pojedine snage, izražene takozvanim normalnim svijećama, određene su mjesečne cijene u krunama. Za dnevnu rasvjetu trebalo je platiti 20% više nego za noćnu, pa su razni dućani, radionice i tvornice, koji su radili uglavnom danju, imali skuplju rasvjetu.

Zanimljivo je da se za žarulje s kovinskom niti plaćao iznos od jedne krune po normalnoj svijeći, tako da je za žarulju od 10, 16, 25 ili 32 W mjesečno trebalo platiti 10, 16, 25 ili 32 krune. Tek onda kad bi snaga žarulje prelazila 100 W ukupan bi se iznos počeo smanjivati. Tako je za 100 W mjesečno trebalo platiti 80 kruna, za 200 W 160, za 400 W 240, za 600 W samo 300 i za 1000 W samo 450 kruna. Dakle, nije bilo važno koliko dugo žarulja gori nego gori li po noći ili po danu. Naravno, takvim tarifnim pravilnikom nastojalo se prisiliti kućanstva da koriste žarulje manje snage.

Drugi dio cjenika odnosi se na različite *električne sprave* koje su u to doba bile korištene. Tako se spominje u kućanstvu, ali i u obrtu, vrlo popularno i korisno trošilo - električno *gladilo* (danas bismo rekli: glačalo ili pegla). Snaga *gladila* bila je ograničena na 500 W, a većina je imala 450 W. Dakle, *za večernja gladila plaća se 50 Kr. mjesečno, a za dnevna 70 Kr.* U Šibeniku je bio vrlo popularan, pogotovo ljeti, električni ventilator. Svaka kavana imala ih je nekoliko, a svaki malo bolji obrtnički prostor, osobito brijačnica, morao je imati barem jedan. Oni su bili ograničeni na snagu od 150 W, pa je cijena bila *za večernje vjetrogone 30 Kr., a za danje 50 Kr.* Potrošak električne peći mogli ste platiti na dva načina. Jedan je način bio da se uz to veliko trošilc postavi električno brojilo i da se, nakon očitavanja broja potrošenih kilovatsati za svaki stvarno utrošeni kilovatsat plati iznos od šest kruna. Drugi je način bio plaćanje po ugovoru, na takozvani forfait, odnosno pretplatom, pa trošili koliko trošili, plaća se 500 kruna mjesečno. Još je jedno kućansko trošilo bilo posebno navedeno u cjeniku. To je električno kuhalo, za koje ste trebali plaćati samo 25 kruna mjesečno (za hektovatmjesec). (Samo Bog zna po kojem su kriteriju te cijene određivane.) Na kraju drugog dijela stoji da će za sve druge električne sprave cijene biti ugovorene posebno.

Treći dio odnosi se na električni pogon. Plaćana je svaka konjska snaga motora, a za naplatu je bila mjerodavna snaga koja je bila napisana na pločici motora. Za jednu konjsku snagu (KS, ili HP, kako se tada pisalo) plaćalo se 950 kruna, za dvije 1.800, za tri 2.600, za pet 3.500, za deset već 6.000, a za dvadeset, koliko su tada imali najsnažniji elektromotori, plaćalo se 10.000 kruna. Cijene za motore koji su imali konjske snage različite od navedenih izračunavale bi se prema razmjerima.

Tako je to bilo. Računi *po cijeniku u kreposti* koji su slani potrošačima imali su prilijepljenu taksenu marku. U doba Austro-Ugarske ona je iznosila 20 novčića, a za Kraljevine Jugoslavije 25 para. Na svakom računu upisan je datum kada je plaćen, a ako se radilo o računu za električnu rasvjetu općinskog ureda, redarnice ili kuće Galvani, u kojoj je zasjedalo vijeće, tu je još i natpis "Neka se plati", uz potpis načelnika.

Velika zbirka računa, *namirnica* i raznih drugih potvrda dragocjeno je svjedočanstvo o poslovima obitelji Šupuk. Osim naplate utroška električne energije, Šupukova je tvrtka namještala električne instalacije, ali i mljela žitarice i buhač u električnom mlinu, za što je također ispostavljala račun. Na svim tim računima u memorandumu ponosno stoji da se telegrami (za Austro-Ugarske), odnosno brzojavi (za Kraljevine Jugoslavije), šalju po kratici "ELEKTRA" - Šibenik.

Kad je riječ o računima, spomenimo i onaj od 3. kolovoza 1931. koji je poslan općinskom upraviteljstvu za Odbor proslave 500 godina crkve sv. Jakova. U povodu te obljetnice šibenska je katedrala osvijetljena sa šest žarulja od 300 W i tri od 500 W. Šupukova tvrtka prodala je materijala, uključivši i jedan osigurač, u vrijednosti 4.748,90 dinara a radove naplatila 800 dinara. Sudbina ovog računa nije poznata, jer nema uobičajene formule "Neka se plati", niti je bilo tko iz tvrtke potvrdio da je plaćeno. Premda na formularu piše da je *Plativo i utuživo u Šibeniku* i da je *Plativo za gotovo bez škonta*, izgleda da račun nije plaćen. Vjerojatno je postojao nekakav dogovor da taj materijal i rad budu dar tvrtke katedrali, koja je slavila značajnu obljetnicu.

Brojna obitelj Šupuk voljela je baviti se elektrikom. Osim što je Ante Šupuk, uz Meichsnera, tvorac i vlasnik našeg prvog potpunog elektroenergetskog sustava, ustanovivši time prvu elektroprivrednu djelatnost na području Hrvatske, a kasnije mu se pridružio i sin Marko, bilo je i drugih članova obitelji Šupuk koji su se bavili elektrotehničkim poslovima. Tako je tvrtka Vincenzo Šupuk et Com. - Sebenico, poduzeće instalatera koncesioniranih za električna postrojenja, godine 1920. konkuriralo već spomenutom Ercegoviću. To je poduzeće prodavalo i instaliralo električni materijal i opremu za rasvjetu, telefone, telegrafe, zvonca, gromobrane i druge električne uređaje. Zanimljivo je da su se ovom poduzeću telegrami slali na adresu "Zorzenoni - Sebenico", dakle, bili su adresirani upravo na tehničkog upravitelja tvrtke Ant. Šupuk i Sin. Kakvi su dogovori tu bili i tko je tu za koga radio, tko to danas može znati?

Nekoliko godina kasnije pojavili su se računi tvrtke ŠUPUK, ERCEG et Comp. - Šibenik. Je li to onaj isti Vice (Vincenzo) Šupuk, samo sada u hrvatskom izdanju imena. Naime, onaj račun iz 1920. bio je napisan na talijanskom. Sada se, pod Kraljevinom Jugoslavije, u memorandumu kočoperi:

"Preduzeće za elektrotehničku industriju i prodaja elektromaterijala, porculana, kuhinjskog posuđa i galanterijske robe
Brzojavi: ŠUPERCO"

Adresa tvrtke bila je: Ulica kralja Tomislava 109, Šibenik.

Na kraju, spomenimo i jednu neuglednu, rukom pisanu, potvrdu.

Napisana je u Šibeniku 12. rujna 1917., a potpisao ju je Šime Šupuk uz svoj pečat. Na potvrdi piše: "Ivan Perković pok. Pilipa iz Vrpolja predao je kg 13.50 trinaest i 50/100 neoprane vune." Tako Šime Šupuk potvrđuje da je uzeo vunu od Ivana Perkovića i da će je obraditi u stupi na slapovima. Naime, neki od Šupuka zadržali su svoja djedovska zanimanja, te su i dalje na Skradinskom buku, na lijevoj strani vodopada, koristili vodenice i stupe za tučenje vune.

ZLOBNO RAZBIJANJE ELEKTRIČNIH SIJALICA

Trećeg siječnja 1924. šibenska je općina bila prisiljena građanstvu objaviti proglas broj 53. Oglas je oblijepljen posvuda po gradu, a imao je sljedeći tekst:

"Gradjani!

Zadnjeg doba zapaža se da po raznim gradskim i varoškim ulicama bivaju zlobno razbijane električne sijalice, a tim biva prouzokovana ne mala šteta općinskoj imovini.

S jedne strane općinari doprinašaju žrtve u imovini, a s druge strane zlobna ruka tu imovinu ništi.

To uništenje općinske imovine zauzelo je u zadnje doba većeg maha.

Ovo se donaša do znanja pučanstvu e da se i ono samo pobrine za čuvanje općinskog dobra, koje je njihovo dobro te da svakoga bez iznimke dojave ovoj vlasti radi odštete i radi eventualnog progona putem suda.

Biva nadalje upozoreno pučanstvo da ova općinska uprava odslije na takovim mjestima neće, postavljati sijalica i prama tomu taj dio grada bit će pripušten tami, radi česa je u interesu samih stanovnika u onim predjelima da bolje pripaze na zlobne razbijače.

Oni, koji budu zatečeni na djelu ili budu prijavljeni da su sijalice razbijali bit će oglobljeni i predani sudu na daljnji kazneni postupak a uz to će oni ili njihovi roditelji štetu nadoknaditi.

Općinska Uprava

Šibenik 3 siječnja 1924.

Predsjednik:

Blažević v. r."

Tako je, eto, grad saznao da se žarulje *zlobno* razbijaju a općinskoj imovini stvara *ne mala* šteta. Naime, općinska je uprava morala plaćati paušalni iznos potroška električne energije za uličnu rasvjetu, morala je plaćati tvrtki A. Šupuk i Sin svaku zamjenu žarulje i svaki popravak. To je bila rupa bez dna u gradskom budžetu, tako da uprava nije mogla plaćati sve te troš-

kove. A žarulje su razbijane, bilo kao meta dječijih praćaka, bilo *zlobno*. Građani su, pod prijetnjom mraka (jer je općinska uprava zaprijetila da će taj dio grada prepustiti tami), upozoreni *da bolje pripaze na zlobne razbijače*.

Jesu li uistinu ikad provedene mjere kojima je općina prijetila? Na žalost, o tome nema podataka, pa se ne može sa sigurnošću odgovoriti na to pitanje. Međutim, u arhivu postoji spis gradskog redarstva iz jednog drugog vremena koji nam govori upravo o tom problemu. Vrijedi usporediti! Njegov je sadržaj sljedeći:

"Zapisnik
sastavljen u red. uredu dne 11/1 1913
prisutni potpisani
Pozvan Ante Vukšić Nikolin od god 19. iz Mandaline te izjavljuje što slijedi
Na 29/12. 1912 okolo 11 sati noćiju razbio sam u pijanom stanju jednu javnu svjetiljku u Mandalini te se obvezujem u roku od 15 dana da ću platiti troškove od 11 Kruna 40 para.
P. P. P.
Ante Vukšić Nikin
Coram me
Gamulin
red. povj."

Globa je uredno plaćena:

"Na 25/1. platio 11 kruna 40 para te je bilo isplaćeno firmi za popravak dotičnih verala.
Šibenik 25/1. 1913
Gamulin"

Tako je poštovano redarstvo još za Austro-Ugarske strogo djelovalo. Novčana kazna od 11 kruna i 40 para nije bila mala: otprilike toliko mogao je zaraditi težak za mjesec dana kopajući tuđe njive. Ne samo što je nesretni Ante Vukšić platio kaznu već se to pročulo po čitavom kraju. Naime, gradsko poglavarstvo naredilo je da se po svoj općini oglasi kojom je kaznom kažnjen razbijač *verala*. Nakon nedjeljnih misa po svim župama šibenskog kraja bubnjari su oglašavali sve o Anti. Tako ostade sramota na Anti, da je pijančina i razbijač. Jao curi koju on oženi!

GNJUSITI SE NIJE DOZVOLJENO

Šibenčani su oduvijek bili vrlo osjetljivi na čistoću i urednost okoliša, kako gradskog tako i okolice, dakle, i Skradinskog buka. Da nisu lako podnosili bilo kakve neurednosti pokazuju i velike rasprave o tome treba li gradsku električnu mrežu položiti ispod ulica ili ne.

Novine su često isticale primjere - dobre ili loše. Na primjer, pisale su kako je nakon izgradnje električne centrale Krka prestala velika gužva brodova i kola na slapovima. Nije više bilo magaradi i druge marve, a znalo je ponekad biti i više od dvije stotine *čeljadi* koja je danima čekala na red za *mlivo* spavajući pod vedrim nebom i zagađujući okoliš. Tako je jedan članakopisac ustvrdio da je elektrana *spasila Slapove propasti*.

Nakon Prvog svjetskog rata Šibenik i okolica bili su privremeno okupirani od Talijana, sve do 1921., kada se pojavljuje nova država, Kraljevina SHS. Upravo tada počinje se ljuljati SUFID, jer nova država nije željela da joj najznačajniju industriju u svojim rukama drže Talijani. Ubrzo će se pojaviti francuski kapital, koji će preuzeti tvornicu u Crnici i hidroelektrane Jaruga i Manojlovac. Da bi se našao barem mali razlog za nezadovoljstvo SUFID-om, kao dobar povod poslužila je obična *gnjusidba*, kako se u ono doba govorilo.

Evo o čemu je riječ. Koncem kolovoza u jednima od nekoliko šibenskih dnevnih novina pojavio se članak o brojnim turistima koji posjećuju slapove Krke. Kao atrakciju, obično obilaze i SUFID-ovu električnu centralu u Jarugi, te, šetnjom kroz lijepu šumicu, nastavljaju prema zahvatu šibenskog vodovoda i, odmah do njega, do prazne zgrade strojarnice hidroelektrane Krka, koja je, eto, zbog ratnih potreba demontirana. Tu slijedi vapaj kako bi tu lijepu zgradu trebalo ponovno staviti u upotrebu. I sada dolazi ono glavno! Na žalost, zgradi nisu mogli prići jer se na prostoru između vodozahvata i stare strojarnice netko teško *ognjusio*. Pisac članka požalio se strojaru gradskog vodovoda, a ovaj mu je odgovorio kako su to učinili radnici SUFID-ove elektrane Jaruga. Sramota! itd.

Jasno, ovakav napis nije mogao proći bez reakcija. SUFID ga je smatrao napadom na tvrtku, traženjem razloga da se SUFID proglasi nepoželjnim na slapovima, pa je direktor naredio strogu istragu. Istodobno je i

općinsko upraviteljstvo zatražilo istragu o tome tko to zagađuje okoliš. A novine su imale temu za pisanje.

O rezultatu istrage koju je proveo, SUFID je općinskom upraviteljstvu poslao dopis, pisan strojem, u kojemu stoji:

"Odgovorom na cij. dopis 3 tek. Br. 10909 Tog Ugl. Upraviteljstva, odnosno smeća nalazećeg se iza strojne kuće vodovoda na Krci, saopćujemo slijedeće:

Odmah iza kako nam je gornji dopis stigao poveli smo izviđe na licu mjesta te smo ustanovili da se tamo nalazi obično smeće od izmetina a ne da bi tu radnici naše električne centrale obavljali svoju nuždu, i da to smeće nije podnipošto tamo bačeno od osoblja naše centrale, jer baš na licu mjesta zapitan da dade razjašnjenja prijavitelj strojar Kleinpeter, zbunio se je i nije znao što da rekne, iz česa se jasno razabire da je on to samo htio da podvali našem osoblju.

Obzirom na gorenavedeno otklanjamo sa sebe svaku odgovornost."

Tako je SUFID otklonio *sa sebe svaku odgovornost* što se tamo nalazilo *obično smeće od izmetina*. Niti su njegovi radnici tamo obavljali nuždu, niti su bacali smeće. Ukratko, to je strojar Gradskog vodovoda Kleinpeter htio podvaliti njihovom osoblju.

SUFID-ov dopis imao je memorandum tvrtke. Budući da je to poduzeće bilo svjesno novih društveno-političkih okolnosti, prilagodilo im je i svoj memorandum. Nema više talijanskih naslova, niti ikakvog teksta na talijanskom jeziku. Dapače, nastojalo je ići vlasti niz dlaku, pa stoga u nadnevku piše: "Šibenik, 10 Septembra 1923" (da ne bi netko slučajno mislio da je riječ o mjesecu rujnu!). Talijansko ime tvrtke zamijenjeno je novim imenom, koje na hrvatskom glasi: Dioničko društvo za ukorišćavanje vodenih snaga Dalmacije - Tvornica Šibenik. U desnom gornjem kutu memoranduma stoji, prema tadašnjim običajima, još i ovo:

"Proizvodnja Kalcija-karbida i vapnenog dušika (umjetnog gnoja)
Sjedište u Trstu
Tvornice u Šibeniku i Dugom ratu (Omiš)
Brzojavni naslov: SUFID - Šibenik
Telefon 22"

U međuvremenu je gradsko redarstvo pozvalo na saslušanje gospodina strojara Kleinpetera. O tome je u zapisniku, 26. rujna, zabilježeno slijedeće:

'Strojar Kleinpeter Heinrich izjavio je dne 26/9. t. g. da on nije bio pozvan od dotične komisije kad je došla na licu mjesta da pregleda što je u stvari po tomu dotične gospode tvornice Sufid nisu mogli biti o stvari točno obavješteni, već će biti vidili ono što su im pokazali njihovi radnici koji su bili od njega okrivljeni. Dotična komisija imala je njega pitati da im razjasni tužbu i pokaže mjesto.

Kaže da je on očevidni svjedok i njegovi radnici Šupe Joso i Slavica Šime da su tamo smradili radnici Sufida Čeko i neki Kalauz.

Dalje kaže da je pljusak velike kiše sada očistio sav taj položaj i da će u buduće paziti da se opet ne ognjusi."

I sad se možemo pitati čemu sva ta korespondencija i istrage. Jedna je činjenica, ipak, važna: hidroelektrana Jaruga bila je izgrađena bez sanitarnih uređaja, i tek je nakon rekonstrukcije 1929. dobila te prostorije. Siroti radnici morali su negdje "na stranu". Jedina greška je u tome da su to činili tako da ih vide strojar i radnici vodovoda.

Na koncu je ipak sve završilo hepiendom. Kako sam Kleinpeter kaže, *pljusak velike kiše* sada je *očistio sav taj položaj,* pa preostaje samo da Čeko i Kalauz dobro paze gdje *gnjuse*.

A redarstvo je ispod svega napisalo a.a. i tako cijeli slučaj poslalo ad akta.

Ostaje činjenica da će u pregovorima za preuzimanje SUFID-a od strane države i uključivanja francuske tvrtke u posao jedan od argumenata biti i taj *da nije firma u dobrim odnošajima sa susjedima*. Tome je vjerojatno pridonijela i ova (naručena?) mala afera.

GNJUSITI SE NIJE DOZVOLJENO (II)

Takav natpis na bijeloj emajliranoj ploči mogao se naći, još tamo od ranih pedesetih godina, po zakucima dalmatinskih gradova, barem onih koji su malo više držali do sebe. Kao dječarac čitao sam ih i pomalo nesvjesno zaboravio da je glagol *gnjusiti se* nestao iz našeg svakodnevnog govora. Kad, odjednom, iz jednog dokumenta iz dosjea tvrtke A. Šupuk i Sin, iz 1923., taj glagol iskrsnu ponovno na svjetlo dana.

Da, radi se o svjetlu! Očito se skupina građana žalila da se u ulici zvanoj Bratska do Sv. Ivana zbog slabe rasvjete događaju gnjusobe. Taj je problem bio dužan riješiti Općinski upravni odbor. A tomu da su se mnogi *gnjusili* u tami ove ulice bio je jasan uzrok: krčma pred Novom crkvom. Upravni je odbor radi toga (pretpostavimo: i zato da sa sebe spere ljagu i brigu prebaci drugome) dopisom, od 22. rujna, lijepo obavijestio Redarstveno općinsko povjereništvo i naložio mu sljedeće:

> "U sjednici 16. t. mj. Općinski je Upravni Odbor zaključio, da se poduzme sve, što je nužno za čistoću i bolje osvjetljenje t. zv. Bratske Ulice do Sv. Ivana i za uklonjenje krčme pred Novom Crkvom. Neka To Povjereništvo izvijesti u predmetu t. j. koliko bi se imalo da potroši za osvjetljenje i za potpuno očišćenje one ulice i neka naredi, da se krčma ispred Nove Crkve zatvori za uvijek.
>
> Predsjedni Općine"

Slijedi potpis predsjednika. To što riječi "Predsjednik" nedostaje slovo k vjerojatno je daktilografska pogreška. Općinskom činovniku treba oprostiti jer su pisaći strojevi tada bili velika novost, tako da je u tom spisu polovica teksta još pisana rukom. Dopis je u Općinsko redarstveno povjereništvo stigao 24. rujna 1923., a registriran je pod brojem 1134. R.

Kada redarstvo ureduje, stvari se odvijaju velikom brzinom. Već 26. rujna (na dokumentu je napisano "Sibenik dne 26. septembra 1923.", uz žig "ELEKTRIČNA CENTRALA - ŠIBENIK ANT. ŠUPUK i SIN") dat je *troskovnik za namjestaj jedne opcinske zarulje* (pisaći stroj poštovane tvrtke nije imao naša slova: č, ć, đ, š i ž). Sutradan, 27. rujna, Redarstveni općinski povjerenik poslao je odgovor Općinskom upraviteljstvu. On je stvar do detalja ispitao i

evo njegova odgovora:

"Na tamošnju odluku br. 11772 od 22 rujna izvješćujem slijedeće: Da se uzmogne u boljoj čistoći uzdržati tako zvana Bratska ulica do Sv. Ivana, potrebito je da se dotična ulica bolje rasvijetli te da se za tu svrhu postavi u blizini svoda, koji se u toj ulici nalazi jedna svjetiljka. Za namještaj te svjetiljke iznašali bi troškovi ukupno din. 433. Prilaže se trebovnik Tvrtke Šupuk. Pošto se u toj ulici i to, uza zid kuće braće Zorića, nasljednika pok. Ante Zorića nalaze dvije dosta velike željezne cijevi sudopera i zahoda, koje veoma pogoduju kao zaklon onima koji tamo običavaju u onoj tami mokriti, neophodno je potrebito da se te dvije cijevi utisnu u zid.

Na posredovanje potpisanoga izjavio se je upravitelj imanja maloljetne braće Zorića gosp. Jerko Gjelalija a tako i stanar gosp. August Žigon da će oni na vlastiti trošak izvesti gorinavedenu potrebitu radnju po uputi našeg tehničkog ureda.

E da se postigne još bolja svrha, bilo bi potrebito da se onaj prostor ispod svoda bojadiše sa kojom prikladnom bojom, jer bi se i time odvraćalo od tu uobičajenog mokrenja.

Na moje posredovanje izjavio je stanar g. Ante Fulgosi koji stanuje povrh toga svoda, da će i on nešto doprinjeti za bojadisanje toga prostora. Trošak za bojadisanje bio bi veoma malen. Što se pak tiče same ulice potrebito bi bilo da se ispravi po koji kamen, koji sačinjava nekoliko rupa. I ovi popravci bi bili neznatni.

Izvješćujem napokon, da sam obavijestio vlasnicu kuće gospodju .... (nečitko ime, primjedba autora) koja je u Americi a također i gosp. Marka Lugovića pok. Ante iz Bilica koji sada drži u najam konobu ispred Nove Crkve da im je za uvijek zabranjeno otvoriti krčmu na tom mjestu."

Tako pomno istražen slučaj morao je i dalje biti hitno rješavan. U istom dosjeu nalazimo da je Općinsko upraviteljstvo na sjednici općinskog odbora od 30. rujna odobrilo, pod točkom 10, sve radnje i naložilo njihovo izvršenje. Zato je tvrtki A. Šupuk i Sin poslan sljedeći dopis:

"Prispjelo na 2/10. 23.

Br. 1134

Gosp. Tvrtki A. Šupuk i Sin iz Šibenika

Odnosno na Vaš trebovnik od 26. septembra 1923. odnoseći se na namještaj jedne općinske žarulje u takozvanoj Bratskoj ulici do Sv. Ivana umoljava se naslov da izvoli danas odmah postaviti rečenu svjetiljku."

Jasno da je tvrtka svjetiljku postavila. Naravno, borba protiv *gnjusa* dokumentirana u ovećem spisu pomogla je današnjim elektroenergetičarima da saznaju što se sve koristilo kod postavljanja jedne *općinske žarulje* i koliko je to koštalo. Iz gornjeg dopisa vidi se da je ukupna cijena 433 dinara, što je priličan iznos. Međutim, kako je troškovnik detaljno raščlanjen na pojedine elemente, to iz njega možemo vidjeti da je jedna kompletna armatura za općinske žarulje koštala 200, osigurač na jezičac 4, a žarulja od 32 ns 21 dinar. Na popisu je i raznorazno gvožđe, samotilo, te dvanaest metara izolirane žice od jednog milimetra, koja je koštala 30 dinara. Konačno, zadnja je stavka *radnja* (rad), koja je koštala 50 dinara.

Iz ovoga vidimo da je gotovo polovica troška otpadala na armaturu za svjetiljku i da je sama žarulja bila vrlo skupa, gotovo 5 postotaka ukupnog troška. Žarulju je trebalo mijenjati dva do tri puta godišnje jer je pregarala nakon otprilike tisuću sati gorenja. Bio je to skupi užitak. Žarulja je imala samo 32 normalne svijeće, dakle 32 W. Takve žarulje jedva da su i žmirile u usporedbi s današnjima (danas malo tko u domaćinstvu kao najslabiju žarulju koristi onu od 40 W).

Žarulja u Bratskoj do Svetog Ivana napokon je postavljena, cijevi koje su virile uvučene su u zid a svod je obojen, tako da su svi uvjeti da se u toj ulici više ne *gnjusi* zadovoljeni. Jedino nije poznato je li i, ako jest, kako provedena odluka *da im je za uvijek zabranjeno otvoriti krčmu na tom mjestu*. Bilo je zabranjeno otvoriti *krčmu*, *konoba* nije spomenuta, a baš je konoba bila u pitanju. Koliko znam, nakon boravka (podužeg) u konobi lako je naći mračni kutak radi olakšanja, bez obzira što nekad pritom treba kamenom po skupoj općinskoj žarulji. Kamen je bilo lako naći, jer u spisu nema niti riječi o tome da je općinsko upraviteljstvo izvoljelo narediti da se popravi kamen na ulici. Za to nije trebao veliki novac, ali ga se za tu svrhu vjerojatno nije našlo u općinskoj blagajni.

MUKE OKO PETROLEJKI

Oko petrolejske rasvjete, koja se u okolici Šibenika dugo zadržala, bilo je neprekidno puno posla. I puno problema. Iz raznih dokumenata možemo o tome mnogo toga dokučiti, pa i to koliko je koštalo održavanje te rasvjete. Ako se troškovi petrolejske rasvjete usporede s onima gradske električne rasvjete, premda je općinska uprava muku mučila s onima koji joj *zlobno* razbijaju žarulje, tek se onda vidi koliko je i petrolejska rasvjeta bila skupa. Dakle, nije bila u pitanju samo slaba osvijetljenost već i veliki trošak.

U *namirnici* od 12. siječnja 1912. limar Ivan Lovrić potvrđuje da je od općinskog upraviteljstva u Šibeniku primio deset kruna i trideset para *ato za promjenu lastara i bojadisanje i popravak na seoskim Feralima u Rogoznici ito od mjeseca Travnja do svršetka god 1911.* Prema ondašnjim propisima, to je potvrdio i ured rogozničkog glavara, udarivši, do potpisa glavara Živkovića, veliki pečat na kojemu stoji "Ured glavara šibenske Rogoznice". Jasno, na dnu dokumenta dopisano je "Neka se plati", s potpisom općinskog upravitelja.

Jedna druga *namirnica* iz tog vremena pokazuje kako su neki ljudi po selima bili vrlo zaposleni. Tako je Sr. Trifunić, čauš sela iz šibenske okolice, 1. svibnja 1915. potvrdio primitak 12 kruna u ime *plaće za mjesec Travanj, i to na razlog Kr: 64.- za čaušluk, Kr: 24.- za mrtvozorništvo, i Kr: 56.- za užiganje fenjera ukupno Kr: 144.- godišnje, tj. mjesečno Kr: 12.-*. Tako je naš Trifunić bio i seoski čauš i mrtvozornik, a k tomu još i nažigač fenjera. Za paljenje i gašenje petrolejki mjesečno je dobivao 4 krune i 75 novčića, i to 1915., dakle, u ratnom vremenu. Uz posao nažigača pomagao se čaušlukom i mrtvozorništvom pa je kući nosio za ono doba pristojnu svoticu. I ne samo to! Očito se s velikim ponosom potpisivao kao čauš, a to u selu nije bila mala stvar.

Kada smo već spomenuli Rogoznicu, nije na odmet sjetiti se dopisa kojeg je tamošnji seoski glavar (u potpisu se ponosno naziva "Glavar mjesta", kako piše na žigu) uputio šibenskom gradskom poglavarstvu 13. listopada 1939. Zahtjev je očito složio neki pismeniji mještanin (jer je velika razlika između rukopisa kojim je dopis pisan i slabašnog potpisa seoskog glavara), vjerojatno ga je napisao seoski učitelj, ili župnik. Potpisani Božo Bogavčić moli

da mu se odgovori na njegov dopis od 6. listopada, u kojemu je zatražio petrolej, cilindre, stijenj i staklo za petrolejsku rasvjetu u Rogoznici. Očito je tražio puno, a nije dobio ništa. Uglavnom, novi je glavar tražio da bivši glavar, Ercegović Klamuš Josip, vrati petrolej koji je bio dobio. Novi glavar, neiskusan, još jednom se žali da je u Rogoznici *sad duboki mrak*. On se, jadan, opravdava: "Glavar mjesta kad je preuzeo ured, primio je samo pečat škrinju i ferali kojim treba popravka, a za sve ostalo nek naslov pozove bivšeg glavara, da isti iznese đe je sve ono što mu je kao glavaru mjesta bilo dano na povjerenje."

Ako niste znali, Rogoznica je već tada, kao turističko mjesto, ugošćivala turiste. Zato u nastavku dopisa naš glavar Božo skače na drugu temu, te obavješćuje naslov da je obznanio *sve one stranke koje su ukonačivale strance* da moraju platiti *boravinu*, a kako još uvijek nije *primio ništa, pak bi bilo dobro da se isti pozovu od naslova na odgovornost, jer glavar mjesta ne može da odgovara za sve ono što se je dosad radilo*. Tako je još davne 1939. bilo onih koji nisu plaćali boravišnu pristojbu, a *ukonačivali* su strance. A naš jadni glavar ne želi za to odgovarati.

Na kraju dopisa Božo se vraća na problem rasvjete. Ponovno traži ono što je u ranijem dopisu zatražio, a to su *2 važe petrolja, 21 cilindara, 12 kamenica, 6 metri stinja, 24 komada stakla i 2 kg zelene boje za piturati ferali, to treba svakako odmah, jer je od potrebe i jer narod to traži.*

Šibensko gradsko poglavarstvo zaprimilo je dopis 19. listopada 1939., ali nije na njega odgovorilo. Reklo bi se, "papala maca"! Tko zna je li odgovor izostao zato što je već počeo rat ili zato što je glavar vapio da je od potrebe. U svakom slučaju, najmanje je bilo važno to što narod traži.

Ipak je nakon nekog vremena glavar Rogoznice dobio dopis u kojem stoji da mu je odobrena jedna - a netko je to prekrižio i napisao: "dvije" - kante petroleja za seosku rasvjetu. O ostalim zahtjevima glavar će biti obaviješten naknadno. Odobrenu kantu (odnosno, kante) petroleja mora kod Poglavarstva podignuti osobno ili po licu koje ovlasti. I tako su u Rogoznicu ipak stigle dvije kante petroleja. A jesu li ferali popravljeni, ostala je tajna do danas.

KAD PRISTUPI SEOSKI GLAVAR

Nisu svi uživali blagodati električne rasvjete onako kako su to mogli stanovnici Šibenika. Pokazat ćemo to na primjeru mjesta u šibenskoj okolici, danas poznatog turističkog središta. Ujedno ćemo doznati zašto je 1930. godine seoski glavar morao pristupiti u šibensku općinsku upravu i zatražiti ono što su njegovi mještani trebali.

S obzirom da se radi o 1930., dokumenti su pisani strojem, ali uz neku čudnu mješavinu jezika: u istom aktu pisat će "31. januara 1930." i "31. sječnja 1930.", dva puta bit će napisano "općinski", dok na žigu stoji "Obćina Šibenik", u zapisniku će se naći krivo napisano "nadžigač" (i to dva puta, što pokazuje da je u pravilu tako pisano), a kasnije je netko tintom redovito križao slovo d da ostane riječ "nažigač". Ali sve to nije bitno, puno je važnije znati zašto je pristupio seoski glavar i što je izjavio?

Prvi akt, onaj od 31. siječnja (ili januara, kako hoćete), glasi ovako:

"Pristupio Mikelin Opara Svetin seoski glavar iz Primoštena Donjeg, te izjavlja slijedeće:

Općinski fenjeri u selu Primoštenu u takovom su derutnom stanju da ih je nemoguće upotrebljavati. Kako je poznato Toj. Ugl. Upravi selo Primošten je jedno više trgovačko mesto gdje dolaze razni stranci za kupnju bilo kojekakove robe. U vrijeme zime parobrod dolazi rano i ako nema fenjera teško je da bi stranac pogodio doći na parobrod. Radi toga umoljavam da se fenjeri dadu popraviti ili u selu ili u gradu.

P.P.P.

Svetin Mikelin"

Dakle, u Primoštenu, koji je u ono doba bio trgovačko mjesto, zimi je, kao i u ostalim manjim naseljima, noću bilo mrklo kao u rogu, toliko da trgovci kojekakovom robom ne bi mogli, ako su stranci, pogoditi doći na parobrod. Na poleđini ovog dokumenta, ispisanoj različitim rukopisima, moguće je slijediti tijek događanja. Prvo je netko crvenom olovkom napisao "Rasvjeta" i dokument vjerojatno poslao referentu za tehnička pitanja. Običnom olovkom dopisano je: "Koliko bi koštao popravak. Neka mi javi!", zatim

taj isti rukopis dopisuje: "Platiti zamjenu." Potom je netko tintom dopisao: "Odobreno 620 Din. Pošto je javljeno na riječ, a.a. Šib. 2/II. 1930." Dakle, bez puno ceremonija, *na riječ*, odobreno je 620 dinara za popravak fenjera.

Ali glavarove muke s rasvjetom nisu time prestale. Te iste godine, 21. srpnja, Mikelin Svetin, glavar sela Primošten, ponovno je morao pristupiti općinskom uredu, te javiti kako slijedi:

"Soša Stipe nažigač fenjera u Primoštenu, radi bolesti nije mogao da vrši povjerenu mu službu, pa sam našao shodnim, da danom 1. travnja o.g. mješte njega postavim Gobova Jerku pok. Stipe iz Primoštena. Umoljavam opć. Upravu, da gore rečenomu izda odluku imenovanja od dana 1. travnja t.g. sa mjesečnom plaćom od dinara 30.- kako je i primao bivši nažigač.

P.P.P."

Tako je seoski glavar Svetin Mikelin, zvani Opara, nakon tri mjeseca konačno našao zamjenu i postavio novog nažigača. A spora općinska administracija će 7. listopada, nakon još tri mjeseca, konačno cijelu stvar poslati *ad acta,* napisavši: "Već uređeno i isplaćeno."

PORESKA UPRAVA JE ZNATIŽELJNA

U godini smo 1930. Oni zaboravni trebaju se sjetiti da je to vrijeme velike svjetske ekonomske krize. Zato nas ne čudi da je porezna uprava u Šibeniku znatiželjna. Naime, 29. srpnja uputila je šibenskoj općinskoj upravi rukom pisan zahtjev sljedećeg sadržaja:

"PORESKA UPRAVA U ŠIBENIKU

Broj 6157/30

dne 29. jula 1930.

Općinskoj upravi u Šibeniku

Molimo Tu Upravu, da nas hitno izvjesti koliko uopće žarulja za električnu rasvjetu po javnim mjestima ima u Šibeniku i okolici te njihovu jakost u svijećama kao i to koliko je Općina Šibenik izdala ili duguje tvrtci A. Šupuk i Sin kroz 1929. god. u ime naknade za električnu rasvjetu grada i okolice.

v.d. šefa:

G. Milišić."

Preko zaglavlja dopisa napisano je i triput podvučeno: "Vrlo hitno". Dakle, Općinska uprava stvar je shvatila vrlo ozbiljno; konačno, radi se o Poreskoj upravi. Inače, vidimo da se promijenio i stil pisanja dopisa. Nema više obraćanja *Svijetloj Upravi* ili *Uglednom Upraviteljstvu*, naš vršilac dužnosti šefa jednostavno se obraća *Toj Upravi*, a ona neka se misli što će i kako će. Valjda taj v. d. šefa misli da ga štiti veliki pečat koji je udario uz potpis, na kojemu oko kraljevskog dvoglavog orla stoji, ćirilicom i latinicom: "Poreska Uprava Šibenik".

Koliko je stvar shvaćena ozbiljno vidi se i po tome što je netko tintom, lijevo pri dnu, računao koliko tih žarulja uistinu ima. Pitanje je je li to učinjeno kasnije, da se provjeri dopis kojim je odgovoreno, ili je netko pišući koncept odgovora sebi zbrajao žarulje. Uglavnom, iz toga se dade saznati koliko je ukupno bilo žarulja na javnim mjestima u Šibeniku. Ali istodobno nas taj nepoznati račundžija dovodi u sumnju, jer se njegov račun i podaci u dopisu u potpunosti ne poklapaju. Evo njegove računice:

"453 malih od 25 W

27 velikih od 300 W
480
34 u Mandalini
514"

Istina, netko je račun pojednostavnio, jer je sa strane napisao: "10 od 500 i 17 od 300", što znači da je velike sveo na one od 300 W.

Međutim, koncept odgovora na upit br. 6157, od 29. srpnja, glasi: "Saopćuje se da za električnu rasvjetu po javnim mjestima u Šibeniku i okolici ima ukupno 514 žarulja. Od toga su 487 od 40 vata, 17 od 300 a 10 od 500 vata jakosti.

Općina Šibenik nije ništa izdala niti ona što duguje tvrci A. Šupuk i Sin kroz 1929. godinu u ime naknade za električnu rasvjetu grada i okolice, jer se Tvrtka Šupuk ugovorom odrekla naknade za gradsku rasvjetu, bez da je od Općine dobila ikakvu protunaknadu.

Šib. 2/VIII. 1930."

Odgovor je prepisan i poslan isti dan. Ono što je važno u tom odgovoru jest činjenica da je s prestankom važenja ugovora o prijenosu koncesije za korištenje vode rijeke Krke s tvrtke A. Šupuk i Sin na SUFID, koji je 1901. sklopljen na rok od 29 godina, tvrtka A. Šupuk i sin prestala naplaćivati potrošak električne energije za javnu gradsku rasvjetu u Šibeniku. Općina je tada dobila rasvjetu grada besplatno.

Još je nešto važno! Grad Šibenik imao je 514 žarulja. Istina, najviše je bilo onih malih, od 40 W (ili, možda, i 25 W), ali kada se zbroji snaga svih žarulja instaliranih u javnoj rasvjeti grada, dobijamo više od 28 kW snage. Za ono vrijeme to nije bilo malo.

Pitate se je li tvrtka A. Šupuk i Sin bila baš toliko darežljiva prema gradu? Ako se upustimo u računicu koliko je javna rasvjeta trošila električne energije, tada se može doći do brojke od oko 70 000 kWh godišnje. Rekli bismo, puno! Ali ako se usporedi ukupna potrošnja grada - kućanstava, koja su tada već prilično trošila, industrije i obrta - s javnom rasvjetom, vidimo da je potrošnja potonje samo mrvica. Naime, 1929. ukupna potrošnja iznosila je oko 4 000 000 kWh.

A porezni ured morao je biti znatiželjan. Jer, sve do 1929. redovito je ubiran godišnji porez na potrošak gradske rasvjete. A sada, odjednom, u poreznu blagajnu nije stiglo ništa. Jedan pedantan v. d. šefa morao je ustanoviti razlog zašto je pritok poreza presahnuo. I saznao je!

PRVI UTJERAČI

Šibenska tiskara E. Vitaliani i sin otisnula je u siječnju 1933. obavijest Električne centrale Ant. Šupuk i Sin *svima gg. potrošačima električne energije*. Taj je letak dijeljen potrošačima, lijepljen po ulicama a njegov sadržaj je u obliku oglasa objavljen u svim gradskim novinama. Navodimo prvi pasus obavijesti:

"OBAVIJEST

Svim gg. potrošačima električne energije častimo se saopćiti, da ćemo počam od 1 februara 1933 godine, poput drugih Električnih Centrala, uvesti sistem utjerača (inkasatora). Svaka će stranka primiti svaki mjesec odgovarajući račun za energiju potrošenu u prošlom mjesecu, bez obzira da li plaća energiju po mjerilu ili paušalno te će račun, već podmiren, kojeg će inkasator uručiti stranci, biti isplativ odmah istom inkasatoru. U slučaju, da radi kojeg mu drago razloga stranka ne bude isplatila račun pri predočenju, inkasator će joj uručiti obavijest kojom se stranka pozivlje, da u roku od tri dana iskupi odnosni račun na našoj blagajni, jer se za isti račun inkasator ne vraća. Ne bude li stranka ni u ovom roku isplatila račun, bit će posjećena od monteura, koji će stranci ponovo predati račun na podmiru, i koji će, u slučaju neplaćanja, smjesta prekinuti električni priključak."

Očito je, prvo, da su inkasatori zapravo utjerivači dugova za potrošenu električnu energiju. Drugo, šibensko elektroprivredno poduzeće želi biti jednako drugima pa se poziva na iskustva *drugih Električnih Centrala*. Treće, istog trena kad ga posjeti inkasator, potrošač mora platiti račun koji taj *utjerač* donese; razlog je jasan: ono što piše na računu već je podmireno, odnosno, električna centrala dala je struju, struja je potrošena i sada je red da bude plaćena, po mjerilu ili paušalno, svejedno.

Mora da su ti *utjerači* bili neki opaki ljudi, jer se za isti račun nisu htjeli vraćati, nego bi, ako račun odmah ne bi bio plaćen, stigla obavijest da se u roku od tri dana mora *iskupiti* na blagajni poduzeća. Ako se račun ne *iskupi*, došao bi "Bau-bau", tj. netko tko se zove *monteur*(monter) i tko pruža

još jednu šansu da se dug plati. A ako i to ne bi pomoglo, onda ste zbilja nastradali, jer će *monteur* uzeti škare u ruke i prekinuti električni priključak. Potpuno fer, zar ne?

Očito je do 1933. u Šibeniku bio priličan broj onih koji račun za potrošak električne energije nisu plaćali na vrijeme, jer čemu onda *utjerači*? Sjetimo se samo profesora Ježine i njegova (ne)plaćanja. Zato se poštovana tvrtka i dalje *časti saopćiti* svoje *gg. Potrošače* ovako:

> "Gg. potrošače koji su zaostali u isplatama upozorujemo, da treba da udese svoja plaćanja na način, da do najdalje 15 januara 1933 budu podmirili sve zaostatke do 31 decemba 1932, jer posle toga roka neće se dozvoliti nikakovih zaostataka te će uslijediti prekid svih priključaka koji nijesu do tog roka podmirili sve zaostale uplate."

Tako vam je to! Štovana tvrtka želi imati čiste račune. Radi toga svi neredoviti platiše moraju kroz petnaest dana srediti sve svoje zaostatke. Pritom se sastavljač obavijesti želio pokazati što strožim i potrošačima jasno dati do znanja da tvrtka više neće trpjeti one koji ne plaćaju. Tako je bilo onda, tako je i sada, a bit će i u budućnosti onih koji svoje dugove ne podmiruju redovito. Ničeg novog pod kapom nebeskom. Ali poštovana, stroga tvrtka, koja istodobno mora biti i fina prema svojim potrošačima, nalazi se u dilemi: kako naplatiti što više dugova a istodobno potaknuti potrošače da troše što više električne energije, da računi budu što veći ali i što brže plaćeni. I tako u krug!

Potrošači koji nisu imali brojilo, a koji su tih godina bili u većini, i oni koji su potrošak plaćali paušalno predstavljali su veći problem elektroprivrednoj tvrtki. Lako je s onima koji imaju brojilo: inkasator dođe, očita brojilo, izračuna potrošak prema prethodnom stanju brojila i odmah napiše račun, kojeg kućedomaćica plati, a inkasator *kroz šibenske tisne kale* ravno u upravu tvrtke da preda utržak. I svi zadovoljni.

Evo što se, prema toj istoj obavijesti, sprema paušalcima koji ne plaćaju:

> "Onima među gg. potrošačima koji plaćaju paušalno i čiji stvarni priključak ne odgovara onome prijavljenome napominjemo, da svaka ustanovljena razlika u priključku daje pravo Centrali da za utvrđenu razliku traži isplatu za jednu godinu unatrag i da prekine odnosni priključak (osim eventualne kaznene prijave)."

Bilo je, dakle, onih koji su iskazivali jedno, a trošili sasvim drugo. Kako se plaćao broj rasvjetnih mjesta i snaga žarulja, to se znalo dogoditi da bude prijavljeno nekoliko žarulja, a da se zapravo koristi nekoliko puta nekoliko. I eto naših *utjerača* - inkasatora, koji su ujedno i kontrolori, pa imaju pravo

zaviriti i u stan. Jao onima koji imaju više negoli su prijavili i plaćali. Takve bi dosegnula i kaznena prijava, što znači da je dr. Julije Gazzari imao posla. Najčešća kazna bila je iskapčanje iz mreže, a k tome bi često bio ispostavljen i račun za godinu dana unatrag, za potrošnju koja je zatajena. Tu dolazimo do zanimljive stvari: i danas u pravnom aktu Hrvatske elektroprivrede koji se zove "Opći dobavni uvjeti isporuke električne energije" stoji da, ako kontrola ustvrdi da se *nepovlasno* priključio na mrežu, potrošač treba platiti potrošak proračunat za godinu dana unatrag. Ono *nepovlasno* ljepši je izraz za krađu električne energije. Toga je bilo uvijek, pa i danas.

Na kraju obavijesti stoji upozorenje onima kojima je struja prekinuta što će se dogoditi ako se sami ponovno prikopčaju:

> "Potrošače, kojima je dobava struje prekinuta i koji bez našeg znanja i privole dadu sebi ponovno uspostaviti priključak, upozoravamo, da je to djelo kažnjivo po krivičnom zakonu i da ćemo svaki utvrđeni slučaj bez ostalog prijaviti Sudbenoj Vlasti. Za ponovnu uspostavu priključka zaračunati ćemo Din. 30 priključne pristojbe."

Dakle, u tom bi slučaju imali posla sa sudom. Što se priključne pristojbe tiče, ako je usporedimo s tarifom koja je tada vrijedila, može se reći i da je i nije bila visoka.

Da li se tvrtka držala tih svojih strogih uputa? Odgovor je jednostavan: jest! Radilo se o novcu, a kad je novac u igri, tada se pazi i provodi. Kad je naplata potroška u pitanju, treba reći da se i prije pojave *utjerača* pazilo na to koliko tko troši i ima li *nepovlasnih* potrošača. Naime, u arhivi smo našli formular (pažnja: tiskani formular znači da je bilo više takvih slučajeva!), ispunjen strojopisom, s nadnevkom 30. decembra 1930., a sljedećeg sadržaja:

> "Električna Centrala i Mlinica
> ANTE ŠUPUK I SIN
> Šibenik
> Šibenik, dne 30. decembra 1930
> Telegr. Elektra - Telef. br. 41
> Stavka 1396
> Gosp.
> Dr. Julije Gazzari
> odvjetnik
> ŠIBENIK
> Dne 29/XII 1930 naši namještenici Mrndje Ante i Jurišić Marko zabavljeni kontrolom električnih namještaja našli su da u stanu Gosp. Ljubković Joso pok. Mate - Varoš gori elektr. rasvjeta koja je istom

bila prekinuta dne 14/VII 1927 radi neplaćanja.
Stranka je bez našeg znanja i bez naše privole ponovno sebi stavila električni priključak te time počinila djelo kažnjivo po par. 323 i 365 Kaznenog Zakona.
Naše oštećenje iznaša Din 332.
Molimo Vas, Gospodine Doktore, da izvolite u naše ime podnjeti kaznenu prijavu protiv gornje stranke, te da nas svojedobno obavjestite o rezultatu parnice.
Sa odličnim poštovanjem:
Ant. Šupuk i Sin"

Zanima li vas što je dalje bilo? Da bismo saznali ishod tih i takvih parnica trebalo bi kopati po arhivu šibenskog općinskog suda. Međutim, zanimljivije bi bilo saznati jesu li namještenici tvrtke Šupuk uvijek išli u paru kad bi bili *zabavljeni kontrolom električnih namještaja.* Naime, nije lako ići sam u takvu kontrolu - moglo se dobiti i po glavi! Vjerojatno su išli u paru, ne zato da bi bili sigurniji već zato da bi pazili jedan na drugog. Naime, tvrtka Ant. Šupuk i Sin imala je neugodno iskustvo s jednim svojim djelatnikom. Početkom 1922. godine taj je djelatnik, zadužen za naplatu potroška električne energije u Skradinu, umjesto da preda novac, jednostavno nestao s inkasom. A iznos nije bio malen - radilo se o kojih 28.000 dinara. Kako su zabilježile lokalne novine, tvrtka je časno postupila prema potrošačima: svakome tko je izjavio da je platio priznala je da je njegova uplata bila u toj masi novca koji je odnio nepošteni djelatnik tvrtke, tako da nije tražila da ponovno plate dug. No, bez obzira na taj *hvalevrijedni* čin tvrtke, tisak je dodao da je *zamjerno da od tolikih znanaca nitko nije se našao upozoriti ju na lolu i bekriju njezina radnika.* Naime, tog su *lolu i bekriju* u Skradinu svi znali, pa ipak, nije se našao nitko tko bi o tome obavijestio tako hvalevrijednu i poštenu firmu. A život je tekao dalje. Tvrtka je te godine imala malo manji profit ... i malo veći ugled kod potrošača.

Kao primjer koji pokazuje kako su inkasatori obavljali svoj posao poslužit će nam račun koji je 11. listopada 1933. ispostavio inkasator koji se tako nečitko potpisao da nije moguće odgonetnuti tko je on bio. Naravno, račun je bio u obliku tiskanog formulara koji je otisnula Štamparija E. Vitaliani i sin. Na tom je formularu netko strojem otipkao ime gospodina Marka Protege, iz Težačke 127, zalijepio taksenu marku od 25 para, s dvoglavim orlom, i uz žig tvrtke stavio potpis. Sve ostalo u formularu rukom je ispisao inkasator:

"R a č u n

za potrošak električne energije paušalno za mjesec Septembar
Po Vašoj zadnjoj prijavi u Vašem stanu imate instalirane sljedeće

žarulje i aparate:

Žarulje	4 od 25 dnevne
Aparati	—
Mjesečni paušalni iznos	Din 57.66
Državna trošarina	Din 3.52
Općinska i Banovinska taksa	Din 2.88
UKUPNO	Din 64.00

Plaćeno dne 13/X/1933."

Iz ovog računa vidimo da je Kraljevina Jugoslavija bila vrlo darežljiva na paušalni iznos potrošnje od 100 W (danas toliku snagu ima jedan omanji luster). Te su žarulje za mjesec dana mogle potrošiti najviše 20 kWh, a država je u ime državnog, banovinskog i općinskog poreza uzimala 6.40 dinara, odnosno 10% od ukupnog računa.

Na poleđini računa tvrtka je dala otisnuti upute i upozorenja potrošačima. Između ostalog, upućuje ih što trebaju uraditi u slučaju da promijene adresu: u tom slučaju dužni su najmanje tri dana prije selidbe o tome usmeno ili pismeno obavijestiti tvrtku, da bi ona mogla obaviti prijenos na novog stanara. Ostala upozorenja tiču se priključivanja žarulja i električnih uređaja jačeg potroška bez znanja Električne Centrale i/ili, ne daj Bože, samovoljnog priključivanja: to je krivično djelo, kažnjivo po zakonu, za koje se podnosi sudbena prijava.

ŠTO SU PISALE ZADARSKE NOVINE

Premda nikada ne treba uzimati zdravo za gotovo sve što u tisku piše, ipak radoznalo listamo stare novine, tražeći tekstove o električnoj rasvjeti i izgradnji elektrana, da bi na požutjelim stranicama otkrili puno toga - prije svega život. Zato se ponekad treba upustiti i u takvu avanturu: pročitati stare, požutjele stranice novina.

Posebnu pažnju posvetili smo listu Il Dalmata, koji je dugi niz godina izlazio, na talijanskom jeziku, u tada glavnom gradu Dalmacije, Zadru. Kao autonomaške novine, taj je list bio glavni politički oponent narodnjacima, među kojima se posebno isticao Ante vitez Šupuk iz Šibenika. Dakle, te novine sigurno nisu milovale ni Šupuka a ni Šibenik. Što je još važno, Zadar je bio glavno uporište autonomaša - talijanaša, tako da se te novine mogu smatrati izlogom tada vladajuće stranke u Zadru. Zato pogledajmo što je u njima napisano o zadarskoj i šibenskoj rasvjeti i njihovim elektranama.

Prvi spomen šibenske petrolejske rasvjete seže u 1870., kada Il Dalmata, u broju 38, preporuča općinskoj upravi da postavi bolje osvjetljenje kod Sv. Frane, kuda prolaze putnici koji su parobrodom došli iz Zadra i Splita.

Sljedeći napis o šibenskoj rasvjeti nalazimo tek u broju 58 iz 1888., gdje je objavljen dopis iz Šibenika u kojem se autor žali na lošu gradsku rasvjetu, osobito na nečistoću petrolejskih ferala, pa je rasvjeta bolja u Mandalini negoli u samom gradu. Iz dopisa doznajemo da općinski budžet iznosi oko 100.000 fiorina a da za održavanje petrolejske rasvjete općina plaća nekom "Sign. Baioccu" samo 500 fiorina. Dopisnik iz Šibenika piše i o tome kako općina (čitaj: Ante Šupuk) traži da oni koji su vodu uveli u kuće ili radnje plaćaju paušal za potrošak vode. Naime, Šibenik je već tada doveo vodu sa slapova Krke, a gradski je vodovod imao i javne česme, čija je voda bila besplatna.

Sljedeće godine, 1889., objavljeno je čak sedam članaka o mogućoj elektrifikaciji Zadra. U broju 100 opisan je dolazak inženjera iz Milana koji je trebao ispitati situaciju i predložiti rješenje. (Valjda je netko upozorio urednika lista da će nakon sto godina nekoga, a to sam ja, zanimati ime tog talijanskog inženjera, pa je u broju 101 napisano da je u Zadar stigao inženjer Adolfo

Foscarini iz milanskog Societa Edison.) U broju 102 piše o sjednici općinskog vijeća na kojoj je inženjer Foscarini iznio sve mogućnosti (koje, to pisac nije rekao, a nije spomenuo ni stav gradske uprave prema Foscarinijevim prijedlozima).

Godina 1890. prošla je bez i jedne riječi o elektrifikaciji, a nije spomenuta ni javna rasvjeta Šibenika ili Zadra.

Zato u broju 10 iz 1891. Il Dalmata piše kako je zadarski gradonačelnik Trigari, koji je, istina, tamo bio drugim poslom (bio je član Carevinskog vijeća, jednako kao i Šupuk), za boravka u Beču obišao neka električna postrojenja, u svezi elektrifikacije Zadra. Ako mene pitate koja su to postrojenja bila, mogu lako odgovoriti da se radilo o kazalištu - Burgteatru, koje je bilo osvijetljeno istosmjernom strujom. (Iz tog će kazališta 1895. u Zagreb doći, na nagovor Stjepana Miletića, Ivan Paspa, da bude "gospodar svjetlosti" u novom zagrebačkom Narodnom kazalištu.) U broju 30 vidimo da je taj gradonačelnikov posjet Beču bio plodan što se tiče elektrifikacije grada: općinsko je vijeće raspravljalo o električnoj javnoj rasvjeti i načelno je prihvatilo.

Godine 1892. svijet bruji o novostima s velike međunarodne elektrotehničke izložbe u Frankfurtu. Međutim, u Il Dalmati o tome ni riječi.

Prve će vijesti biti objavljene tek u brojevima iz 1893. (Sjetimo se, te je godine Meichsner već dobio dozvolu za izgradnju hidroelektrane na slapovima Krke i ugovarao nabavu strojeva i opreme s budimpeštanskom tvrtkom Ganz.) U broju 85 piše da je gradonačelnik Trigari sklopio preliminarni ugovor za elektrifikaciju grada; međutim, ne piše ni s kim ni kako, tek - neka se jave oni koji bi željeli predbilježiti se za elektrifikaciju. Nakon toga započela je "utrka" onih koji bi željeli postaviti električno svjetlo kad bude izgrađena električna centrala u gradu. Novine gotovo u svakom broju pišu o onima koji se predbilježavaju za žarulje. Tako se industrijalac Luxardo predbilježio za čak 20 žarulja od po 16 svijeća, za svoju tvornicu likera, a, kako piše u broju 100, trgovina Mazzoco predbilježila se za isto toliko, dok se razne druge trgovine i obrtnici u svojim radnjama predbilježavaju za još 82 rasvjetna mjesta. O Šibeniku i njegovim planovima nema u Il Dalmati ni riječi, kao da Šibenika nema na zemljovidu Dalmacije, kao da ne postoji.

U broju 1 iz 1894. piše o novim pretplatnicima na električnu rasvjetu u Zadru; riječ je o prvoj trojici građana koji električnu rasvjetu žele imati u svojoj kući, a predbilježili su se za ukupno 30 rasvjetnih mjesta. U broju 3 bit će prijavljena još trojica, za ukupno 44 rasvjetna mjesta.

U broju 23 zadarskom je puku objavljeno da je iz Beča došao jedan *elektro-monteur*, radi *izvida* radova na elektrifikaciji, koji bi trebali započeti još tijekom ljeta. Očito je broj pretplatnika bio nedovoljan, jer se u broju 24

ponovno pozivaju zainteresirani da podnesu prijavu za priključak, budući da *uskoro predstoje radovi na elektrifikaciji*. Tom se pozivu odazvalo Namjesništvo Dalmatinsko, koje je zatražilo da se električna rasvjeta uvede u sve prostorije uredovne zgrade, čak i u sabornicu. (Tako su, eto, zastupnici Sabora Dalmatinskog mogli raspravljati uz električnu rasvjetu, dok su oni u Zagrebu, Poreču i samom Beču to morali činiti uz petrolejsku ili plinsku rasvjetu, kako gdje.)

U broju 24 pojavljuje se i prva, štura obavijest o elektrifikaciji Šibenika, koja kaže da iz Beča javljaju da je carsko i kraljevsko Ministarstvo trgovine uzelo u razmatranje projekt inženjera Luigija Meichsnera iz Šibenika o podizanju hidroelektrane na slapovima rijeke Krke. (O tome da je zadarsko gradsko poglavarstvo upravo tada odbilo Meichsnerov prijedlog o dovođenju te električne energije u Zadar, nema ni riječi.)

U broju 29. ponovo je objavljena notica o elektrifikaciji Zadra; piše, naime, kako je izabrana lokacija centrale - na obali preko puta gradskih vrata Terra ferma - a očevid radi prihvaćanja te lokacije bit će 24. travnja, pa se pozivaju svi zainteresirani da budu prisutni očevidu kako bi iznijeli eventualne prigovore (pismeno se prigovori mogu podnijeti do 23. travnja). O tome kako je protekao očevid (ili, kako su tada govorili, *naličje*), koji je obavila komisija za izbor lokacije i projekta rasvjete, piše u broju 33; komisija je lokaciju ocijenila pozitivno. To znači da se moglo objaviti, što je učinjeno u broju 41, s kime je gradsko poglavarstvo ugovorilo posao: instalaciju gradske električne mreže obavit će tvrtka Kremenetzky, Mayer und Comp. iz Beča. Izvođačima i gradskoj upravi žurilo se zadovoljiti znatiželju građana, pa je obavljena prva proba rasvjete jednog izloga električnom svjetlosti. Rasvijetljen je izlog knjižare Woditzka. Proba je bila uspješna i zadovoljila je sve. O tome je pisalo u broju 54, ali bez pojedinosti, pa danas ne znamo kako je ta rasvjeta ostvarena; možemo samo pretpostaviti da je riječ o kemijskoj bateriji i žarulji koja je radila samo nekoliko sati.

Da je električna rasvjeta grada ozbiljna stvar dokazuje izložba rasvjetnih tijela u Zadru, o kojoj piše u broju 62. Izložba je postavljena u jednoj od općinskih dvorana, a priredila ju je tvrtka Kremenetzky, Mayer und Comp., ona ista koja je dobila pravo izgradnje električne centrale i instaliranja gradske rasvjetne mreže. Bečka tvrtka nastupila je po svim marketinškim pravilima. Tako su se na izložbi mogli dobiti podaci o cijeni električnih instalacija; na primjer, cijena instaliranja električne rasvjete u jednoj brijačkoj radnji s pet rasvjetnih mjesta iznosila je 50 forinti, jedna druga brijačka radnja, sa stanom iznad, trebala je platiti 90 forinti, a prodavaonica cipela, s čak tri lokala, također 90 forinti; inače, jedan dužni metar žice koštao je od 7 do 40 soldi (novčića),

a jedno rasvjetno mjesto u stanu prosječno 12 forinti. (Ako je dopušten moj komentar: to i nije bilo tako jeftino, jer treba znati da je mjesečna plaća seoskog učitelja početnika, baš tih godina, iznosila 110 forinti, a nadučitelj u gradu imao je, nakon najmanje petnaest godina službe, 200 forinti mjesečno; treba znati još i to da se smatralo da Austro-Ugarska ima najbolje organiziranu prosvjetnu službu i najbolje plaćene učitelje u Europi.)

U broju 69 opisan je iskrcaj tri *kaldaje*, tj. parna kotla, koji će biti ugrađeni u centralu, a služit će za pogon *dynama*, tako da se očekuje skora rasvjeta.

U broju 79 opisana je velika rasprava u općinskoj upravi o rasvjeti grada, nakon koje je odobren ugovor o izvođenju radova sklopljen 30. studenog 1893. s tvrtkom Kremetzky, Mayer und Comp. (Dakle, cijela rasprava o prijedlogu Vjekoslava Meichsnera, iz "tamo nekog Šibenika", bila je obična farsa, jer je odluka već odavno bila donesena.) Međutim, rasprava je vođena i oko troškova projekta: trebalo je uzeti zajam od 270.000 forinti. Istina, tim bi novcem bile podmirene i druge javne potrebe, na primjer, izgradnja tržnice i slično; ipak, najveći dio, oko 210.000 forinti, otpada na električnu centralu i gradsku rasvjetu. U proračun je ušlo 413 rasvjetnih mjesta snage 10 do 20 normalnih svijeća (tj. vata) i devet snage 1000 normalnih svijeća. Odobren je godišnji trošak pogona elektrane u iznosu od 15.000 forinti, uz dodatnih 6.000 forinti za amortizaciju čitavog postrojenja. (Znači, računali su amortizaciju kroz 35 godina.) Kako nas izvješćuje pisac, izračunato je da bi se za svjetiljku od 16 normalnih svijeća plaćalo 2 solda po satu, pa, ako se rasvjeta koristi svakog dana dva sata, to godišnje iznosi oko 14 forinti, što je, s ponosom dodaje pisac, mnogo manje nego u Veneciji, Avelinu, Udinama ili Temišvaru, gradovima s kojim se Zadar može mjeriti. (Ponovno moj skromni komentar. Prvo, ukupni troškovi šibenskog elektroprivrednog sustava - hidroelektrane Krka, dalekovoda, gradske mreže, te ukupne električne rasvjete, istina, nešto manje od zadarske, ali ne puno - iznosili su 148.000 forinti, dakle, manje od zadarskih, a šibenska je elektrana bila pet puta snažnija od zadarske i još je mogla svoju snagu udvostručiti! Drugo, Šibenik je za javnu rasvjetu električnom poduzeću godišnje plaćao 5.000 forinti, u što je bila uključena i amortizacija - i to je četiri puta jeftinije nego u Zadru; treće, koliko je zadarska termoelektrana zagađivala okoliš, nećemo ni spominjati; ukratko, zadarski je izbor bio puno lošiji od šibenskog.)

Ipak, u broju 82 trebalo je spomenuti i to što rade susjedi iz Šibenika. Spomenuto je da neki napadaju prijedlog inženjera Meichsnera, jer da je nemoguće prenijeti struju od Krke do Šibenika, pa je toliki trud uzaludan. (Nije spomenuto da su ti koji prigovaraju upravo automaši, rijetki u Šibeniku, a

brojni u Zadru.) Odgovor na ovaj napis stigao je u sljedećem broju, u kojem je pozdravljena odluka šibenske općinske uprave da prihvati Meichsnerov prijedlog. Posebno je naglašeno da projekt nema nikakvog rizika za gradsku upravu, a ako bi ga bilo, njega je na se preuzeo sam Meichsner. Još je naglašeno i to da je šteta da se o izgradnji elektrane za grad Šibenik malo piše, ali to je stoga što u Šibeniku nema autonomaša, kao što ih ima u Zadru.

Mali rat u novinama nastavljen je u broju 85, u kojem piše da je velika kiša koja je danima padala u listopadu podigla razinu Krke, što je prouzročilo znatne štete na mlinicama, a oštećena su i postrojenja inženjera Meichsnera. Stoga električna svjetlost neće tako skoro u Šibenik.

Il Dalmata nije pratio samo utrku u elektrifikaciji između Zadra i Šibenika nego je pisao i o elektrifikaciji drugih gradova. Tako je u broju 101 objavljena vijest da je Dubrovnik pozvao jednog inženjera električara koji će projektirati elektrifikaciju mjesta. (Na žalost, ne piše ni odakle je stigao, ni što je u Dubrovniku učinio, pa se ne može zaključiti ništa drugo osim činjenice da je i Dubrovnik tada razmišljao o elektrifikaciji.)

U broju 104 opisano je postavljanje velikog kandelabra, snage 1000 normalnih svijeća, na trgu ispred gradske vijećnice. Na podu, ispod kandelabra, nacrtani su grbovi dalmatinskih gradova (čime se željelo naglasiti da je Zadar glavni grad Dalmacije). (Taj kandelabar i danas ponosno stoji na svom mjestu.)

U broju 108 objavljeno je da je električna centrala skoro pa gotova, pa će se kolaudacija - pregled električnih instalacija - obaviti 27. listopada.

Zadar i Zadrani željno su čekali da nova rasvjeta proradi. Dogodilo se to 31. prosinca, na Silvestrovo. Zato je u broju 1 Il Dalmate iz 1995. opisana svečana atmosfera u Zadru i narodno veselje na glavnom gradskom trgu, naravno, uz konstataciju da je ispitivanje rasvjete potpuno uspjelo. (Pisac nije naveo razlog zbog kojeg se toliko dugo čekalo da rasvjeta proradi, ako je kolaudacija obavljena 27. listopada 1994. Pouzdano se zna samo to da je bečka tvrtka više puta pokušavala isprobati rasvjetu, a te su probe obavljane u gluho doba noći, između dva i tri po ponoći. Tek kad su svi problemi u centrali i u rasvjetnoj mreži bili otklonjeni, odlučeno je da narodno veselje bude na Silvestrovo, u 20 sati navečer.)

U 1895. Il Dalmata nije puno pisao o električnoj rasvjeti. Senzacija je bila i prošla. Ipak, u broju 34 opisane su instalacije i organizacija postrojenja električne rasvjete u Zadru. Tako se nabraja da električna centrala ima prostoriju parnog kotla, prostoriju stroja i dinama, kondenzaciju i filtere, prostoriju za akumulatore, skladište ugljena i prostoriju za administraciju. Potom slijedi detaljan opis prostorija. Iz napisa saznajemo da su kotlovi i strojevi proizvedeni

u Škodinoj tvornici u Plzenu. Saznajemo i da je javnih rasvjetnih mjesta bilo 450, plus 9 lučnih lampi. (Za one koji to ne znaju, akumulatori su u ono doba bili gotovo najvažniji dio istosmjerne elektrane, posebno termoelektrane. Parni kotlovi centrale radili su samo navečer, jer ih je trebalo dugo ložiti da bi se dobila para. Zato je za dnevnu rasvjetu korištena struja iz akumulatora, s teškim olovnim baterijama. Nije onda čudo da je ta (dnevna) rasvjeta bila toliko skupa.)

U broju 70 Il Dalmata javlja: "U Šibeniku je izvršeno ispitivanje električnih instalacija i dalo je pozitivne i zadovoljavajuće rezultate." Kako znamo, bilo je to 28. kolovoza 1985. I to je sve o šibenskom pothvatu. Detaljnije o elektrifikaciji Šibenika zadarski Il Dalmata nije izvijestio.

Do kraja 1895. nalazimo još samo jedan napis o šibenskoj elektrici. U broju 90, iz mjeseca studenoga, napisano je da se Šibenčani žale da često dolazi do prekida elektrike zbog kvarova, pa grad ostaje u mraku. Situaciju otežava to što su s ulica uklonjeni svi petrolejski ferali. Da su oni ostali mogli bi biti *užeženi*, pa bi kako-tako bilo *vidno*. Na obali, koja ionako nije dovoljno rasvijetljena, postoji opasnost da se padne u more. (Bilo bi zanimljivo doznati je li autonomaški dopisnik Il Dalmate, tako otrovnog pera, "pao" u more nakon ovog napisa.)

U broju 84 iz 1985. opisani su radovi na novim električnim priključcima u Zadru. Tako saznajemo da su se priključili *Restaurant alla posta, Gosp. Gneda, krčma Prokop, prodavaona likera Dunatov u ulici Svete Marije, zatim u trgovinama i kućama: P. Fosco, G. Paich, G. Ivanisevich, G. Stanich, Auscuk, O. Agonia, G. Zem* i drugi.

Završimo ovaj prikaz članaka iz Il Dalmate vezanih za elektrifikaciju jednim prilogom iz Šibenika. U broju 15 iz 1896. godine dat je osvrt na ples Udruženja radnika održan u šibenskom kazalištu. Nakon opisa toalete i glazbe, autor piše da je gradsko kazalište imalo posebnu draž jer je osvijetljeno električnom rasvjetom. (Eto dokaza da je već 1896. šibensko kazalište bilo rasvijetljeno električnom rasvjetom. Volio bih vidjeti kisela lica zadarskih uglednika iz tog karnevalskog vremena, prije stotinu godina, kad su pročitali tu vijest. Zaista, kako ti Šibenčani baš u svemu uspijevaju biti prvi, dakle, ispred njih?!)

U IME NARODA

Svima je poznato što se radilo "u ime naroda". Sudske presude izrečene "u ime naroda" mnogima su krojile sudbinu. Tako je 1945., nakon točno pedeset godina rada i svih bura i nepogoda koje su je u tom razdoblju pratile, prestala postojati i tvrtka Ant. Šupuk i Sin. Tvrtka koja je izvela, u svjetskim razmjerima značajan, pothvat izgradnje prvog hrvatskog cjelovitog, modernog elektroenergetskog sustava morala je, poslije polustoljetne skrbi za elektrifikaciju i rasvjetu Šibenika i okolice, promijeniti vlasnika.

Tvrtka koja je od svojeg utemeljenja poticala i pratila industrijalizaciju Šibenika, njegovo izrastanje u snažno industrijsko i trgovačko središte i jednu od najznačajnijih jadranskih luka pregrmila je, tijekom svih društvenih, političkih i gospodarskih mijena, i burna vremena. Nekoliko puta mijenjala je ime, ali ne i djelatnost, osim što se, od tvrtke koja je obavila elektrifikaciju grada, s vremenom transformirala u tvrtku koja je potaknula i omogućila izgradnju prvih industrijskih pogona u gradu i okolici. Preživjela je austrijsku vlast, pregrmila je i Prvi svjetski rat i talijansku okupaciju nakon toga, pa, od 1923. do 1941., vlast dinastije Karađorđević, potom opet talijansku okupaciju i metež Drugog svjetskog rata. Nakon svega, u Šibenik su stigli "oslobodioci" koji će "u ime naroda" dotadašnje vlasnike osloboditi brige oko vođenja tvrtke.

O tom teškom vremenu svjedoče arhivski dokumenti, kojih ima u izobilju. Jer, na šibenskom je sudu u ljeto i jesen 1945. istodobno vođeno nekoliko "oslobađajućih" procesa: protiv direktora tvornice u Crnici, protiv direktora šibenske banke, protiv vlasnika tvornica tjestenine, sapuna i likera, protiv Dragutina Ivanovića, vlasnika tvornice aluminija u Lozovcu, te protiv Marka Šupuka, vlasnika elektroprivredne tvrtke Ante Šupuk i Sin. Svi su bili okrivljeni za suradnju s fašističkim okupatorom i nemilosrdnu eksploataciju radničke klase.

Svi ti "legalni" procesi odvijali su se na gotovo identičan način. Nova vlast nastojala je da suđenje ima privid pravog sudskog procesa, s tužiteljima, braniteljima - makar i po službenoj dužnosti -, svjedocima, porotom i brojnim promatračima, koji su često bili i navijački raspoloženi, pa su tužiteljevo izlaga-

nje prekidali skandiranjem parola ili pljeskom. S druge strane, branitelji su više teretili nego branili svoje klijente, ali, što se može, i oni su morali paziti na kruh koji su svojim poslom zarađivali. Jednako je bilo i sa sucima, kojih je svaka riječ budno praćena, pa su ih pažljivo mjerili, a sudska je odluka već otprije bila poznata jer je u sud donijeta iz partijskog komiteta. Bez obzira na sve, ipak je, iz današnje perspektive, interesantno zaviriti u prašnjave sudske dosjee.

Prvi od tih dosjea koji mi je dospio u ruke bio je sudski spor protiv Dragutina Ivanovića, inženjera kemije, vlasnika tvornice aluminija. Za njega su mnogi onda, a i danas, mislili da je iz Beograda. To nije točno. Ivanović je bio Zagrepčanin, sa stanom u Ilici. Bio je okrivljen zajedno sa svojom suprugom, kojoj se sudilo u odsutnosti, jer je, još za rata, napustila Hrvatsku i sklonila se u Švicarsku. U sudskom spisu piše da joj je adresa nepoznata, a njezin je suprug izjavio da više nema kontakta s njom i da pretpostavlja da je negdje u Južnoj Americi. Čak je dodao da će, zbog napuštanja bračne zajednice od strane supruge, zatražiti razvod braka. Po svoj je prilici mislio da će mu to pomoći u sudskom postupku koji je vođen protiv njega, ali ga je tužilac na to poklopio pitanjem smatra li se vjernikom, katolikom, i zar ne zna da se vjernici ne smiju rastavljati. To je izazvalo buru smijeha u sudnici. Inače, tužilac je iznio nekoliko vrlo zanimljivih detalja o Ivanovićevoj supruzi. Bila je rodom iz Beograda, iz bogate i ugledne obitelji, a imala je i veze s dvorom, kao prijateljica, odnosno, kako je tvrdio tužitelj, dvorska dama Marije, kraljice majke, majke Petra II. i udovice kralja Aleksandra. Ta je veza bila vrlo značajna za daljnji tijek procesa.

U svojoj obrani ing. Ivanković tvrdio je da on nije vlasnik tvornice, jer je imao, zajedno sa suprugom, samo 2,5 % dionica, dok je ostatak bio u vlasništvu francusko-jugoslavenske mješovite tvrtke, zapravo, vlasništvo beogradskog dvora. On je, dakle, samo nominalno figurirao kao vlasnik i direktor tvrtke, kao čovjek od povjerenja. Nakon raspada Jugoslavije i talijanske okupacije tvornicu je preuzeo fašistički komesar, a on je, iako i dalje direktor, samo povremeno i *pro forma* dolazio u nju, sve do rujna 1943., kada je Italija kapitulirala a vlasti NDH maknule ga s mjesta direktora, pa je otad živio u Zagrebu. Ivanović je tvrdio da tvornica u to vrijeme nije radila jer su je diverzijama oštetili partizanski simpatizeri, a i nedostajale su sirovine i rezervni dijelovi.

Na to je tužitelj iznio podatke o proizvodnji aluminija od 1939. do 1943., dokazavši da je krajem tog razdoblja proizvodnja udvadesetorostručena i da je Ivanović nemilice eksploatirao radnike. Aluminij je izvožen u Italiju i Njemačku, gdje je korišten u ratnoj industriji, za izradu zrakoplova koji

su tukli saveznike i partizane.

Ukratko, Ivanović je bio kriv. To su potvrdili i brojni svjedoci, radnici tvornice. Oni su svjedočili da je redovito obilazio pogone u pratnji talijanskog kolonela, komesara tvornice, i gonio ih na rad. Dakle, presuda je bila jasno obrazložena.

Zašto sam se raspisao o suđenju Ivanoviću? Zato jer je ono u izravnoj vezi s postupkom koji je vođen protiv Šupuka. Štoviše, ta dva procesa imaju jako mnogo sličnosti! I Šupuk je 15. travnja 1945. dobio komesara, talijanskoga fašista, i sve do rujna 1943. bio pod njegovom paskom. Ništa se nije moglo dogoditi a da to ne odobri talijanska strana. Najvažniji zadatak hidroelektrane Jaruga bio je da proizvede dovoljno struje za tvornicu aluminija u Lozovcu, a za grad Šibenik i pučanstvo - što ostane, bit će dovoljno. Jer, okupator je naredio totalno zamračenje. Upravo će to zamračenje tužitelj navesti kao otegotnu okolnost, jer Šupuk je oduzimao građanima Šibenika struju zato da bi Ivanović mogao proizvoditi aluminij za neprijatelja. Opet su u igri bile brojke, tužitelj je iznio koliko je proizvedeno električne enegije prije rata a koliko za vrijeme okupacije. Predočeni su i računi, po kojima tvornica aluminija Šupuku nije platila električnu energiju jer Talijani nisu htjeli sami sebi naplaćivati. Ukratko, Šupuk je omogućio okupatoru da se koristi dobrima vode i tvornice u Lozovcu ... i jasna stvar, kriv je.

Pred sud je doveden i niz svjedoka, čiji su se iskazi sveli na to da je "gazda" bio eksploatator. Zašto su i kako u arhiv stigli i dokumenti ondašnjeg Odeljenja za zaštitu naroda, famozne Ozne, to nisam otkrio. Iz tih se spisa dade razabrati da su svjedoci bili "prirađeni" za nastup na sudu. Iz njih saznajemo i o "karakteristikama", odnosno podobnosti svjedoka. Tako je, na primjer, I. B., priučeni elektromonter iz Manojlovca, koji je 1944. stupio u partizanske redove a 1945. postao član KPJ, bio vrlo podoban i spreman za svjedočenje. Njegovoj se riječi može vjerovati, premda je bilo dopisano da je prije stupanja u partizane bio, s ostalim članovima obitelji, simpatizer popa Đujića (čitaj: četnika). Taj je svjedok - koji, iako pripadnik radničke klase, nije imao baš nikakve veze s tvrtkom A. Šupuk i Sin - tvrdio da je u posebnoj akciji oštetio ležajeve turbine HE Jaruga da bi spriječio da elektrana radi za neprijatelja. To je izveo tako da se turbina može lako popraviti kasnije, kada elektrana bude služila širokim narodnim masama. Njegova je izjava popraćena uzvicima: "Bravo!", "Živile narodne mase!", "Dolje kapitalisti i eksploatatori!" tako da je sudac jedva umirio prisutne u sudnici.

Jedan drugi svjedok (slučajno istih inicijala, I. B.), inženjer u tvrtki, imao je malo drugačiji dosje u Ozni. Za njega piše da je oportunist, politički nezainteresiran, redoviti posjetitelj Katedrale nedeljom. Njemu se ne može

vjerovati, ali ga se može nagovoriti da svjedoči o tehničkim podacima o radu tvrtke, pogotovo ako mu se zaprijeti da će ostati bez posla. Međutim, njegovo sjedočenje nije išlo po diktatu. Naprotiv, on je izjavio da okrivljeni nije kriv, da je mnogo puta štitio zaposlene, da se zalagao da ne budu otpušteni, da se brinuo i nastojao da budu plaćeni za svoj rad, pa bi ih često isplatio iz svoga džepa, kada talijanska blagajna to ne bi učinila, i da je Šupuku bilo teško raditi pored talijanskog nadzora. Po njegovu svjedočenju vidi se da je bio spreman snositi posljedice iznošenja istine, a možda je i pomalo naivno mislio da je sudski proces pravedan. Tužitelj je imao muke da uvjeri sud da svjedok ne govori istinu, a zatražio je i da se to svjedočenje izbriše iz zapisnika. Ipak, sudac to, iz tko zna kojih razloga, nije učinio.

I tako smo stigli do presude. "U ime naroda" Šupuk je proglašen krivim i osuđen na gubitak građanskih prava, prisilni rad i konfiskaciju imovine. Da bi cijeli proces bio "pravovaljan", i tužitelj i branitelj žalili su se višoj instanci, Vrhovnom sudu u Zagrebu, tužitelj zbog preblage, a branitelj zbog prestroge osude. Mogućnosti branitelja da stvarno brani okrivljenika bile su vrlo male, pa se obrana svela na dokazivanje da je branjenik svjestan krivice, ali je zbog ratnih uvjeta morao tako postupati.

Proces je u studenome nastavljen u Zagrebu, gdje je riješen nakon jednodnevne rasprave. Viši sud ukinuo je kaznu prisilnog rada, ali je potvrdio gubitak građanskih prava (uvjetno na godinu dana) i konfiskaciju imovine, prvenstveno poduzeća Šupuk i Sin, koje je prešlo u vlasništvo naroda i kao narodna imovina pripalo Ministarstvu energije DFR Jugoslavije u Beogradu, odnosno njegovom Odelenju za elektroenergiju. Tako je Šupuk, razvlašten i bez građanskih prava, postao građanin drugog reda u svome Šibeniku.

Što je bilo poslije? Policijski dosje I. B.-a iz Manojlovca sadrži mnoge zanimljive podatke. Nakon svjedočenja u procesu protiv Šupuka postavljen je za rukovodioca, ne u Šibeniku, nego u Kninu. Postao je član okružnog komiteta Partije. Potom je negdje u veljači ili ožujku 1949. na "tajnom" partijskom sastanku branio SSSR i govorio vrlo naklonjeno o Staljinu, bez koga se *ne bi oslobodili neprijatelja*. Jasno, slijedila je kazna: poslan je na preodgoj na Goli otok, u trajanju od četiri godine. U dosjeu piše i to da je njegova *drugarica* istodobno zatražila i dobila razvod braka jer ne može živjeti s "narodnim neprijateljem". Zadnja napomena, upisana rukom, odnosi se na podatak *da je I. B. pušten na privremenu i ograničenu slobodu 1954., te da živi i radi kao lučki radnik u Rijeci,* gdje je i umro 1956. godine.

O sudbini inženjera I. B. stoji samo jedna napomena. Ubrzo nakon sudske rasprave netko je marljivo dopisao: "Po nalogu Ministarstva iz Beograda je stigao nalog za premještaj I. B. na rad u Bitolj, NR Makedonija." Uz

potpis načelnika dopisano je: "Prelazi dosije u nadležnost Narodne Milicije Makedonije", i još: "Prepisati kopiju dosijea." Što je dalje bilo nije nam moguće otkriti.

Ubrzo nakon konfiskacije Šupukove elektroprivredne tvrtke u Šibeniku je formirano gradsko poduzeće za električnu energiju, koje je postupno transformirano u distributivno poduzeće Elektra Šibenik. Danas je to dio poduzeća Hrvatska elektroprivreda d.d. Funkcija je ista kao i prije: opskrba potrošača električnom energijom. I ovo je poduzeće u proteklih pedesetak godina proživjelo niz zgoda i nezgoda. I o tome bi se moglo pisati. U jednoj drugoj i drugačijoj knjizi.

SADRŽAJ

Razsuda - temelj izgradnje	7
U početku bijahu - termoelektrane	19
Počeci elektrifikacije	21
Bitka zbog vode	25
Neke propuštene prilike	29
Odgovoriti nečno	37
Putovanje u povijest	39
Tako veličajna slika događaja	43
Odobrenje radova za munjevnu razsvjetu	47
Zaključak općinskog upravitelja	49
O potvrdama i kvalifikacijama	53
Doprinos bolestničkoj pjeneznici	57
Prva elektrificirana kućanstva u gradu	59
Podieljenje jedne električne svjetlosti	63
Kada je elektrificirano šibensko kazalište?	65
Željeznici svjetlo ne treba	71
Zašto Dumi treba svjetlo?	75
Gospodin profesor nije plaćao plaćao struju	79
Kako je spašena Galatea	83
Objava i obznana	85
Računi, računi, računi	89
Zlobno razbijanje električnih sijalica	93
Gnjusiti se nije dozvoljeno	95
Gnjusiti se nije dozvoljeno (II)	99
Muke oko petrolejki	103
Kad pristupi seoski glavar	105
Poreska uprava je znatiželjna	107
Prvi utjerači	109
Što su pisale zadarske novine	115
U ime naroda	121

Josip Moser: Šibensko munjivo

Nakladnik: Gradska knjižnica "Juraj Šižgorić" Šibenik
Za nakladnika: Milivoj Zenić
Računalna obrada teksta: Gradska knjižnica "Juraj Šižgorić" Šibenik
Likovna oprema: Davor Šarić
Lektor: Svemirka Miletić
Korektor: Gala Radojičić
Tehnički urednik: Vlado Čavrak
Tisak: Tiskara "Kačić" Šibenik

UDK 621.31

MOSER, Josip
Šibensko munjivo : crtice o izgradnji i korištenju prvog cjelovitog elektroprivrednog sustava u Hrvatskoj / Josip Moser. - Šibenik : Gradska knjižnica "Juraj Šižgorić", 1988. - 128, [8] str. : ilustr. ; 24 cm. - (Knjižnica Faust)

ISBN 953-6163-39-X

ISBN 953-6163-39-X

Knjiga je objavljena uz potporu HEP DP Elektra Šibenik.

Knjižnica Faust

Krsto Stošić: Benediktinke u Šibeniku
Ivica Poljičak: Šibenik na razmeđu
* * * Kučerin zbornik
(zajedno s Astronomskim društvom "Faust Vrančić")
Ivana Jaramaz-Reskušić: Kazneni sustav u Šibeniku od 14. do 16. st.
* * * Šibensko zdravstvo u Domovinskom ratu
(zajedno s Općom bolnicom Šibenik)
Srećko Badurina: Sugovornik vremena
* * * Vinko Nikolić - 85 godina
(zajedno s MH Šibenik)
* * * 75 godina Očnog odjela Opće bolnice Šibenik
(zajedno s Hrvatskim liječničkim zborom)
Josip Moser: Šibensko munjivo

Bibliographia Sibenicensis

Karmen Krnčević, Željko Krnčević: Bibliografija arheoloških radova šibenskog područja
Drago Marguš: Bibliografija radova o rijeci Krki
(zajedno s NP "Krka")

Monografije

Milan Pelc: Život i djela šibenskog bakroresca Martina Rote Kolunića
(zajedno s Nacionalnom i sveučilišnom knjižnicom)
Milan Pelc: Natale Bonifacio
(zajedno s Institutom za povijest umjetnosti)

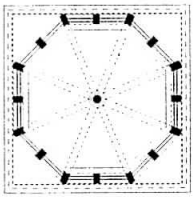

ISBN 953-6163-39-X